

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİ: ALİ HAYDAR EFENDİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe AKTAŞ

Danışman:

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL

2017

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİ: ALİ HAYDAR
EFENDİ ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşe AKTAŞ

Danışman:

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

İSTANBUL

2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020114YL02 numaralı Ayşe AKTAŞ'ın hazırladığı "*Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 19.06.2017 Pazartesi günü (14:00-15:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşe AKTAŞ

19.06.2017

ÖZ

OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİ: ALİ HAYDAR EFENDİ ÖRNEĞİ

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren uygulanan hukukî işlemlerin yazıya geçirilmesi faaliyeti, ilerleyen dönemlerde müstakil bir ilim dalının konusu haline gelmiştir. “İlm-i şurût” olarak isimlendirilen bu ilim dalı furu‘ fıkıh kitaplarında kitabü’ş-şurût başlığı altında incelenirken hicri üçüncü asırdan itibaren ilm-i şurûta dair müstakil eserler yazılmaya başlanmış ve bu konuda geniş bir literatür oluşmuştur. Belgeleme ilmi diyebileceğimiz şurût ilmi günümüzdeki noterlik müessesesinin İslâm hukukundaki adıdır. Osmanlı döneminde yazılan şurût eserlerine “sak mecmuaları” şurût ilmine de “sukûk ilmi” adı verilmiştir. Sukûk ilmi Ali Haydar Efendi'nin yaşadığı dönemde “Tatbikat-ı Şeriyye” adını almıştır. Osmanlı döneminde telif edilen sak mecmualarını önceki dönem şurût eserlerinden ayıran temel özellikler, sak mecmualarında şurût ilminin teorik tartışmalarına, belge düzenlenen meselenin fikhî hükmü ile ilgili farklı görüşlere yer verilmemesi ve belgelerin dilinin Türkçe'ye dönüşmesidir. İlk örnekleri Arapça olan sak mecmualarının dili mahkemelerde belgelerin Türkçe tanzim edilmeye başlamasıyla Türkçe'leşmiştir. Arapça'dan Türkçe'ye geçiş döneminde her iki dilde yazılan belgelere de yer verilmesi belgelerin uzunluklarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde yazılan eserlerde ağırlıklı olarak ilâm ve hüccetlere yer verilmiş, konuların tasnifinde farklı sıralamalar tercih edilmiştir. Bazı eserlerde fıkıh kitaplarının bölüm başlıklarına uyulmuş bazılarında ise farklı bir yol takip edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada şurut ilminin tarihî gelişimine kısaca yer verildikten sonra Osmanlılar döneminde şurut ilmi, ayrıntılı bir şekilde Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı döneme ayrılarak anlatılacak, örnek olarak da Ali Haydar Efendi'nin eserleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şurût ilmi, Osmanlılar, Ali Haydar Efendi, Sak Mecmûaları.

ABSTRACT

ILM AL-SHURUT IN THE OTTOMANS: THE EXAMPLE OF ALİ HAYDAR EFENDİ

The practice of writing down the legal transactions since the early period of Islam subsequently becomes a subject of an independent science, the so called science of stipulations (ilm al-shurut). It first seems to be discussed under the title of “ kitabü’ş-şurû” in fiqh books but since the third century Hijri, a great literature of ilm al-shurut has emerged with the independent written works on it. Ilm al-shurut is the science of documentation, that is, it represents the notarial science in Islamic law. The shurut works written in the Ottoman period are called “sak mecmuas” and also the science is called “ilm al-sukuk” During the period of Ali Haydar Efendi, “ilm al-sukuk” prevails under the title of “tatbi-kat-ı şer‘iyye.” The sak mecmuas of the Ottoman period mostly differ from the previous shurut works in offering neither theoretical discussions of ilm al-shurut nor different ideas about certain fiqh provisions and also in adopting Turkish as the language of documentation. The language of sak mecmuas, the first examples of which have been written in Arabic, changes into Turkish as the judicial documents start to be arranged in Turkish. In the period of transition from Arabic to Turkish, providing documents in both languages extends the size of them. In this period, “ilams and hüccets” mostly take place in the written works and a different method is applied in the classification of subjects. While some works adopt the same chapter titles of fiqh books, some others follow a different way. Finally, this study briefly mentions the historical development of ilm al-shurut with particularly that in the Ottomans through examining the two eras - divided as pre- and post-Tanzimat - in detail with reference to the works of Ali Haydar Efendi.

Key words: Ilm al-shurut, Ottomans, Ali Haydar Efendi, Sak Mecmûas.

ÖNSÖZ

Şurût, hukukî muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usûlünü konu alan ilmin ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adıdır. Hicri 120 yılında Abdullah b. Şübrüme tarafından müstakil bir ilim dalı olarak kurulup sürekli gelişen ve Osmanlılar döneminde de bu gelişimine devam eden şurût ilmi söz konusu dönemde birçok değişime uğramıştır. Bu tez çalışmasında Osmanlılar dönemindeki şurût ilmini, Tanzimat öncesi ve sonrası şeklinde iki ayrı döneme ayırarak incelemeye çalıştık. Osmanlılar döneminde yazılmış bazı şurût eserlerini yazıldıkları yüzyıllara göre inceledik ve Tanzimat sonrasında yazılan eserlerden biri olan son dönem Osmanlı hukukçularından Küçük Ali Haydar Efendi'nin *Kitâbü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyye ve'l-hukûkiyye* adlı eserini örnek olarak seçtik. Bu tezde kaynaklardan hareketle Osmanlılar'da şurût ilminin nasıl olduğunu ve Ali Haydar Efendi'nin bu dönem içerisinde nerede durduğunu ortaya koymaya gayret ettik.

Hiç şüphesiz bütün ilmi çalışmalarda olduğu gibi bu tezde de pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Öncelikle bu süreçte tezimi titizlikle okuyan, bana yol gösteren ve her daim destek olan danışmanım Doç. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL hocama müteşekkirim. Ayrıca tez çalışmam boyunca gerek manevî yönden destek olarak, gerekse teknik hususlarla ilgili eksikliklerimi düzelterek çalışmamın zenginleşmesine yardım eden dayım Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e, tez yazım sürecinde bana yol gösteren Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU, Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN, Prof. Dr. Şükrü ÖZEN, Prof. Dr. Fahrettin ATAR ve Yrd. Doç. Dr. Yusuf ŞEN hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca çıktığım bu ilim yolunda bana her daim destek olan aileme ve bugüne kadar yetişmemde emeği geçen bütün hocalarıma teşekkürü bir borç addediyorum.

Ayşe AKTAŞ

İstanbul 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ.....	2
2. ŞURÛT İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ	4
2.1. Şurût İlminin Tanımı	4
2.2. Şurût İlmiyle İlgili Kavramlar	5
2.3. Şurût İlminin Tarihî Gelişimi	6
2.3.1. Diğer Hukuk Sistemlerinde Şurût İlminin (Noterliğin) Tarihî Gelişimi	6
2.3.1.1. Roma Hukuku	7
2.3.1.2. Fransız Hukuku.....	7
2.3.1.3. İngiliz Hukuku	8
2.3.2. İslâm Hukukunda Şurût İlminin Tarihî Gelişimi.....	8
2.3.2.1. Hz. Peygamber Dönemi.....	8
2.3.2.2. Dört Halife Dönemi	11
2.3.2.3. Emevîler ve Abbasîler Dönemi.....	12
2.3.2.4. Fâtımîler, Eyyübîler, Gazneliler ve İlhanlılar Dönemi	15

2.3.2.5. Büyük ve Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Memlûklülere Dönemi.....	15
2.4. İslâm Hukuk Mezheplerinde Şurût İlmine Ait Literatür	16
BİRİNCİ BÖLÜM	19
OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİ.....	19
OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİNE DAİR GENEL BİLGİLER.....	20
1. KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A KADAR OLAN DÖNEMDE ŞURÛT İLMİ. 24	
1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Mahkemeleri ve Noterlik İşlemleri	24
1.2. Osmanlı Hukuk Belgeleri	30
1.2.1. Şer'iyeye Sicilleri	31
1.2.1.1. Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Belgeler	34
1.2.1.1.1. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler	35
1.2.1.1.1.1. Hüccet, Özellikleri, Konuları ve Bazı Çeşitleri	35
1.2.1.1.1.2. İlâm, Özellikleri, Çeşitleri ve Örnekleri	38
1.2.1.1.1.3. Ma'rûzlar ve Diğer Belgelerden Farkları.....	41
1.2.1.1.1.4. Müraseleler	42
1.2.1.1.2. Başka Makamlardan Sadır Olan ve Sicillere Kaydedilen Belgeler	42
1.2.1.1.2.1. Padişah'tan Gelen Emir ve Fermanlar	42
1.2.1.1.2.2. Sadrazam, Defterdar ve Kazaskerden Gelen Buyrulduklar	43
1.2.1.1.2.3. Tezkereler ve Temessükler	44
1.3. Tanzimat'tan Önce Yazılmış Şurût Eserleri (Sak Mecmûaları)	44
1.3.1. 15. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	45
1.3.2. 16. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	46
1.3.3. 17. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	50

1.3.4. 18. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	52
1.4. Eserlerle İlgili Toplu Değerlendirme.....	53
2. TANZİMAT SONRASI ŞURÛT İLMİ.....	54
2.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku'nda Meydana Gelen Değişimler.....	54
2.1.1. Adlî Teşkilatta Meydana Gelen Değişimler	55
2.1.2. Hukuk Eğitiminde Meydana Gelen Değişimler.....	58
2.1.3. Hukuk Belgelerinde Meydana Gelen Değişimler	62
2.1.4. Noterlik İşlemlerinde ve Noterlik Mesleğinde Meydana Gelen Değişimler	65
2.1.4.1. Deavi Kalemî Nizamnamesi'nin Kurulması.....	66
2.1.4.2. Noter Terimine Karşılık Arayışları: Mukâvelât Muharriri, Kâtib-i Adl ve Noter.....	66
2.2. Tanzimat'tan Sonra Yazılmış Bazı Şurût Eserleri (Sak Mecmûaları).....	68
2.2.1. 19. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	68
2.2.2. 20. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler.....	69
İKİNCİ BÖLÜM.....	74
ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	74
1. ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN HAYATI.....	75
2. ŞURÛT İLMİNE DAİR ESERLERİ.....	76
2.1. Tatbikât-ı Şer'îyye Dersi	77
2.2. Kitabü'l-Mebâhisi'l-Mühimme fi't-Tatbikâti's-Şer'îyye ve'l-Hukûkiyye.....	78
2.2.1. Eserin Kaynakları	78
2.2.2. Eserin Muhtevası	80
3. ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	81
3.1. Tatbikatın Lüzumu.....	81
3.2. Tatbikâtın Tarifi ve Kısımları	83

3.3. Vesîkalarla İlgili İstılahlar	84
3.3.1. Sicil	84
3.3.2. İlâm	85
3.3.3. Hücjet	86
3.3.4. Mahdar	87
3.3.5. Zabt-ı Dava	88
3.3.6. Sak ve Senet	88
3.3.7. Vesîka	90
3.3.8. Kitab	90
3.3.9. Zikr, Kabâle, Mukavelename	91
3.4. Şurût İlminin Unsurları	91
3.5. Davaların Muhâkeme Usûlü ve Zabtı	92
3.5.1. Bâtıl Dava	93
3.5.2. Fasit Dava	94
3.5.3. Sahih Dava	94
3.6. Şer'îyye ve Nizamiye Mahkemelerinin Görev ve Yetkileri	96
3.7. Vesîkaların Yazım Tarzı (Üslûbu)	101
3.8. Davaların İcrası ve Temyizi	105
3.9. Şer'î Vesîkaların Bozuk Olma Sebepleri	107
3.9.1. Şahitliğe Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri	110
3.9.2. Davaya Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri	111
3.9.3. Vekâlete Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri	112
3.10. Vesîkaların Bozukluğu Hakkında Fukahânın Bazı Açıklamaları	112
4. ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR ESERLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	114

SONUÇ	119
KAYNAKLAR	122
ÖZGEÇMİŞ	128

KISALTMALAR

- (s) : Aleyhi's-selâm
- b. : İbni/bin
- Bk. : Bakınız
- c. : Cilt
- çev. : Çeviri
- DİA* : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- ed. : Editör
- haz. : Hazırlayan
- Hz. : Hazreti
- İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
- no : Numara
- OTAM* : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
- s. : Sayfa
- t.y. : Tarih yok
- vr. : Varak

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Tezimiz, Osmanlılar'da şurût ilmini, tarihî gelişim, bu alanda yazılmış eserler ve bilhassa Ali Haydar Efendi'nin bu alana dair yazmış olduğu eserleri bağlamında incelemeyi hedeflemektedir. Şurût ilmi çok kadîm ve bir o kadar da önemli bir ilimdir. Nitekim insanların hukukî muamelelerini yazıya geçirmeleri esnasında riayet edilmesi gereken kurallar şurût ilmi sayesinde öğrenilir. Şayet insanlar arasında cereyan eden muameleler yazıyla kayıt altına alınmazsa, taraflar arasında ihtilafların ve sorunların çıkması söz konusu olup, birbirlerinin haklarını gasp etme ve birbirlerine karşı haksızlık yapma ihtimali de artar. Bundan dolayı İslam'ın ilk dönemlerinden beri Bakara Suresi'nin 282. ayetine¹ binaen insanlar yaptıkları hukukî muameleleri yazmaya başlamışlardır. Bu durum ilerleyen dönemlerde de devam etmiş ve sadece bu alanla ilgili müstakil bir ilim oluşmuştur. Şurût ilmi gerek "füru' fıkıh" ve "edebü'l-kadi" eserlerinin içerisinde gerekse müstakil olarak kaleme alınmış eserlerle gelişimini devam ettirmiş ve zaman içerisinde çok zengin bir şurût literatürü oluşmuştur.

Osmanlı döneminde ise şurût ilmi bu döneme has olan "sak mecmuaları" vasıtasıyla hayatiyetini sürdürmüştür. Osmanlılar'da şurût ilmi, altı yüz yıllık uzun bir dönemi, bu dönemde yazılmış bütün eserleri ve mahkeme kayıtlarını kapsamakta olup bir yüksek lisans tezinde her yönüyle incelenmesi mümkün değildir. Bundan dolayı Osmanlılar'da şurût ilmine dair malumatları ulaşabildiğimiz kaynaklardan hareketle nakletmeye çalıştık

¹ "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akıllı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/282)

ve örnek olarak incelediğimiz Ali Haydar Efendi'nin eserlerine odaklandık.

Şurût ilmine dair klasik dönemde de Osmanlılar'da da birçok eser yazılmış olmasına rağmen günümüzde şurût alanında yapılmış çok fazla çalışma yoktur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu zamana kadar yapılan Türkçe çalışmalar şunlardır:

1. M. Salih Köse, *İslâm Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995)
2. Hacer Kontbay, *Endülü's'te Şurût (Belgeleme) İlmî*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009)
3. Abdülkadir Abdurrahman, "Calâleddin b. Muhammed el-İmadî'nin (8. Asır) "Gurerü'ş-Şurût ve Dürerü's-Sumût" Adlı Eserinin Tanıtımı", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010)
4. Şenol Saylan, "Celâleddin el-İmadî'nin Ğurerü'ş-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlili", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
5. Ahmet Mıdıkhan, *Tarihten Günümüze Noterlik*, (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).
6. Halit Ünal, "Şurût-Sukûk: İslâm Hukukunda Belge Tanzimi", *Diyanet Dergisi*, 22/3 (1986): 24-31.
7. Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmûaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2005): 379-416.
8. Muharrem Önder, "Ebu Cafer et-Tahavî (239-321/853-933) ve Şurût İlmî", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11 (2008): 365-397.
9. Abdullah Özcan, "İmam Serahsî'de Şurût İlmî", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, haz. Hacı Duran Namlı (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 427-446.

Bu çalışmalar arasından Osmanlılar'da şurût ilmiyle alakalı olan sadece Süleyman Kaya'nın "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmûaları" adlı makalesidir. Bu da gösteriyor ki Osmanlılar'da şurût ilmine dair kapsamlı bir çalışma neredeyse yoktur. Bu

eksikliği fark ederek bir nebze de olsa bu alana katkı sağlamak ve bundan sonra yapılacak çalışmalara öncülük etmek maksadıyla bu tez kaleme alınmıştır.

2. ŞURÛT İLMİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Şurût İlminin Tanımı

“Şurût” شـرط-ر-ط kökünden türemiş “şart” kelimesinin cem‘idir. “Şurût” olarak cem‘ilenen “şart” kelimesinin birden çok sözlük anlamı vardır. Bir şeyin ilzâmı (yüklemek) ve iltizâmı (yüklenmek) bu anlamlarından biridir.² *Lisanü'l-Arab*'da da şart kelimesi “bey‘ ve benzeri şeylerde bir şeyin ilzâmı ve iltizamıdır” şeklinde geçer.³ Alâmet, belirti, nişan, iz gibi manalarda şart kelimesinin taşıdığı anlamlardandır. Şurût ilmi bu anlamlarla yakından ilişkilidir. Nitekim şurût ilmi sayesinde her türlü evrak ve belgenin kayda alınması sağlanmakta ve bunları tasdik etmek amacıyla belgelere bir nişan ve alâmet konulmaktadır.⁴

Kâtip Çelebi (v. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da şurût ilmini şöyle tanımlamaktadır. “Kadı huzurunda verilen hükümlerin kitaplarda ve sicillerde nasıl yazılacağıyla ilgilenen ve bu yazılan şeylerin şahitlerin bulunmaması durumunda delil olarak kullanılabilmesini sağlayan ilimdir. Şurût ilminin konusu ise yazım açısından bu hükümlerdir.”⁵ *Türk Hukuk Lûgati*'nda şart şu şekilde tarif edilir: “Sâk ıstılâhında şart, ikrar, ibra, müdayene, bey‘, hibe, icar, kefâlet, şirket, müzaraa ve müsakât gibi muamelelere dair yazılan vesîkaya ıtlak olunur. Buna şart denmesi vüsûk alâmeti olmak münasebetiyledir. Münderecatına göre bu vesâikin sûret-i tanzimi birtakım kaide ve asıllara tabidir. Bunların ahvalinden bahseden ilme ‘ilmü’ş-şurût’ denir. Şart; zikrolunan vesâika ıtlak olunduğu gibi muahede ve fermana dahi denir. Bir tabir-i kadîm olup fıkıh kitaplarında mezkûr ise de örfümüzde

² *el-Mevsûatü'l Fıkhıyye* (Kuveyt: Vizaretül Evkaf ve'ş-Şuunü'l İslamiyye, 1992), XXVI, 5.

³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Kahire: Daru'l Maarif, 1119), “ş.r.t” md., IV, 2235.

⁴ M. Salih Köse, “İslam Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), s. 20.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), II, 1045.

terk olunmuştur.”⁶ Özetle şurût; “hukukî muâmeleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usûlünü konu alan ilmin ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adıdır.”⁷

2.2. Şurût İlimiyle İlgili Kavramlar

Literatürde şurût ilmine karşılık gelen yani şurût ilmini ifade etmek için kullanılan kavramların yanında bir de şurût ilmiyle ilgili kavramlar vardır. Şurût ilmini ifade etmek için kullanılan kavramlardan bazıları şöyledir: “İlmu’ş-şurût ve’s-sicillât, ilmu’l-mehâdir ve’s-sicillât, fennü’l-vesâik, ilmu’l-vesâik, ilmu’t-tevsik, kitâbetü’l-hükm ve’ş-şurût, ilmu’l-ukud, el-kitâbetü bi’l-adl, ilm-i kitâbetü’l-mehâdir ve’s-sukuk, ilm-i sak, sakk-ı şer’î, ilmu’ş-şart, ilmu ezkâri’l-hukûk.”⁸

Şurût ilmiyle ilgili kavram ve terimler ise şunlardır: “Muamele”, “kitâbetü’l-vesâik”, “şurûtî/kâtip”, “şart”, “dîvânü’l-kadî”, “hüccet”, “mahzar”, “sicil/ilâm”. Şurût ilminde uzmanlaşmış kişiler şurûtî, ehlü’ş-şurût olarak isimlendirildikleri gibi “kâtibü’l-vesâik”, “sâhibü’l-vesâik”, “kâtibü’ş-şurût”, “müvessîk”, “vessâk”, “vesâikî”, “kâtibü’s-sak”, “sakkâk”, “adl”, “kâtibü’l-adl”, “kâtib-i adl”, “âkîd”, “muharrir”, “mukavelât muharriri” gibi terimlerle de adlandırılmıştır. Ayrıca mahkemede resmî belge düzenleme görevini üstlenen kişi için ise “kâtip”, “kâtibü’l-kadî”, “muharrirü’l-mehâdir ve’s-sicillât” vb. tabirler kullanılmıştır.⁹

Şurût ilmi İslâm hukukuna özgü bir ilimdir. Diğer yabancı hukuklarda şurût adı görülmemekle birlikte noter terimi kullanılmaktadır. Şurût ilminin tarihsel gelişimine geçmeden önce kısaca İslâm’dan önce ve yabancı hukuklarda şurût ilmine benzeyen kavramların gelişiminden bahsedilecektir.

⁶ *Türk Hukuk Lûgatı* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), s. 309.

⁷ Fahrettin Atar, “Şurût ve Sicillât”, *DİA*, XXXIX, 270.

⁸ Şenol Saylan, “Celâleddîn el-İmâdî’nin Ğurerü’ş-Şurût ve Dürerü’s-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 8-9.

⁹ Fahrettin Atar, “Şurût ve Sicillât”, *DİA*, XXXIX, 270-271.

2.3. Şurût İlminin Tarihî Gelişimi

Bilindiği gibi yazının kullanılması ve hukukî muamelelerin yazıyla kayıt altına alınması çok eski dönemlerden itibaren farklı medeniyetlerce bilinen bir uygulamadır. Eski hukuk sistemlerinin birçoğunda hukukî muamelelerin yazıya geçirilmesi söz konusu olmakla beraber şurût ilmi gibi müstakil bir ilim dalının olduğuna dair herhangi bir bilgi kaynaklarında yer almamaktadır. Fakat Mısır ve İran gibi büyük medeniyetlerde noterlik kurumunun mevcut olduğu görülmektedir. Roma Hukuku'nda da günümüzdeki noterlik kurumunu ifade etmek için her dönemde birtakım isimlendirmeler yapılmıştır.¹⁰ İslâm'dan önceki Arap toplumunda ise, bu dönemde hukukî muameleleri yazıya geçirme geleneğinin var olduğunu söyleyenlerin yanı sıra böyle bir şeyin olmadığı kanaatini taşıyanlar da vardır. Fakat şu bilinmektedir ki İslâm öncesindeki Araplar önemli bazı tarihî olayları kaydedip bazı şiir örneklerini de Kâbe duvarına asıyorlardı. Bunların haricinde tarafların haklarını koruyacak şekilde hukukî muamelelerin kayıt altına alındığı belgelerin varlığına dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bu durum üzerinde Araplarda şifahî kültürün hâkim olmasının etkisi vardır.¹¹ Her ne kadar İslâm'dan önceki Arap toplumunda hukukî muameleler biliniyor ve uygulanıyor olsa da yazılı belge düzenleme geleneğinin İslâm ile başladığını söyleyebiliriz. Çünkü gerek şurût ilmine dair eserlere gerekse fıkıh kitaplarının Edebü'l-Kâdî bölümlerine bakıldığında zaman İslâm adliye teşkilatının ilk kurucusunun Hz. Peygamber^(s) olduğu görülmektedir.¹²

2.3.1. Diğer Hukuk Sistemlerinde Şurût İlminin (Noterliğin) Tarihî Gelişimi

Batı hukuk sistemlerinde önemli bir yer teşkil etmeleri hasebiyle bütün hukuk sistemleri değil sadece Roma, Fransız ve İngiliz hukuku örnekleriyle yetinilmiştir.

¹⁰ Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü's-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili", s. 19-20.

¹¹ Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü's-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili", s. 22.

¹² Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı* (Ankara: DİB Yayınları, 1999), s. 91.

2.3.1.1. Roma Hukuku

Anlam ve işlev açısından günümüzdeki gibi değilse de, modern hukuktaki noterliğin temel olan “şahıslar arasında cereyan eden özel hukuk işlemlerine resmîyet kazandırılması” ilk defa Roma hukukuyla Kuzey İtalya bölgesinde olmuştur. Noterlik müessesesi bilhassa ilk dönemlerinde bağımsız iki farklı kökten doğmuştur. Birinci kök hem hızlı hem de güzel yazı yazan kişilerin (genel olarak köleler) arasından seçilenler olup bunlar kamuyla ilgili yazıların yanı sıra özel şahıslar arasındaki hukukî işlemleri de belgelendirip sözleşmeleri düzenlemişlerdir. Bu kişilere zamanla “tabellion” adı verilmiştir. İkinci kök ise, daha çok kilise kalemleriyle belediyelerde çalışan “resmî kâtiplere” dayanmaktadır. Bu iki kökün senteziyle modern manada noterlik müessesesi Roma Hukukunda ortaya çıkmıştır.¹³

2.3.1.2. Fransız Hukuku

Noterlik Fransa’da ilk başlarda Sinyorlarca yürütülürken daha sonraları bu görev mahkemelere verilmişti. Fransa’da noterliğin günümüzdeki şeklini alması Fransız İhtilali’nden sonra olmuştur. Günümüzde Fransa’da noterlik hizmetleri iki farklı konumdaki noterlikler vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu noterlikler Genel Hukuk ve Yerel Hukuk Noterlikleridir.¹⁴

Fransa’da noterliğin yaygın bir şekilde uygulamasını ilk defa Kral IV. Henri yaptırmıştır. IV. Henri 1597 yılında evraklara resmîyet kazandırma işlemini yürüten iki kişiden birini çıkararak noter unvanı altında babadan oğula geçen noterlik sistemi kurmuştur. XIV. Lui 1766 yılında mevcut teşkilatı genişletip, noterlere kralın armasının bulunduğu mühürler vermiş ve onları bu mühürleri kullanmaya yetkili kılmıştır. Bu dönemlerde krala sinyorlara ve kiliseye ait özel noterler vardı. Kralın noterleri tüm Fransa’da, sinyorların

¹³ Ömer Ulukapı, *Noterlik Mesleği Noterin Hak ve Yükümlülükleri* (Konya: Mimoza Yayınları, 2010), s. 20.

¹⁴ Ömer Ulukapı ve Murat Atalı, *Noterlik Hukuku* (Konya: Mimoza Yayınları 2013), s. 13.

noterleri ise sinyorların bulunduğu yerlerde belge düzenleme, tasdik ve tescil etme işlemlerini yerine getirmekteydiler. Kilisenin tayin ettiği noterler ise papazlarla beraber kilise için çalışırlardı. 1791 yılına kadar bu şekilde devam etmiş Fransız İhtilali'yle birlikte noterlik müessesesi de bugünkü şeklini almıştır.¹⁵

2.3.1.3. İngiliz Hukuku

İngiltere'de noterler ikiye ayrılır. Birincisi Londra kenti noterleri veyahut mukavelât muharriri noterler (scrivener notaries) ile diğer noterlerdir (solicitor).¹⁶ Noterlik sisteminin İngiltere'de 1237 tarihine kadar dayandığı söylenmektedir. Nitekim bu tarihlerde Romalılardaki tabellion teşkilatına benzer bir teşkilat bulunmaktaydı. Bu teşkilatta çalışan kişiler kral ve kilise tarafından belirlenirdi. Özetle söz konusu teşkilat İngiltere'de 1347 tarihinden sonra birtakım emirnamelerin yayınlanmasıyla geliştirilmiştir. 1831 yılındaysa bu emirnameler bir araya getirilerek kanunlaştırılmıştır.¹⁷

2.3.2. İslâm Hukukunda Şurût İlminin Tarihî Gelişimi

Şurût ilminin tarihsel gelişimi iki açıdan incelenecektir. Birincisi bu ilmin dönemsel olarak gelişimi ikincisi ise İslâm hukuk mezheplerindeki gelişimi olacaktır.

Bu başlık altında şurût ilminin Hz. Peygamber döneminden başlamak suretiyle Osmanlılara kadar olan tarihsel gelişimi sırasıyla anlatılacak ve ikinci bölümde de ayrıntılı bir şekilde Osmanlılar'da şurût ilmi ele alınacaktır.

2.3.2.1. Hz. Peygamber Dönemi

İslâm dini hukukî muamelelerin kayıt altına alınmasına büyük önem vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ Bakara sûresinin 282. ayetinde hukukî işlemlerin yazıyla kayıt altına alınmasını emretmiştir. Resûlullah^(s) da okuma yazmanın öğrenilmesini ve öğretilmesini teşvik

¹⁵ M. Salih Köse, "İslam Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)", s. 9.

¹⁶ Ömer Ulukapı, *Noterlik Mesleği Noterin Hak ve Yükümlülükleri*, s. 25.

¹⁷ M. Salih Köse, "İslam Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)", s. 9-10.

etmiştir. Hz. Peygamber^(s), öncelikle vahiy olmak üzere, devlet başkanlarına gönderilen davet mektupları, anlaşma metinleri, bazı görevlere tayin yazılarını, bazı ticarî işlemleri kayıt altına alma gibi birçok muamelenin yazılmasını istemiştir. Bilindiği üzere bu görevleri yapan kâtipler¹⁸ vardı ve bu kâtiplerin sayısının kaynaklarda 25 ile 43 arasında olduğu zikredilir.¹⁹ Bu kâtiplerin yanı sıra bilhassa noterlikle ilgili işlemleri, Zeyd b. el-Erkâm, Alâ b. Ukbe, Muğire b. Şube ve Husayn b. Mümeyyiz yazmakta ve belgelendirmektedir.²⁰ Hz. Peygamber'in^(s) devlet başkanlarına gönderdiği mektupları ve ikta' belgelerini²¹ Zeyd b. Sabit, Übeyy b. Ka'b, Abdullah b. Erkâm; bedevîlere ve diğer kabilelere gönderdiği mektupları Muaviye b. Ebî Süfyan, yaptığı anlaşmaları Hz. Ali, Amir b. Führeyre, Hz. Ebu Bekir; hususî işlerini de Zübeyr b. Avvâm, Cahm b. Salt, Huzeyfe b. Yemân, Muğire b. Şube, Husayn b. Numeyr ve Şurahbil b. Hasene yazmaktaydı. Bilhassa hukukî ve ticarî işlemleri yazanlar Zeyd b. Erkâm, Alâ b. Ukbe, Muğire b. Şube ve Husayn b. Numeyr idi.²² Kettânî'nin *et-Terâtibü'l-idariyye* adlı eserinde Hz. Peygamber'in^(s) ahidname ve sulh katipleriyle ilgili şöyle bir bilgi yer almaktadır. Ebu Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Resûlü^(s) ahid verdiğinde ahidnamelerini, antlaşma yaptığında antlaşma metinlerini yazan Ali b. Ebî Tâlib'di. Hicret sırasında Hz. Peygamber'in^(s) Sürâka b. Malik b. Cü'şum el-Müdlîcî'ye verdiği emanla ilgili ahidnameyi (emaname) bir deri parçasına yazan Âmir b. Führeyre idi. Bazı rivayetlerde bunu yazanın Hz. Ebubekir olduğu zikredilir."²³

¹⁸ Hz. Peygamber'in^(s) katipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Nizamü'l-hükümeti'n-nebeviyye (Terâtibü'l-idâriyye)* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t. y.), I, 149-208. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi (Terâtibü'l-idâriyye)*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), I, 199-309.

¹⁹ Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü'ş-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli", s. 23.

²⁰ M. Salih Köse, "İslam Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)", s. 27-28.

²¹ Hz. Peygamber'in^(s) dönemindeki belgelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaikî's-siyasiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilafe*, (Beirut: Darü'n-Nefâis, 2001).

²² Hacer Kontbay, "Endülüs'te Şurût İlmi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 32.

²³ Muhammed Abdülhay el-Kettânî, *Nizamü'l-hükümeti'n-nebeviyye (Terâtibü'l-idâriyye)* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t. y.), I, 152. Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibü'l-idâriyye)*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), I, 207.

Hz. Peygamber'den^(s) noterlikle ilgili belgelerin yazılmasına dair bir rivayet vardır ve bu rivayet şöyledir: “Bu, Adâ b. Halid'in Allah Resulü Muhammed'den^(s) satın aldığı şeylere dair belgedir. Ondan bir erkek veya kadın köle satın almıştır; ayıp, kötü özellik, hile olmaksızın. Müslüman'ın Müslüman'a satışı olarak.”²⁴ Bu rivayetle ilgili değerlendirmeler şöyledir: “Hadisin zahirinden anlaşılan, bunun satılan şey ve bedelini belirtmeyi içeren yazılı belgenin metni olduğudur.”²⁵ Hadisten, belgelerde, müşteri olması halinde daha aşağı durumda olan tarafın adıyla başlanacağı anlaşılmaktadır. Ahdini bozması caiz olmayan Resulullah'ın^(s) bu belgeyi yazdırması, insanlara bunu öğretmek maksadıyladır. Aynı zamanda hadisten belgede şahsın adı, baba adı ve dede adının yazılacağı da anlaşılmaktadır. Fakat kişiler kendine özgü bir vasıfla meşhursa bunlara gerek yoktur. Bundan dolayı Hz. Peygamber^(s) “Allah Resulü Muhammed” şeklinde yazdırdı ve bu sıfatıyla kendi nesebini ve Adâ b. Halid'in nesebini zikretmeye ihtiyaç hissetmemiştir. Bu hususun sabit olması, gerek satıcı gerek alıcı olsun daha üstün olan tarafın diğerinden önce yazılacağı görüşünde olan noterler lehine bir hüccet teşkil eder.²⁶

Hz. Peygamber^(s) döneminde yazılan ve kaynaklarda yer alan, şurût ilminin konusunu teşkil eden bazı örnekler şunlardır: Medine Vesîkası, Hudeybiye ve diğer barış anlaşmaları, devlet başkanları ve kabile reisleriyle yapılan yazışmalar, ikta' belgeleri, köle azad etme ve köle satın alma belgeleri gibi belgeler.²⁷

Bilindiği gibi İslâm devletinde yargı sisteminin başı Hz. Peygamberdi.^(s) O her türlü davaya bakar ve ihtilafları çözüme kavuştururdu. İslâm devleti genişleyince Hz. Peygamber^(s) tarafından Medine dışındaki şehirlere kadılar atanmıştır ve kaza görevini bu kadılar yerine getirmiştir.²⁸

²⁴ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, II, 32.

²⁵ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, II, 33.

²⁶ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, II, 33.

²⁷ Şenol Saylan, “Celâleddîn el-İmâdî'nin Çürerü's-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili”, s. 24.

²⁸ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, s. 47.

2.3.2.2. Dört Halife Dönemi

Raşid halifeler döneminde adlî görevler hilafete bağlı vazifelerden biri olarak kabul ediliyordu. Halifeler adlî işleri başkentte bizzat kendileri yürüttükleri halde bazen diğer arkadaşlarından da yardım alıyorlardı. Başkent dışındaki yerlerde ise halifelerin tayin ettiği valiler bu işlerden sorumluydular. Bu yerlere valilerin dışında ayrıca öncelikli vazifesi kadılık olan memurlar da atanıyordu. Tarihî kaynaklarda yer aldığına göre devlet teşkilatını ilk defa Hz. Ömer tesis etmiş ve yargı görevini icra kuvvetinden ayırma teşebbüsünde bulunmuştur. Nitekim Hz. Ömer Medine'ye kadılık yapmak üzere Ebu'd-Derdâ'yı, Kûfe'ye Şüreyh'i Mısır'a önce Ka'b b. Yesâr'ı ardından Kays b. Ebî el-Âs'ı Basra'ya Ebû Musa el-Eş'arî'yi, Filistin ve Şam kadılığına Ubâde b. Sâmit'i tayin etmiştir. Böylelikle bir valinin yargı ve yürütme vazifelerini birlikte yürüttüğü bazı vilayetlerde ilk kez "kadı" olarak tesmiye edilen bir kişiye yargı vazifesi verilmiştir. Hz. Ömer Medine'de değer olarak bir veya iki dirhemi aşmayan davalara bakmak için kadılar tayin etmiştir. Mesela Yermük savaşına iştirak eden orduya askerler arasında çıkacak ihtilaflara bakmak üzere bir kadı vazifelendirmiştir. Ayrıca Hz. Ömer valilere gönderdiği bir bildiriye onlara da kadı tayin etme yetkisini vermiştir. Bütün bunların yanında râşid halifeler, tayin ettikleri kadılara görevlerini adil bir şekilde yapmaları için genelge ve yazılar göndermişlerdir. Bunların içinde Hz. Ömer'in Basra kadısı Ebû Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği kazâî tâlimatnâme²⁹ İslâm muhakeme usûlü bakımından çok önemli bir yere sahiptir.³⁰ Nitekim kadıların verdiği hükümlerin temelinde bu mektup vardır. Bu açıdan bu mektup İslâm fıkının temelini oluşturur.³¹

Ayrıca halifenin bir kişiyi kadı tayin etmesi, kendisinin de hüküm vermesine engel teşkil etmiyordu. Çünkü atanmış olan kadı, aslında halifenin yardımcısı konumunda olup yargı hakkı halifeye aitti. Mesela Hz. Ömer Medine'ye kadı tayin ettiği Ebu'd-Derdâ'ya

²⁹ Mektup hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkûin an rabbî'l-alemîn*, II, 158-163.

³⁰ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: İFAV, 2013), s. 63.

³¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), I, 250.

rağmen, hakkında hüküm vermek için vazifelendirdiği bazı meselelerde kendisi de hüküm verirdi. Raşid halifelerle onlardan sonra gelen halifelerin yargıda kadılarla münasebetleri bu şekilde idi.³²

Hz. Ömer hac zamanında Mekke’de bir temyiz mahkemesi kurmuş, vilayetlerdeki kadıların vermiş oldukları yargı kararlarını denetlemiş olup ardından gelen halifeler de bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Bunun yanında Hz. Ömer, gönderdiği bir bildiriye kadıların verdiği ölüm cezalarının bizzat kendisinin onayından geçmeden uygulanmamasını istemiştir. Özetle Hz. Osman’ın hilafetine kadar olan dönemde kadılar davalara camilerde, evlerde ve benzeri yerlerde bakarken bu dönemden sonra davaların bakılacağı özel bir mekân tesis edilmiştir.³³

Hz. Peygamber^(s) ve Raşid Halifeler döneminde belgeler daha ziyade tabaklanmış deriler, hurma dalları, hayvanların kürek ve kaburga kemikleri gibi şeylerin üzerine yazılmaktaydı.³⁴

2.3.2.3. Emevîler ve Abbasîler Dönemi

Emevîler döneminde baş şehirde halifeler, vilayetlerde ise valiler yargı görevini yerine getirirken aynı zamanda kadılar da tayin ediliyordu. Emevîler kadıları seçerken ve yargı faaliyetlerini ifa ederken Raşid halifeler dönemindeki uygulamaları dikkate alıyorlardı. Ayrıca Hanefî ve Malikî mezhebi bu dönemde teşekkül etmişti. Fakat yargı müessesesi bu durumdan etkilenmemiş olup fakihlerden seçilen kadılar, Kur’an, sünnet ve kendi ic-tihadlarına göre davaları çözümlüyorlardı. Emevî döneminin sonlarında bazı mahkemelerde yargı kararları yazılmaya başlandı. Bu dönemde ayrıca mezalim mahkemesi, hisbe ve şurta gibi teşkilatlar da yargı görevini ifa etmekteydi.³⁵ Mezâlîm mahkemeleri makam

³² Abdülvahhab Hallaf, *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yürütme, Yargı*, çev. Abdülhadi Timurtaş (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), s. 58.

³³ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 63-64.

³⁴ Fahrettin Atar, “Şürût ve Sicillât”, *DİA*, XXXIX, 270.

³⁵ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 64.

mevki sahibi güçlü kimselerin haksızlık yapmalarını engellemek için kurulmuş olup kadılık teşkilatından daha üst bir otoriteye sahipti. Kadıların bakmaya yetkilerinin olmadığı davalara bu mahkemeler bakardı. Özellikle üst düzeydeki idarecilerin yargılandığı fevkalade yetkileri haiz mezalim mahkemelerinde duruşmaların sistemli bir şekilde yapılabilmesi için şu beş grup görevlinin bulunması gerekiyordu: Muhafızlar, kadılar, fakihler, kâtipler ve şahitler.³⁶ Ayrıca Emevîler dönemi için mezalim mahkemelerinin müstakil bir şekilde ortaya çıktığını söylemek zor olup yalnızca bir sahibu'l-mezâlim tayininden söz edildiğini ifade etmek gerekir.³⁷

İlk dönemlerde kadıların kâtipleri yoktu ve yargı kararları kayıt altına da alınmazdı çünkü kararların uygulanması derhal yapılmaktaydı. Kısacası Emevîler döneminde bu uygulama değişerek artık mahkemelerde sicil adı verilen defterler tutulmaya başlamıştı.³⁸ Ayrıca Emevîler döneminde kâtipler halifelerin bütün kararlarını yazmaktaydılar ve bu durum Emevîlerde bir geleneğe dönüşmüştü.³⁹ Yargı katipleri halifenin baktığı işlerde yanında oturur, muhakemenin işleyişini ve verilen kararları yazarlardı. Halifeler de bu kararların sonuna mühür vururdu. Bu kararların yazımında şikayetçi, davacı, davalı ve dava konusu usulü benimsenmiştir.⁴⁰ Emevîler döneminin sonuna doğru belgeler ince deri, kumaş ve zamanla kağıda yazılmaya başlamıştır.⁴¹

Abbasîler'e gelince Emevîler döneminde ortaya çıkan Hanefî ve Malikî mezheplerinden başka Şafîî, Hanbelî ve günümüze ulaşmayan diğer fıkıh mezhepleri oluşmaya başlamış, yargı müessesesi de bu mezheplerden etkilenmiştir. Bilhassa amelî konularda Ha-

³⁶ İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XI, 96.

³⁷ Vecdi Akyüz, "İslâm ve Türk Tarihi Âmme Hukuku Müesseselerinden Mezâlîm (Divânu'l-Mezâlîm)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984), s. 21.

³⁸ İbrahim Durhan, "Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s. 24.

³⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Diplomatik", *DİA*, IX, 361.

⁴⁰ Osman Kaşıkçı, *İslâm-Osmanlı Hukuku* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2015), s. 266.

⁴¹ Fahrettin Atar, "Şürût ve Sicillât", *DİA*, XXXIX, 270.

nefî mezhebinden, itikadî konularda ise Mutezile'den etkilenilmiştir. Harun Reşid kâdilkudâtlık müessesini tesis etmiş ve bu vazifeye Ebû Yusuf'u atamıştır. Kâdilkudâtlar kadıların tayinlerinde, denetlenmesinde ve azillerinde yetki sahibiydiler.⁴² İlk defa Abbasîlerde ortaya çıkan kâdilkudâtlık müessesesi, yargıya ilişkin faaliyetlerin kurumsallaşma sürecine girmesini sağlamıştır.⁴³ Ayrıca Harun Reşid devrinden itibaren belgelerin yazımı için kağıt haricinde saklaması zor olan ve kısa sürede bozulan, kolay bir şekilde kazıntı ve silinti yapılabilen yazı malzemelerini kullanmak yasaklanmıştır.⁴⁴

Abbasîler döneminde “divan-ı mezalim” adı verilen zulümden yakınanların işlerine bakan bir divan vardı. Kadıların ve diğer yüksek memurların uygulamalarından zarar gören kişiler bu divana şikâyette bulunurlardı. Bu şikâyetleri başlangıçta halifeler, daha sonraları vezirler en son olarak da kâdilkudâtlar dinlemiştir. Kadıların bu yakınmaları dinlemeye başlamasıyla birlikte bu divan yüksek yargı niteliği kazanmıştır. Bu divan ayrıca günümüzdeki Yargıtay ve Danıştay'ın yerini tutarak kadı (hâkim) atamalarını da üstlendiğinden aynı zamanda Adalet Bakanlığı'nın vazifelerini de yerine getirmektedir. Kadıların kadılık kurumunun ilk olarak Abbasîler döneminde ortaya çıkmasıyla birlikte yargısal faaliyetler de kurumsallaşma sürecine girmiştir. Daha sonraki İslâm devletleri de, Abbasîlerin başlattığı bu uygulamayı devam ettirmişlerdir.⁴⁵ Ayrıca ayrı devletleri olmasına rağmen, bazı sultan ve melikler, Bağdat'ta bulunan Abbasî halifesinden belge talep ederek, siyasî iktidarlarına meşruiyet kazandırmak istiyor ve aynı zamanda bu belgelerle kendilerine mezalim oturumları tertip etme yetkisi verilmiş oluyordu.⁴⁶

⁴² Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 64-65.

⁴³ İbrahim Durhan, “Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler”, s. 27.

⁴⁴ Fahrettin Atar, *Şürûh ve Sicillât*, *DİA*, XXXIX, 270.

⁴⁵ İbrahim Durhan, “Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler”, s. 27.

⁴⁶ Vecdi Akyüz, “İslâm ve Türk Tarihi Âmme Hukuku Müesseselerinden Mezâlîm”, s. 29.

2.3.2.4. Fâtımîler, Eyyûbîler, Gazneliler ve İlhanlılar Dönemi

Fatımîler, kazâ, hisbe, mezâlîm ve şurta gibi müesseseleri İhşîdîler'den almışlardır. Fatımîlerde de kadılıkudâtlık kurumu vardı ve bu kurum en yüksek makamlardandı. Eyyûbîler'de ise yargı kurumunun başında kadılıkudât bulunmaktaydı. Kadılıkudâtı sultan tayin ederken kadılıkudât da diğer kadıları tayin ederdi. Gazneliler'de ise yargı işleri kadılar tarafından yürütülmekteydi. Gazneliler'de her şehirde bir kadı ve her eyalette de bir kadılıkudât vardı. Kadıların görevlerini düzgün bir şekilde yapmalarını sağlamak amacıyla onlara yüksek maaş ödenirdi. İlhanlılar'da şer'î işler ile mahkemeye ilgili işler ayrılmıştı. Şer'î işlere kadılar bakarken diğer işlere yargucîler bakardı.⁴⁷

2.3.2.5. Büyük ve Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Memlûklüler Dönemi

Büyük ve Anadolu Selçuklular'da yargıya dair önemli bir yeniliğe rastlanmamaktadır. Selçuklular'da da yargı müessesesinin başında kadılıkudâtlar vardır. Kadıların çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte Şafiî mezhebine mensup olanları da mevcuttur. Bağdat'ta kadılıkudât, eyaletlerde ise kadılar vardır. Ayrıca Selçuklularda adalet teşkilatındaki tek görevli kadı değildir. Amîdler, Emîr-i Dâd bir diğer adıyla Dâdbeylik müessesesi de adlî işlerle ilgilenmişlerdir. Kadılar genellikle şer'î meselelerle ilgilenirken diğerleri de öncelikli olarak örfî davalara bakmışlardır.⁴⁸ Kadıların görevi bunlarla sınırlı değildi. Selçuklularda kadılar vakıf hizmetlerini yürütür, noterlikle ilgili işleri yapar, senet, satış, vekâlet, kefalet, itk, borçlanma, nikah, boşanma, nafaka, tereke ve taksim gibi birçok işlemleri de yaparlardı.⁴⁹

Memlûklü devletinde de yargı işleri kadılar tarafından yürütülmektedir. Memlûklüler döneminde Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhebine mensup dört ayrı kadılıkudât

⁴⁷ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 67-68.

⁴⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), s. 305.

⁴⁹ Osman Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2010), s. 296.

tain edildiği ve bunlara yardım etmeleri içinde naibler atandığı bilinmektedir.⁵⁰ Memlûklülerde kadilkudâtlar mezâlîm divanlarının başında yer alıyordu. Kısaca adlî teşkilatın başında kadilkudât vardı.⁵¹

2.4. İslâm Hukuk Mezheplerinde Şurût İlimine Ait Literatür

Hanefî mezhebinde şurût ilmine dair ilk müstakil eseri Ebu Cafer et-Tahavî (v. 321/933) yazmıştır. Tahavî şurût ilmi hakkında birden çok eser kaleme almıştır.⁵² Bu eserlerden günümüze ulaşanlar *Kitabü's-şürûti's-sağir*'in tamamı ve *Kitabü's-şürûti'l-kebîr*'in bir bölümüdür. Şemsü'l-eimme es-Serahsî (v. 483/1090) ise *el-Mebсут* adlı kitabında *Kitabü's-Şurût* başlığı altında şurût ilmi hakkında çok kıymetli bilgiler vermiştir. Ebu'l-Kasım es-Semnanî (v. 499/1105) *Ravzatü'l-kudât ve tarîkü'n-necât* adlı bir eser yazmıştır. Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Hanefî es-Semerkindî (v. 550) ise *Kitabü's-şürût ve ulûmi's-sukûk* adlı bir kitap yazmıştır. Burhanettin Mahmud b. Ahmed el-Buharî (v. 616) *el-Muhîtu'l-Burhânî*'de *Kitabü's-Şurût* ile *Kitabü'l-Mehâdir ve's-Sicillât* adlı bölümlerde bu ilimden bahsetmiştir. Şemseddin el-Ekremî'nin ise Şurût'a dair *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* adında üç eseri vardır ve bunlardan sadece *el-Basît fi's-şurût* adlı eseri tahkik edilmiştir.⁵³ Necmettin et-Tarsusî (v. 758/1357) ise şurût ilmine ait ıstılahları, kadıların ve kâtiplerin belge düzenlemeye dair ihtiyaç duyacakları bilgileri ihtiva eden *el-İ'lâm fi mustalahi's-şühûd ve'l-hükkâm* adlı eserini yazmıştır.⁵⁴ *Fetâvâ'l-Alemgîriyye* ve bilhassa *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* adıyla bilinen eserde *Kitabü's-Şurût* ve *Kitabü'l-Mehâdir ve's-Sicillât* bölümleri yer almaktadır. Bunlar basılmış veya tahkik edilmiş şurût eserleridir.⁵⁵

⁵⁰ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, s. 68.

⁵¹ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler(1250-1517)*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), s. 97.

⁵² Tahavî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Önder, "Ebu Cafer et-Tahavî (239321/853-933) ve Şurût İlimi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11(2008): 365-397. Ruhi Özcan, *el-Hâvi fi Şurûti't-Tahavî*, (Yüksek Lisans Tezi, Camiatu Bağdad, 1972).

⁵³ Ayrıntılı bilgi için Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mektebât, Vesâik ve Ma'lûmât bölümünde Selvâ Ali Milâd'ın yönettiği Muhammed Abdülaziz Muhammed'in yazdığı teze bakınız.

⁵⁴ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Enbiya Tunalı, *Hanefî Hukukçu Tarsusi'nin el-İ'lâm fi Mustalahi's-Şühûd ve'l-Hükkâm*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

⁵⁵ Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü's-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve

Hanefî mezhebine ait yazma halinde bulunan şurût eserlerinden birisi Ebu Hafs en-Neseî (v. 537/1141)'ye ait *el-Fâik fî şurûti 'l-vesâik* adlı eserdir. Diğeri ise Zahirüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buharî (v. 619)'ye ait olan *el-Fetâva'z-Zahîriyye* adlı eserin "Kitâbu'd-da'âvî ve'l-beyyinât" adlı kısmında bulunan şurût bölümüdür.⁵⁶ Hanefî mezhebinde şurût ilmine dair yazılan günümüze ulaşmış ve ulaşmamış burada zikredilmeyen birçok esere muhtelif yayınlarda işaret edilmektedir. Biz burada bu eserlerin bazılarına işaret etmekle yetineceğiz.

Malikî mezhebinde İbn Attâr (v. 399/1008)'ın şurût ilmine dair iki eseri vardır. Bunlar *Kitabu 'l-vesâik ve 's-sicillât* ve *Kitabü 'ş-şurût*tur. Tuleytulî (v. 459/1067) *el-Mukni' fî ilmi'ş-şurût* adlı bir eser yazmıştır. Ebu İshak el-Ğirnatî (v. 579/1183) de *el-Vesâiku'l-muhtasara* adında bir kitap yazmıştır.⁵⁷ İbn Hatib es-Selmanî'nin (v.776/1374) *Müslâ et-tarîka fî zemmi 'l-vesîka* adlı eseri vardır.⁵⁸ Yahya b. Abdulvahid Venşerisî'nin (v.914/1508) de *el-Menhecü 'l-fâik ve 'l-Menhelü 'r-râik ve 'l-ma 'ne 'l-lâik bi-âdâbi 'l-müvessik ve ahkâmi 'l-vesâik* adlı eseri vardır ve bu eserde tahkik edilmiştir.⁵⁹

Şafîî mezhebinde öncelikle İmam Şafî'ye (v. 204/820) nispet edilen *Kitabü 'ş-şurût* adlı eserden bahsedilmektedir. Kerabisî'nin (v. 245/859) *Kitabü 'ş-şurût*, Müzeni'nin (v. 264/878) de *Kitabü 'l-vesâik* adlı eseri vardır. Hâkim en-Nisaburî'nin (v. 378/988) *Kitabü 'ş-şurût* 'u vardır. İbn Habîb (v. 779/1377) *Keşfu 'l-mürût an mehâsini 'ş-şurût* adında bir eser yazmıştır.⁶⁰

Hanbelî mezhebinde ise şurût ilmine dair yazılmış herhangi bir esere rastlayamadık. Şafîî mezhebine ait şurût eserlerinin de Hanefî ve Malikîlere nispetle daha az olduğu

Tahlîli", s. 37-38.

⁵⁶ Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü'ş-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli", s. 41.

⁵⁷ Bu kitap 1988'de Mustafa Naci tarafından Rabat'ta neşredilmiştir.

⁵⁸ Bu eser 1983 yılında Cezayir'de 1988'de de Beyrût'ta neşredilmiştir.

⁵⁹ Şenol Saylan, Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü'ş-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli, s. 37-39.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Şenol Saylan, "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü'ş-Şurût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

tespit edilmiştir.⁶¹

⁶¹ Şenol Saylan, “Celâleddîn el-İmâdî’nin Ğurerü’ş-Şürût ve Dürerü’s-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahfili”, s. 153.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİ

OSMANLILAR'DA ŞURÛT İLMİNE DAİR GENEL BİLGİLER

Osmanlı hukuku İslâm hukuk geleneğinin devamı ve aynı zamanda bu geleneğin bir parçası olduğu için gerek hukuk sistemi gerekse adlî teşkilat bu gelenekten âzamî derecede etkilenmiş ve bu sisteme göre şekillenmiştir.

Osmanlı devletinin adliye teşkilatı ve hukukî esasları, Hz. Peygamber ve Raşid halifeler döneminde teşekkül etmiş olan adlî yapının Emevî, Abbasî, Selçuklu ve Memlûklü devletleri aracılığıyla işlenip geliştirilerek devam ettirilmiş halidir. Bundan dolayı Osmanlı'nın adliye teşkilatıyla zikredilen devletlerin teşkilatları büyük oranda benzeşmektedir. Fakat bu durum Osmanlı Devleti'nin adlî yapısının önceki devletlerin bir kopması olduğunu ve hiçbir farklılık taşımadığını ifade etmez. Aksine kadıların yerine getirdiği görevler ve sahip oldukları yetkiler, mahkemelerin işleyişi, bağlı oldukları hukukî ilkeler diğer İslâm ülkelerinde mevcut olan kadılıkudâtlık, mezâlim, hisbe ve şurta gibi idarî ve kazaî müesseselerin yerlerine kurulan müesseseler bakımından Osmanlı adliye teşkilatının kendine özgü bir yapısı vardır.⁶²

Osmanlı döneminde kayıt tutma işleminde sadece mahkemeler değil, bütün resmî kurumlar belli ilkelere dayanmıştır. Mahkemelerin ve kurumların yerine getirmek zorunda oldukları bu ilkeler kimi zaman idare tarafından düzenlenmiş, kimi zaman da şairler, tecrübe sahibi kadılar ve devlet adamları eliyle göreve yeni gelen kadıların, memurların ve zabıt kâtiplerinin işlerinin kolaylaşması için “münşeât” türünde telif edilen eserler vasıtasıyla ifade edilmiştir.⁶³ Bunun yanı sıra çok eski tarihlerde tespit edilen Osmanlı diplomatiğine ait kaidelerin birçoğu münşeât mecmualarındadır.⁶⁴ Münşeât mektup dâhil

⁶² Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), s. 31.

⁶³ Hadi Sofuoğlu, “İlm-i Sak ve Debbağ-zâde Nu'mân Efendi (1224/1809)'nin “Tuhfetü's-Sukûk”ü”, *DEÜİFD*, 35 (2012): 201-202.

⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994), s. 5.

olmak üzere her türlü resmî ve hususî yazıları toplayan, yazım esaslarını gösteren eserlerin genel adıdır.⁶⁵ Münşeâtlar tertib edilirken kendine has birtakım özelliklere göre düzenlenirler. Mesela neredeyse bütün münşeâtlarda yazışma usûl ve kaideleri, yazışma çeşitleri, bunların tarifleri, bunlarda kullanılacak unvan ve lakaplar yer almaktadır.⁶⁶ Münşeât mecmualarının bir kısmında sadece belge örnekleri varken bazılarında ise diplomatik kaideler de yer almaktadır. Aslında münşeât mecmuaları, ilmî gayeyle değil pratik gayeyle yazılmıştır.⁶⁷ Ayrıca bilinmelidir ki münşeâtlar edebiyat ve tarih çalışmaları bakımından kaynak eser olmakla birlikte Tanzimat'tan sonra münşeât yazışma şekillerini öğreten ders kitaplarına verilen isim olunca hukuk ve askerlik gibi alanlarda yapılacak yazışmaların kurallarını ve misallerini içeren kitaplar için de bu ad kullanılmıştır.⁶⁸

Şurût ilminin Osmanlı dönemindeki adı “sukûk” ve “tatbikât”tır. Halit Ünal “Şurût-Sukûk İslâm Hukukunda Belge Tanzimi” adlı makalesinde şurût ve sukûkun farklı şeyler olduğunu söylemektedir. Zikredilen makalede Halit Ünal şurûtun genel bir şekilde belge tanzimi olup çeşitli işlemlerde belge düzenlemenin ilkelerini tespit eden nazarî alan olduğunu sukûkansa bu ilkelere göre düzenlenen belge çeşitlerinden birinin adı olduğunu söylese de sukûkun Osmanlı dönemine has anlamları vardır.⁶⁹

Osmanlılar'da “sak” kelimesinin hukuka ait bir terim olduğu görülmektedir. Bazı tanımlarda “sak”, kadı tarafından dava mevzusu olan olaya ve bu hususla ilgili hükmüne dair tertip edilen belgedir. Yine şer‘î mahkemelerdeki sicillere kaydedilerek taraflara verilen hüccet, ilâm, temessük gibi belgelerin yazım usûlüne “sakk-ı şer‘î” denir.⁷⁰ Ebusuûd Efendi'nin (v. 982/1574) sakları kadının hükmünün bulunduğu ve bulunmadığı şeklinde ayırması da sakkın mahkemelerde düzenlenen hüccet ve ilâmlar için kullanıldığının göstergelerindedir. Mahmud Hamza (v. 1305/1887) ise sicil, sak, hüccet, vesika, mahzar gibi kavramlara dair bilgi verirken hüccet için “üzerinde kadının tasdik yazısı bulunan

⁶⁵ Mustafa Uzun, “Münşeât”, *DİA*, XXXII, 18.

⁶⁶ Mustafa Uzun, “Münşeât”, 18.

⁶⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 5.

⁶⁸ Mustafa Uzun, “Münşeât”, 20.

⁶⁹ Halit Ünal, “Şurût-Sukûk İslâm Hukukunda Belge Tanzimi”, *Diyanet Dergisi*, 22/3 (1986): 26.

⁷⁰ Süleyman Kaya, “Sak”, *DİA*, XXXV, 586.

belge” derken sak için “tasdik yazısı bulunmayan belge” tarifini yapmıştır.⁷¹ Süleyman Şeyhî ise duruşma sırasında davacı ve davalının beyanlarını hukuka uygun bir şekilde yazmaya sak denir demiştir.⁷² Meşrûtiyet ve Cumhuriyet dönemlerine gelince bu dönemlerde yazılan bazı eserlerde sakkın (Ali Haydar Efendi’nin eseri de bunlara dâhildir) “tatbikât ve tatbikâta dair numune anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak sak kavramı “mahkemelerdeki belgeleri yazma işlemi ve bu belgeleri yazma usûlü” anlamına geldiği gibi mahkemelerde düzenlenen ilâm, hüccet ve birtakım belgeler için de kullanılır. Fakat teknik anlamda sakkın mahkemelerde yazılıp ancak kadının tasdikini içermeyen belge olduğu anlaşılmaktadır.⁷³ Bu tarz belgelerin bir araya toplanması sonucu oluşan “sak mecmuaları”⁷⁴ mahkemelerde belge düzenleyecek kişiler için bir kılavuz niteliği taşımaktadır. Hacibzâde (v. 1100/1689) ise bu ilmin şurût, kitab, hüccet, vesîka gibi çeşitli adları olduğunu söyler. Osmanlı öncesinde bu ilim için genellikle şurût denilirken Osmanlı dönemine gelindiğinde sak kullanıldığı görülmektedir.⁷⁵ Fakat sukûkun bu anlamları dışında başka bir anlamı daha vardır o da şudur: İlk olarak 2002 yılında Malezya hükümeti tarafından gerçekleştirilen, daha sonraları Batı’da ve İslâm ülkelerinde yayılmaya başlayan varlığa dayalı olarak yatırımcıya verilen tahvil, faizsiz bono veya kira sertifikası durumunda yatırımcıya verilen belgelerin adıdır.⁷⁶

Osmanlı döneminde belge düzenlemeye dair malumatlar “sak mecmuaları”nda yer alır. Sak mecmûalarında⁷⁷ hukukî muamelelerle ilgili bir belgenin nasıl düzenlenmesi gerektiği örneklerle açıklanmaktadır. Mesela Ebussuûd Efendi’ye ait olduğu düşünülen *Bidaâtü’l-kadî li’htiyacihi ileyh fi’l-müstakbeli ve’l-mazi* adlı sak mecmûasında muâmelât, münakehât ve müfarekâtla ilgili konularda hukuken geçerli olacak bir belgenin

⁷¹ Süleyman Kaya, “Sak”, *DİA*, XXXV, 586.

⁷² Süleyman Kaya, “Sak”, *DİA*, XXXV, 586.

⁷³ Süleyman Kaya, “Sak”, *DİA*, XXXV, 586.

⁷⁴ Sak mecmualarının kaynak olarak kullanılmasıyla ilgili bk. Ümit Ekin, “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53 (2010): 115-138.

⁷⁵ Süleyman Kaya, “Sak”, *DİA*, XXXV, 587.

⁷⁶ Cengiz Kallek, “Sak”, *DİA*, XXXV, 586.

⁷⁷ Örnek bir sak mecmuası için bk. Ümit Ekin, “Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat”, *Karadeniz Araştırmaları*, 20 (2009): 59- 71.

nasıl düzenleneceği örneklerle anlatılmaktadır. Ebussuûd Efendi eserini on bâba ayırmış ve her bir bâbda ele aldığı konularla ilgili bir belge düzenlenirken ne şekilde düzenleneceğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Mesela yedinci bâbda bey‘ ve deynle ilgili bir belgenin nasıl düzenleneceğini yazmıştır.⁷⁸

Süleyman Kaya “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmûaları” adlı makalesinde ilm-i şurûttan ilm-i sakke geçiş süreci hakkında bilgi vermek amacıyla şurût ilmine dair yazılan ilk müstakil eser olup günümüze kadar ulaşmış Tahâvî’nin (v. 321/933) *eş-Şurûtu’s-sağîr* adlı eseri ve kime ait olduğu bilinmeyen hicri 752 miladi 1351 yılında istinsah edilmiş şurût adıyla telif edilen *eş-Şurût* ile sak mecmualarından Ebussuud Efendi’ye (v. 982/1574) ait olan *Bidaâtü’l-kâdî li’htiyacihi ileyh fi’l-müstakbeli ve’l-mazi* adlı eseri mukayese etmektedir.⁷⁹

Buna göre *eş-Şurûtu’s-sağîr*’de ibâdât bölümü hariç fûru fıkıh kitaplarında yer alan diğer bölümlerin hemen hemen hepsi büyü‘ bölümünden başlanmak suretiyle ele alınmıştır. Kitapta yer alan bütün konularla ilgili belgelerin mahkemelerde nasıl düzenleneceği, bu belgelerde bulunması gereken bilgiler, tarafların hukukî durumlarıyla birlikte mezhep imamlarının konuyla alakalı görüşlerine yer verilmiştir.

Eş-Şurût adlı eserde de Tahâvî’nin eseri gibi ibâdât bölümüne yer verilmeyip büyü‘ bölümüyle başlanmıştır. Fakat bu eserde her bölümde konu ile ilgili örnek belgelerin yer aldığı görülür. Ayrıca *eş-Şurûtu’s-sağîr*’deki gibi mezhep imamlarının görüşlerine yer verilmemiştir. Eserde yer alan belgelerin büyük çoğunluğu hüccet olup çok az bir bölümü de ilâmdır. Ayrıca belgeler genellikle uzun olup meseleler de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Bidaatü’l-kâdî li’htiyacihi ileyh fi’l-müstakbeli ve’l-mazi adlı esere gelince sadece

⁷⁸ Ebussuud b. Muhammed el-İskilibî, *Bidaâtü’l-kâdî li’htiyacihi ileyh fi’l müstakbeli ve’l-mazi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa 444, vr. 4b.

⁷⁹ Süleyman Kaya makalesinde Ebussuud Efendi’nin eserinin sak mecmualarının ilki olduğunu söylemektedir. Fakat kanaatimizce bu doğru değildir. Çünkü Azer Abbasov’un İslam Araştırmaları Dergisinde yayınlanan *Ebussuud Efendi’ye Nisbet Edilen Bidaâtü’l-kadi li’htiyacihi fi’l müstakbeli ve’l mazi’nin Tahkiki* adlı makalesinde de ifade ettiği gibi Ebussuud Efendi mecmûasının başında kendinden önce kaleme alınmış başka eserlerinde olduğunu söylemektedir.

ibâdât bölümü değil şirket, mudârebe, kefalet, havale gibi konuların da bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca eserde mezhep imamlarının görüşlerine de yer verilmemiştir. Belgeler mümkün olduğunca kısa ve özür. Belgelerin birçoğu hüccet çok az bir kısmı ilâmdır.

Her üç eserin ortak özelliği ise şudur: Hepsi Arapça olup, içerik olarak da fıkıh kitaplarındaki tertibe göre yazılmıştır ve hiçbirinde ibâdât, sayd, zebâih gibi konulara yer verilmemiştir.⁸⁰

Osmanlılar'da şurût ilmine dair bu genel bilgilerden sonra daha ayrıntılı bir şekilde Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası Osmanlılar'da şurût ilmi anlatılacaktır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, bilhassa Fransız kanunlarından yapılan iktibaslarla Osmanlı hukuku Batı hukukunun mantık ve biçimine yönelmiştir. Nitekim Tanzimat'tan sonraki dönem; öncesine nisbetle çok kısa bir süre olmakla beraber barındırdığı değişiklikler bir hayli fazladır. Tanzimat Osmanlı için bir dönüm noktasıdır çünkü Tanzimat'tan sonra birçok müessesede köklü değişiklikler olmuştur. Bu dönemde İslâm Hukuku'nun uygulanma alanları gitgide daraltılmış ve Osmanlı devletinin hukuk sistemindeki etkisi neredeyse sembolik bir hale getirilmiştir. Oysaki Tanzimat'ın ilanından önce Osmanlı Devleti'nin kendine has orijinal kurumlara sahip olduğu görülmektedir.⁸¹ Şurût ilminde merkezi öneme sahip kadılık kurumu da bunlardan biridir.

1. KURULUŞUNDAN TANZİMAT'A KADAR OLAN DÖNEMDE ŞURÛT İLMİ

Osmanlı'da Tanzimat öncesi şurût ilmi mahkemeler, Osmanlı hukuk belgeleri ve bu dönemde yazılmış şurût eserleri çerçevesinde incelenecektir.

1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Mahkemeleri ve Noterlik İşlemleri

Osmanlı mahkemelerini iki ayrı devirde incelemek mümkündür. Bunlar Tanzimat öncesi

⁸⁰ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2005): 385.

⁸¹ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı* (İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985), s. 7-8.

klasik Osmanlı mahkemesi ve Tanzimat sonrası Osmanlı mahkemeleridir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar geçen sürede tek tip mahkeme vardı. O da şer'iyeye mahkemeleriydi. Şer'iyeye mahkemeleri sözü edilen süreçte her türlü hukukî anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu bir yer olmuştur. Buralarda bir kadı ve mahkemenin bulunduğu mekâna göre sayıları değişmekte olan farklı yardımcıları vazife yapmaktadır.⁸² Bu mahkemelerde daima tek hâkim görev yapmıştır. İslâm hukukunda temel prensip bu olmakla beraber bir beldede veya bir mahkemede birden çok hâkimin görevlendirilmesi mümkündür.⁸³ Şer'iyeye mahkemelerinde kadı, naib (kadı yardımcısı), asesbaşı, çavuş, muhızır, subaşı, tercüman, müşavir, mübaşir, kâtip, kassam gibi kimseler görev yapmıştır.⁸⁴ Tarihî kayıtlardan hareketle Osmanlı'nın ilk kadısının Şeyh Edebalı'nın talebesi ve aynı zamanda damadı Mevlana Tursun Fakîh olduğu söylenebilir.⁸⁵

Fatih Sultan Mehmed devrinde şer'iyeye mahkemelerinin sayısı artmış ve buna binaen bir kadıaskerin hem Anadolu hem de Rumeli'deki mahkemelere yeterli gelmeyeceği düşüncesiyle kadıaskerlik hem Anadolu hem de Rumeli'de olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Rumeli kadıaskerliğine Muslihüddin Kastallânî, Anadolu kadıaskerliğine de Hacı Hasanzade Efendi tayin edilmiştir.⁸⁶

Osmanlıdaki şer'iyeye mahkemelerinde şer'î ve hukukî meselelerin Hanefî mezhebine göre çözüme kavuşturulduğu bilinmektedir. Ayrıca şehir ve kasabalara ait belediye işleri, günümüzdeki noterler gibi vekâletnâmeler ve alım satım gibi muâmelelerin tanzimi de bu mahkemelerde kadılar tarafından yürütülmekteydi. Kadı, şer'î ve hukukî hükümleri uygulayıcı demek olmakla birlikte devletin emirlerini ifa eden bir makamdı. Kadılara ilk

⁸² Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, s. 31.

⁸³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)* (İstanbul: 2010), s. 47.

⁸⁴ Abdullah Demir, *Medenî Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010), s. 39.

⁸⁵ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), s. 53.

⁸⁶ Ahmet Lütfî, *Mir'ât-ı Adâlet yahud Tarihçe-i Adliyye-i Devlet-i Âliyye* (İstanbul: Matbaa-i Nişan Berberiyân Eski Zabtiye, 1304), s. 30.

başlarda “hâkimü’ş-şer’î” daha sonraları da mutlak olarak “hâkim”⁸⁷ denilmiştir.⁸⁸ “Hâkim” tabiri kadıdan daha geneldir. Çünkü hâkim kadıya verilen bir unvan olduğu gibi, bu isim “veliyü’l’emr”e de verilir.⁸⁹

Osmanlı dönemindeki kadıların görevlerini iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekir. Çünkü kadılar normal yargı görevlerinin yanı sıra birçok idarî görevi de üstlenmişlerdir. Ayrıca bazı İslâm devletlerinde noterlik benzeri kurumlarca yapılan birtakım işlemler de Osmanlı’da kadılar tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla söz konusu bu durum kadıların görev ve etkinliklerini artırmıştır.⁹⁰ Kadıların şer’î ve hukukî görevlerinin haricinde idarî açıdan çok önemli olan bu vazifeler için hükûmet tarafından kendilerine ferman gönderilirdi. Kadılar da gereken cevabı hazırlayarak re’sen hükûmete arz ederlerdi. Kadılar zahire ve işçi temini, hayvan sevkî, menzil emiri ve asker toplama, iktisadî işleri düzenleme, narh koyma, belediye işleri, özetle askerî inzibat dışındaki tüm devlet işleriyle vazifelidiler. Bu geniş vazifelerinden dolayı kadılar kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları ve ayrıca görülen çeşitli davalara dair verilmiş hükümleri “sicil” adı verilen defterlerde tutarlardı. Kadıların bu “sicil” adı verilen defterleri tutmaları kanun gereği idi. Bugün her bir kaza, sancak ve vilayet merkezinde tutulmuş olan şer’îyye mahkemelerine ait defterlerin sayısı yanarak veyahut başka bir şekilde zayi olanların dışında on binleri geçmektedir. Sözü edilen bu defterler halen belli başlı müze ve kütüphanelerimizde muhafaza edilmektedir. Bu sicillerin tetkik edilmesi vilayetlerin idarî, askerî, iktisadî ve belediyecilikle ilgili hususları açısından çok önemlidir. Ayrıca sicillerde yer alan muhakemeler hangi kadı devrinde yapılmışsa sicil defterinin söz konusu sayfasının üstüne yazılırdı. Bu kadının tayin edildiği tarihten başlayıp görevden ay-

⁸⁷ *Mecelle’de hâkim 1785. maddede “Beyn-en-nas vuku’ bulan dava ve musahamayı ahkâm-ı meşruasına tevfi kanun fasl ve hasm için tarafı sultaniden nasb ve tayin buyurulan zattır” şeklinde tarif edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız Mecelle madde: 1792, 1793, 1794, 1795, 1796, 1797, 1798, 1799, 1800.*

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 91.

⁸⁹ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, s. 49.

⁹⁰ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı’da Hukuk ve Adalet*, s. 34.

rıldığı zamana kadar devam eder. Bazı kadılar ise kendi devirlerine ait müstakil sicil defterleri açarlardı.⁹¹

Kadıların en önemli görevlerinin adlî görevler ve bunlar içerisinde de yargılama vazifesi olduğu söylenebilir. Belirtmek gerekir ki en temel ve bilinen vazifesi itibariyle kadılar kendi kaza bölgelerinde yetkili olan şer'îyye mahkemelerinin yöneticisi yani hâkimi konumundaydı. Şer'-î şerif olarak adlandırılan bu kurum vatandaş arasında meydana gelen her türlü hukukî ve cezaî davaları çözmeye yetkiliydi. İşte kadıların Osmanlı'daki en önemli işlevi olan yargılama görev ve yetkileri bu şekilde uygulanmaktaydı. Ayrıca kadılar zamanla idarî ve belediyeye ait işlerini kaybetse de kaza yani yargılama hakları en önemli vazifeleri olarak kadılık kurumunun ilgasına kadar devam etmiştir. Kadılık kurumunun yargılamanın dışındaki diğer adlî vazifeleri de günümüzde noterler tarafından yapılan bütün sözleşme işlemlerini kapsamaktaydı. Yani bugün noterler tarafından yapılan tüm işlemleri yapmak da kadıların vazifelerindendi. Vatandaşların yaptıkları sözleşmeler, anlaşmalar, kadılar tarafından özel sicil defterlerinde tescil ediliyor ve gerektiğinde onama işlemleri de yapılıyordu. Kısaca özetlenecek olursa; kadı Osmanlı Devleti'nin en önemli devlet temsilcisiydi.⁹² Çünkü kadılar vakıfların tesisi, senetlerin düzenlenmesi, köle azadı, vasiyetnamelerin tanzimi, terekenin taksim edilmesi, alışveriş, kira, vekâlet, rehin, nikâh akitleri gibi her türlü hukukî işlemin icrası, boşanmaların tescili gibi günümüzde bir bölümü noterler, evlenme ve nüfus memurları tarafından yapılan hizmetler gibi kazaî, idarî, mülkî, askerî vs. birçok görevi üstlenmişlerdir.⁹³

Kadıların yukarıda açıklanan bu geniş vazife alanında, yalnız başına çalışması ve bütün işlerin üstesinden gelmesi mümkün değildi. Bundan dolayı kadıların gerek idarî alanda, gerek beledî ve gerekse adlî sahada vazifelerini yerine getirmeleri için naib denilen birçok yardımcıları vardı.⁹⁴ Nâib, kadının vekili ve yargılama işleminin yapıldığı

⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 113-114.

⁹² Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı Düzeninde Kadılık* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2015), s. 62.

⁹³ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, s. 37.

⁹⁴ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı Düzeninde Kadılık*, s. 62.

mekânın bir bölümünde onun görevlerini üstlenen kişidir. Tayini, teftişi ve azli kadı tarafından yapılırdı.⁹⁵ Fakat her kadı naib tayin edemezdi, çünkü kadının naib tayin edebilmesi veyahut da azledebilmesi için padişah tarafından bu yetkiyle yetkilendirilmesi gerekirdi. Kadıların haricinde yargı gücünün asıl sahibi olan padişahlar da naibleri tayin ve azilde yetkilidirler.⁹⁶

Mahkemede kadının yanındaki görevlilerden en önemlisi başkâtip ve kâtiptir. Başkâtipler kadı ve naiblerinin görev sürelerinin bitiminde mülazemetleri dolayısıyla İstanbul'a gittikleri zaman, görevden istifa ettiklerinde veyahut da görevlerinin başındayken öldüklerinde mahkemeye vekâlet ederek işleri yürütmektedirler. Kâtiplere gelince, düzgün yazılı, güvenilir, becerikli kimseler kâtip seçilir ve kadı kimi seçmişse resmi bir yazı ile başkâtime bildirirdi.⁹⁷

Kâtipler davaları, şahitlerin ifadelerini kaydetmekle, sicillerin saklanması ve düzgün bir şekilde tutulmasıyla sorumludurlar. Kadının verdiği kararları bunlara özgü olarak belirlenmiş usûle (sak usûlü) muvafık bir şekilde deftere kaydeden ve hukuk metinlerini yazma hususunda uzmanlaşmış olan bu yardımcıları aynı şekildeki davaların daima aynı biçimde yazılmasında ve böylece yargılama esnasında herhangi bir eksikliğin olmamasında pek mühim görevler üstlenmişlerdir.⁹⁸ Ayrıca kâtiplerin şeriatı bilmeleri de zorunludur. Kâtipler Osmanlı döneminde mahkemeye ilgili yazışmaları yürütme, merkez yönetimden gelen fermanları ve iltizam beratlarını kaydetme, vakfiye, hüccet, ıtakname gibi belgeleri düzenleme ve muhafaza etme gibi görevleri yürütmekteydiler. Yine kâtipler hüccet, ilâm, vakıf yazışmaları ve her türlü senetleri kayda geçirmekteydiler.⁹⁹ Kâtipler bu işlemlerin yapılmasına karşılık belirli bir ücret almaktaydılar.

⁹⁵ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1994), s. 63.

⁹⁶ Abdullah Demir, *Medenî Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, s. 47.

⁹⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler* (Ankara: Hel Yayınları, 2014), s. 26-27.

⁹⁸ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, s. 40.

⁹⁹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, s. 27.

Şer‘iyye mahkemelerinin görevlilerinden bir başkası olan kassâmların göreviyse miras taksimi yapmaktır. Kassâmlık İslâm adliye teşkilatında hicri birinci yüzyıldan beri mevcut olup Osmanlı Devleti’nde daha bağımsız bir şekil almıştır.¹⁰⁰

Muhzırbaşı ve muhzır ise mahkemenin bir nevi adlî polis vazifesini yerine getirmektedirler. Muhzırlar Osmanlı döneminde davalı ve davacıyı mahkeme huzuruna getirirlerdi.¹⁰¹

Osmanlı’da şer‘iyye mahkemeleri dışında başka yargı organları da vardı. Bunların ilki Divân-ı Hümâyundur. Divân-ı Hümâyun yapılan başvurulara göre kadıların verdikleri kararları temyiz eden yüksek bir mahkeme aynı zamanda da doğrudan Divân’a başvuran ya da ikinci defa yargılamayı talep edenler için bir nevi istinaf mahkemesiydi. Bunun yanı sıra paşa divanlarının verdiği kararların temyiz edildiği bir mahkemeydi. Paşa divanları da eyaletlerde beylerbeyinin başkanlığında toplanan mahallî idarî mahkeme bir açıdan da istinaf mahkemesi mesabesindeydi. Şer‘iyye mahkemeleri dışındaki ikinci yargı organı ise askerî mahkemelerdi. Askerî mahkemeler de ikiye ayrılıyordu. Birincisi *Yeniçeri Ağası Divanı*, ikincisi ise *Kaptan Paşa Divanı*’ydı. Yeniçeri Ağası Divanında, Ağa kendisine bağlı olan görevlileri yargılama, cezaların bir kısmını infaz etme, bir kısmını da doğrudan vezir-i azama bildirmekle vazifeliydi. Kaptan Paşa Divanı’nda ise Kaptan-ı Derya, tersanede vazifeli kişilerle ilgili davaları doğrudan dinleyebildiği gibi bu kişilerle ilgili olan semt kadılarına da iletebilirdi. Bunların dışında Tanzimat öncesi Osmanlı’da şer‘iyye mahkemelerine ek olarak cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri vardı. Cemaat mahkemeleri; gayrimüslim olanların din ve mezhep açısından bağlı oldukları cemaatlerin mahkemeleriydi. Konsolosluk mahkemeleri ise kapitülasyonlardan faydalanan yabancı ülkelere mensup kişiler arasında çıkan ihtilaflara bakan mahkemelerdi.¹⁰²

¹⁰⁰ Sait Öztürk, “Kassâm”, *DİA*, XXIV, 579.

¹⁰¹ Recep Ahıskalı, “Muhzır”, *DİA*, XXXI, 85.

¹⁰² Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2010), s. 2-3.

1.2. Osmanlı Hukuk Belgeleri

Osmanlı belgeleri de klasik devir yani Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tanzimat öncesi Osmanlı belgeleri dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar şunlardır:¹⁰³

1. Bâbiâlî ve Dîvân-ı Hümâyûna ait belgeler: Bu belgeler de kendi içerisinde sekiye ayrılır.
 - 1.1. Muâhede ve Mukaveleler
 - 1.2. Padişah adına verilen ferman (emir), berat (imtiyaz) ve menşur (vezirlik beratı)lar
 - 1.3. Hatt-ı hümâyunlar (padişahların kendi el yazılı emir ve mütalaaları)
 - 1.4. Ordu ve donanma kumandanlarıyla yapılan yazışmalar
 - 1.5. Ahkâm Defterleri (Divân-ı Hümâyundan çıkan emir ve hükümleri ihtivâ eden zabıtlar)
 - 1.6. Mevâcib Defterleri (Devletten ulufe alan askerî sınıfların maaş icmalleri)
 - 1.7. Vilayetlerle yapılan muhabereleler
 - 1.8. Günlük işlele ilgili çeşitli yazışmalar¹⁰⁴
 - 1.9. Mühimme Defterleri¹⁰⁵

Hatt-ı Hümâyunlar Abdülmecid Han dönemine kadar bizzat padişah tarafından yazılmıştır. Ahkâm defterleri divân-ı hümâyundan çıkan hükümleri ve emirleri içermektedir.¹⁰⁶

2. Defter-i Hâkanîye ait belge ve defterleler (Tahrir Defterleri)
3. Maliye Defterleri (Gelir, gider ve demirbaş defterleri)

¹⁰³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 7.

¹⁰⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 7.

¹⁰⁵ Mühimme defterleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: *Ahkâm-ı Mirî*, *Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme* ve *Ahkâm-ı Şikâyet*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2005): 107-139.

¹⁰⁶ İsmet Binark, "Arşivlerimizin Değeri ve Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Beyin 'Evrâk-ı atfika ve vesaik i tarihiyemiz' Adlı Yazısı", *Türkiye Kütüphaneciliği* 29/1 (1980): 29.

4. Şer‘iyye sicilleri (Kadılar tarafından tutulan defterler)

Tanzimat öncesi Osmanlı hukuk belgelerinin anahatlarıyla tasnifini verdikten sonra, bilhassa şurût ilmiyle alakalı olan şer‘iyye sicilleri hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

1.2.1. Şer‘iyye Sicilleri

Şer‘iyye sicilleri insanları ilgilendiren tüm hukukî olayları, kadıların verdiği kararları, hüccetleri, ayrıca yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kaynakları içeren defterlerdir. Bu defterler İslâm hukuk tarihinde çok erken devirlerden itibaren tutulmaya başlamıştır. Nitekim ilk kadı sicilleri Emevîler zamanında Mısır’da tutulmaya başlamıştır. Mesela Muaviye’nin Mısır kadısı Süleym b. İtir önceden hükme bağlamış olduğu bir miras davasının taraflarca bilahare inkâr edilmesine binaen davayı tekrar hükme bağlayarak ispatını da kolaylaştırabilmek amacıyla bir sicile kaydederek şahitlerle de bunu belgelendirmiştir. Bu sistem daha sonraları da büyük oranda istikrarlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu defterlerin hem önceki bir davanın hükmünü hem de evlenme, boşanma, satış, vakıf kurma gibi ilk dönemlerden beri büyük oranda mahkemede yapılması teâmül haline gelmiş hukukî işlemlerin varlığını ispat etmede kullanılması, bu defterlerin çok titiz bir şekilde tutulmasında başlıca etkenlerdir.¹⁰⁷

Mahkeme sicili bir anlamda şehrin ticaret sicili ve noterlik arşivi demektir.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde de aynı amaçlar doğrultusunda şer‘iyye sicil defterleri tutulmuştur.¹⁰⁹ Şer‘iyye sicilleri için “kadı defteri”, “kadı sicili”, “kadı sicilleri”, “zabt-ı vekâyi”, “şer‘iyye sicil defterleri”, “Osmanlı mahkeme kayıtları”, “Osmanlı mahkeme sicilleri” şeklinde farklı isimlendirmeler yapılmıştır.¹¹⁰ Şer‘iyye sicillerinin dili 15-16. yüzyıllar

¹⁰⁷ Mehmet Gayretli, *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı’da Kanunlaştırma Çalışmaları* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2015), s. 126.

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, s. 67.

¹⁰⁹ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, s. 57-58.

¹¹⁰ Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2005): 187-188.

arasında büyük oranda Arapça'dır. 16. yüzyıl'dan sonra Arap coğrafyası dışındaki yerlerdeki defterler genel itibariyle Osmanlı Türkçesi'yle yazılmıştır fakat her iki dildeki kayıtlarda benzer olaylara kullanılan hukukî terimler aynıdır. İstanbul'dan gelen belgeler ise her yerde Osmanlı Türkçesi'yle kayda geçirilmiştir.¹¹¹

Şer'iyeye sicilleri belli bir usûle göre düzenlenir. İşte bu usûle "sakk-ı şer'î usûlü" denir. Sakk-ı şer'î ise mahkemelerin sicillere kaydettikleri veyahut da yazılı olarak taraflara verilen her türlü belgenin düzenlenmesi ve kaleme alınmasında izlenen metot ve yazım usûlüne veyahut da bu tür yazılı belgelere denir.¹¹²

Şer'iyeye sicilleriyle ilgili üç temel mefhum vardır ve bunların çok iyi bilinmesi gerekir. Bunların ilki "mahdar" kavramıdır.

Günümüzde tutanak adını alan "mahdar" "حضر" kökünden gelmekte olup ism-i mekân kalıbındadır. Hazır bulunulan yer, sicil, defter gibi anlamlara gelir. Bir belge türü olarak mahdar; yüksek makama sunulacak olan herhangi bir dilek veya şikâyetin yazımı sırasında hazır bulunanların, onun doğruluğunu tasdik için imzalarını attıkları belgeye denir. Bir diğer ifadeyle mahdar birden fazla imza içeren arzuhal olarak da tanımlanabilir. Ayrıca mahdar dilekçe ve rapor mahiyetinde yazılan belgelerdendir.¹¹³ Bu anlamından ayrı mahdarın iki anlamı daha vardır: "Birincisi; hukukî bir dava ile ilgili kayıtlar; tarafların iddialarını ve delillerini ihtiva eden ancak hâkimin kararına esas teşkil etmeyen yazılı beyanlardır."¹¹⁴ Kadı, taraflarla alakalı olan bilgileri hatırlamak ve müzakere etmek maksadıyla yazılı hale getirir, fakat vereceği kararda bu yazılı kayıtların bulunduğu dava dosyasındaki bilgiler temel teşkil etmez. Fıkıh kitaplarında da mahdar kelimesinin bu anlamda kullanıldığı ve "Kitabü'l-Mehâdir ve's-Sicillât" adı altında mahdar ve sicillere yönelik misallere yer verildiği ayrıca mahdar kelimesinin sicille eş anlama gelecek şekilde

¹¹¹ Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, 9.

¹¹² Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988), I, 18.

¹¹³ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 315.

¹¹⁴ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009): 21.

kullanıldığı görülmektedir. “İkincisi; herhangi bir mesele hakkında düzenlenen yazılı belgenin muhtevasının doğruluğunu ilâm için, belgenin altında, mecliste hazır bulunan ve meseleye vakıf olan başta subaşı, çavuş ve muhızır gibi şahısların yazılı olarak takrir ettikleri şehadet beyanlarına ve imzalarına da mahdar denir.”¹¹⁵ Bazı durumlarda bu yazılı şahitlik beyanlarını içeren belgeye de “mahdar” denir ve bu durumda mahdar “hüccet”le aynı anlama gelir. Şer‘iyye sicillerinde bu ikinci anlamda çok fazla mahdar bulunmasının yanında söz konusu olan tabirin sicillerde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu anlama gelen mahdarlar, bir nevi emniyet ya da adlî soruşturma zabıtları mesabesinde dir.¹¹⁶ Mahdarlar genellikle ya bir bölgedeki yöneticiden ya da eşkıyadan şikâyetçi olmak veya görevden alınan birinin kendisinden memnun oldukları için görevine iade edilmesini bildirmek yahut da güçlerini aşan bir vergiye tabi tutulduklarında bu vergiden kurtulmak için yazılmışlardır.¹¹⁷

İkinci önemli kavram “sici”dir. Sicil lügatte “okumak, kaydetmek ve karar vermek” demektir. Terim anlamı ise “insanlarla ilgili bütün hukukî olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterlere şer‘iyye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vekâyi sicilleri veya sicillât defteri denmektedir.” Şer‘iyye mahkemeleri tarafından verilen her türlü ilâm, hüccet ve şer‘î evrak, istisnasız olarak asıllarına uygun bir şekilde bu defterlere kaydedilmektedir. Hâkim mahkemede mutlak surette bir sicillât defteri bulundurmalı ve vereceği ilâmları, hüccetleri tahriften korunacak bir şekilde düzenli olarak söz konusu deftere kaydetmeliydi.¹¹⁸

Sicil defterleri genel olarak dar ve uzun defterlerdir. Söz konusu defterlerin sayfa sayılarıysa 10-20 ve 200-300 sayfa aralığında değişiklik göstermekle beraber ortalama olarak 100 sayfa civarında olup 400-500 kayıt yer almaktadır. Sicil kayıtları daha ziyade

¹¹⁵ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 21.

¹¹⁶ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 21.

¹¹⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 318.

¹¹⁸ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 21-22.

rik'a, ta'lik veya divanî olarak yazılırdı. Kronolojik sıralamaya ise her zaman dikkat edilememiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Mesela dava kayıtlarını ilk önce müsvedde şeklinde yazıp sonra sicile geçmek, bazı defterlerin ya da sayfaların korunduğu yerlerden çıkarılırken yeniden ciltlenmeleri esnasında oluşan karışıklıklar gibi nedenler kayıtlar arasında kronolojik düzensizliğe sebep olmuştur.¹¹⁹

Osmanlı şer'iyeye sicil arşivleri günümüzde çoğunlukla Türkiye'de ve Ortadoğu ülkelerinde yer alırken az da olsa eskiden Osmanlı toprakları içerisinde yer alan diğer ülkelerde de vardır. Türkiye'de yer alan şer'iyeye sicil defterleri kataloğu bazı eksiklikler barındırmakla birlikte Ahmet Akgündüz'ün *Şer'iyeye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hüükümler* adlı eserinde yayımlanmıştır. Bu katalog içerisinde 9883'ü İstanbul'a ve 6960'ı da diğer şehirlere ait olan toplamda yaklaşık olarak 17.000 deftere ait kayıt bulunmaktadır. Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde var olduğu bilinen 8000 civarındaki şer'iyeye siciliyle alakalı hali hazırda toplu bir katalog bulunmamakla birlikte çeşitli ülkelerde yer alan şer'iyeye sicilleri üzerinde birtakım çalışmalar yapılmıştır.¹²⁰

1.2.1.1. Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Belgeler

Şer'iyeye sicillerinde yer alan belgeler de kendi içinde iki ana gruba ayrılır. Birincisi kadılar tarafından yazılan belgelerdir. Bu belgeler de adlî ve idarî alana ait olmak üzere iki kısma ayrılır. Adlî belgelerin başında hüccet, ilâm, ma'rûz, mürâsele ve vakfiyeler yer almaktadır. İdarî belgeler ise memur ve müderris tayini, resmî yapıların keşif ve tamiri, vergi ve cizyelerin toplanması gibi meseleler hakkındadır.¹²¹ İkincisi ise; kadıların yazmadığı, belki kendilerine hitaben gönderildikleri için sicillere kaydedilen fermanlar, tayin beratları, buyrulduklar ve diğer hüküm çeşitleridir. Sırasıyla bu iki ana grupta yer alan ve şer'iyeye sicillerinde yer alan belge çeşitleri ayrı ayrı ve örnekler verilerek anlatılacaktır.¹²²

¹¹⁹ Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, 9.

¹²⁰ Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", 9-10.

¹²¹ Abdulaziz Bayındır, "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usûlleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984), s. 21.

¹²² Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki", s. 27.

1.2.1.1.1. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler

Sak mecmûalarında genel itibariyle bu grupta yer alan belgeler yer almaktadır. Şer‘iyye sicillerindeki belgelerin neredeyse %90’ı bu gruptaki belgelerden meydana gelmektedir. Bu nedenle bu belge çeşitlerini daha iyi tanımak ve işlevlerini bilmek gerekir. Aksi takdirde şer‘iyye sicillerinde yer alan kayıtların ne mana ifade ettiği ve ne maksatla yazıldıkları tam anlamıyla anlaşılamaz.¹²³

1.2.1.1.1.1. Hücet, Özellikleri, Konuları ve Bazı Çeşitleri

Aslı Arapça olan “hücet” kelimesi delil, vesîka, senet ve bir fiilin sabit olduğuna vesile olan şey gibi anlamlara gelir. Hücet; Osmanlı hukukunda iki anlamda kullanılan bir terimdir. Bunlardan ilki şudur: Şahitlik, ikrar, yemin ve yeminden nükûl gibi, bir davayı ispat için kullanılan delildir. *Mecelle*’nin 1676. maddesinde de ifade edildiği gibi beyyine hücet-i kaviyye demektir. Hücetin ikinci anlamı ise, kadının huzurunda taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin tasdikini içeren ve bir hükmü içermeyen hususlara dair düzenlenmiş belgelerin adıdır. Bu tür belgeler üst taraflarında kadının imzasını ve mührünü içerir.¹²⁴

Tanzimat’tan sonra Osmanlı mevzuatında hücet yerine senet tabirinin kullanıldığı görülmüştür. Halk arasında ise, hükmü içersin veya içermesin üst tarafında hâkimin imzası ve mührü bulunan her türlü belgeye hücet denilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan kayıtlar da bu son anlama göre yapılmıştır.¹²⁵ Hücetler, birbirinden farklı birçok hususun tesbiti için düzenlenmiş olup kadılar tarafından düzenlenen noterlikle ilgili belgelerden sayılabilir. Hücetler, kadı huzurunda tespit ettiren şahsa verildikten sonra başka şer‘iyye sicillerine de kaydedilirdi. Bunların içinde de alım-satım, kira, nafaka, vekâlet, vasiyet, kefâlet, şehâdet, ferağ, borç, hibe, rüşdün ispatı, nezir, keşif, sulh,

¹²³ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 27.

¹²⁴ Mustafa Oğuz- Ahmet Akgündüz, “Hücet”, *DİA*, XVIII, 446.

¹²⁵ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 28.

irsaliye, gibi konularda hüccetler vardır.¹²⁶

Şer‘iyye sicillerindeki belgelerin büyük çoğunluğu hüccetlerden meydana gelmektedir. Bundan dolayı hüccetlerin özellikleri ve çeşitleri kısaca anlatılacaktır. Fakat hüccetlerin genel özelliklerine geçmeden önce şu önemli hususların bilinmesi gerekmektedir. İslâm hukukunda maddî müeyyideyle birlikte manevî müeyyide de vardır. Bundan dolayı şer‘î bakımdan kat‘î bir delille sabit olan hukukî bir mesele, çekişmenin düşük bir ihtimal olmasından dolayı mahkemeye de intikal etmez. Böyle durumlarda mahkemeye intikal eden olayların sayısı çok azdır. İşte bir mahkemenin hüccet düzenleyip ilgili kişiye vermesi ve bir nüshasını da sicil defterine kaydetmesi, o mevzuda, bazı istisnai durumların haricinde hukukî anlaşmazlığın olmayacağı, olsa dahi mahkemenin hücceti elinde bulduran kişinin lehine karar vereceği anlamına gelir. Şer‘iyye mahkemelerinde verilen hüccetler, bu hukukî meselede karşı tarafın aleyhine verilmiş bir karar mesabesindedir. Misal olarak bir evin satın alındığına dair düzenlenen hüccet, o evin alıcısı aleyhine açılması muhtemel davalara karşı kullanılacak kesin delil mahiyetini taşır. Hüccet olmasına rağmen karşı tarafın itirazı üzerine yargılamaya konu olan olaylar sicillerde mevcuttur fakat sayıları çok azdır.¹²⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi taraflara verilen hüccetlerin bir örneği sicil defterine kaydedilir yani sonuç olarak bir konuyla ilgili iki tane hüccet metni vardır. Biri taraflara verilen, diğeri de sicile kaydedilen hüccettir. Bu hüccetlerin ortak özellikleri şunlardır:

1. Taraflara verilen hüccetlerin üst kısmında hücceti vermiş olan kadının imzası ve mührü kesinlikle yer alır. Fakat sicil defterindeki hüccetlerin başında kadının imzası ve mührü bulunmaz. Bu defterlerde kadıların imza ve mühürleri sadece sicilin baş tarafında yer alır ya da kadının göreve başladığı tarih baş kısmına yazılır. İstisnai olarak bazen sicile kaydedilen hüccetlerin başında da kadının imzası yer almaktadır.

¹²⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 350.

¹²⁷ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 28.

2. Tarafların adları adresleri her türlü şüpheyi def edecek şekilde açıklanır.
3. Hücçetin konusu olan mal veya hak bütün ayrıntılarıyla anlatılır.
4. Hukukî muamelenin şekli, şartları eğer varsa teslim ve tesellüm işlemleri açıklanır.
5. İkrarda bulunan tarafın karşı tarafı ibra ettiği ve konunun dava veya niza konusu yapılmayacağı belirtilerek lehine ikrar yapılan taraf da ikrar beyanını tasdik ettiğinde, yapılan talebe binaen durumun sicile kaydedildiği ifade edilir.
6. Bütün muamelelerdeki gibi hücçetlerin sonunda da tarih, yıl, ay, gün mutlaka yazılır.
7. Hücçetin altına şuhûdul-hal (durumun şahitleri) başlığı altında olaya tanıklık edenlerin isimleri ve unvanları kaydedilir. Örneğin hücçetin konusu bir satım akdiyse hücçette satıcının ve alıcının adları, mebi‘in özellikleri, icap ve kabul beyanları, semen ve vasıfları, mebi‘in teslim ve tesellümüyle ilgili işlemler ve gerekiyorsa daha fazlası hücçette yazılır.

Hücçetler mahiyet ve düzenlenme biçimi açısından aynı olsalar da, konularına ve özelliklerine göre farklı şekilleri vardır. Konularına göre hücçetlerden bazıları şunlardır: Nikâh hücçetleri, talak hücçetleri, talak-ı bâin, muhalaa, fesh-i nikâh, hidane, itk, tedbir, mükatebe, bey‘i vefa hücçetleri gibi.¹²⁸ Özetle hücçetlerin konusunu kadılar tarafından ele alınmış her türlü kazaî vakalar teşkil etmektedir.¹²⁹

Hücçetler arasında diğerlerinden tamamen farklı olanı vakfiyelerdir. Çünkü vakfiyeler hem üslup hem de muhteva bakımından diğer hücçetlerden ayrılırlar. “Vakfiye, vakf edilen şeyin vasıfları ve vakf edilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından tasdik edilen bir belgedir. Başka bir ifade ile, vakıf tasarrufunun senet ve hücçeti, vakıf hükmi şahsiyetinin nizamnamesidir.”¹³⁰ Muhteva ve bir tüzük gibi olması bakımından diğer hüc-

¹²⁸ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 32.

¹²⁹ Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, “Hücçet”, *DİA*, XVIII, 446.

¹³⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), s. 359.

cetlerden ayrılır. Hücetlere ait genel özelliklerin haricinde, baş tarafında mutlaka bir mukaddime bölümü yer alır.¹³¹ Vakfiye çeşitlerinden bazıları şunlardır: Menkûl vakfiyeleri, akar vakfiyeleri ve istibdâl vakfiyeleri.¹³²

Bir diğer hüccet çeşidi de hüccet-i zahriyedir. “Zahriye, resmi belgelerin arkasına yazılan veya konan ve yine resmî olan beyanlar, emirler ve haşiyeler manasındadır.”¹³³ Hüccet-i zahriyye de; “arkasında sebep ve müstenedi yazılı olan hüccetlere denilir.” Misal olarak bir tarafında padişahın beratının yer aldığı, bir tarafında da bu beratı dayanılarak hazırlanan tasdikli hüccet sureti yer alır. Bu tarz hüccetler daha ziyade Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alır.¹³⁴

1.2.1.1.1.2. İlâm, Özellikleri, Çeşitleri ve Örnekleri

Şer‘iyye sicillerinde yer alan ve birçok araştırmacı tarafından diğer belgelerle karıştırılan bir diğer önemli belge türü de günümüz mahkeme kararlarına benzeyen şer‘î ilâmlardır. İlâm Arapça “علم” kökünden gelir ve “bildirme, anlatma” demektir. “Bir hukuk terimi olarak ise ilâm, bir davanın mahkemece nasıl bir hükme bağlandığını gösteren belgeyi ifade eder.”¹³⁵ “İlân” tabiri de aynı şekilde “bir şeyi teşhir etmek, başkalarına izhar eylemek demektir.”¹³⁶ Bir başka tanım yapacak olursak ilâm; “şer‘î bir hükmü ve altında kararı veren hâkimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belge demektir.”¹³⁷ İlâmda davacının ve davalının mahalleleriyle kimlikleri ve eğer var ise vekilleri yazılır. Dava vekil aracılığıyla açılmışsa o kişinin vekil olduğuna dair en az iki kişinin şahitliği gerekmektedir. Bunun akabinde “üzerine davâ ve takrir-i kelâm edüp” şeklinde bir ifade kullanılır ve

¹³¹ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 33.

¹³² Mustafa Oğuz- Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, *DİA*, XVIII, 447.

¹³³ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 33.

¹³⁴ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 36.

¹³⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 345.

¹³⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, t. y.), VIII, 205.

¹³⁷ Ahmet Akgündüz, “İlâm”, *DİA*, XXII, 72.

davacı dava konusunu anlatır. Davacı iddiasını sunduktan davalı da savunmasını verdikten sonra gerekli görülürse şahitler dinlenir ve kadı açık hükmünü verir. İlâmın hüccetten farkı da ilâmda kadının hükmünü açıkça belirtmesidir. Osmanlı'nın ilk dönemlerine ait ilâmlarda kadının mührü üst kısımda yer almaktayken sonraki dönemlerdeki ilâmlarda ise kadının ve başkâtibin mühürlerinin belgenin altında yer aldığı görülmektedir.¹³⁸ Aslında ilâmı sadece hüccetten değil şer'îye sicillerinde yer alan diğer belgelerden ayıran en önemli özelliği hâkimin verdiği kararı içermesidir. Nitekim hâkimin kararını ihtiva eden her türlü belge ilâmdır. Fakat örfî anlam olarak kadının imza ve mührünü taşıyan her belgeye hükmü içersin veya içermesin ilâm denildiği için Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan birçok ma'rûzun ilâm olarak kayda geçirildiğini bilmemiz gerekmektedir. Şer'îye mahkemelerinde yargı işlemi yapan hâkim, yargılamayı bitirdikten sonra mevcut olan dava dosyasını esas alır ve şer'î hükümlere göre karar verir. Verdiği kararı önce sözlü olarak taraflara bildirir ardından verilen kararın gerekçelerini de içeren bir ilâm düzenler, bu ilâmın bir suretini davacıya eğer gerekli görürse bir suretini de davalıya verir¹³⁹ ve birini de sicile kaydeder.¹⁴⁰

Osmanlı dönemindeki ilâmlarda hüccetlerin aksine hâkimin imza ve mührü genellikle alt tarafta bulunur. Hâkimin ilâmlardaki mühür ve imzasının bu şekilde belgenin altında yer alacağı, gerek konuyla ilgili eserlerde gerekse hukukî düzenlemelerde açık bir şekilde belirtilmiş ve uygulamalarda da buna riayet edilmiştir. İmza hâkimin kendi el yazısıyla yazılmış ismi ve künyesinden müteşekkildir. Mühürde aynen imza gibi hâkimin ismini, babasının ismini bazen de kısa bir dua cümlesini içerir. Sakk-ı şer'î kitaplarında imzayla ilgili bilgiler anlatılmıştır.¹⁴¹ Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde tutulan bazı kayıtlarda kadının mührüyle birlikte başkâtibin de mührü bulunmaktadır.¹⁴²

¹³⁸ Yılmaz Kurt ve Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), s. 19.

¹³⁹ *Mecelle*'nin 1827. maddesinde bu durum şöyle ifade edilmektedir: Hâkim muhakemeyi itmam ettikten sonra muktezasını hükmü vetafeyne tefhim eyler ve esbab-ı mucibesi ile beraber hükmü ve tenbihi havi bir ilâm tanzim edip mahkûmun lehe ve ledel icab bir nüshasını dahi mahkûmun aleyhe i'ta eder.

¹⁴⁰ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki", s. 36.

¹⁴¹ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki", s. 37.

¹⁴² Abdulaziz Bayındır, "Şer'îye Sicilleri İşığında Osmanlılarda Muhakeme Usûlleri", s. 30.

Taraflar ve dava yeri formüleştirilmiş ifadelerle tanıtılır bu bölüm hüccetlerdekiyle aynıdır. İlâmda öncelikle davacının adresi, adı, babasının adı yazılır. Eğer davacı başka bir yerdense memleketi yazılır ayrıca davanın görüldüğü yere neden geldiği ve hâlihazırda nerede ikamet ettiği yazılır. Davalının ise sadece adı, varsa meşhur olduğu unvanı ve babasının adı yazılır, adresi genellikle yazılmaz.¹⁴³

İlâmlardaki tarih ise ya Arapça yazılır ya da günümüzdeki tarih atma şekline benzer bir surette yazılır. İlâmlarda daha çok “fi 28 şabani’l-muazzam sene 1169” tarzının kullanıldığı görülmektedir. İlâmlarda hüccetlerdeki gibi sonda şuhûdu’l-hal başlığı altında şahitlerin verilmesine gerek yoktur. Sadece Osmanlı’nın ilk dönemlerinde yazılan ilâmların sonunda şahitlerin yazıldığı görülmektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinde düzenlenen ilâmlarla hüccetleri birbirinden ayıran keskin çizgilerden biri de sicillerin altında şahitlerin bulunup bulunmaması olmuştur. Fakat bu durumun bazen istisnaları olabileceği de unutulmamalıdır.¹⁴⁴

Konularına göre ilâmlar şunlardır: “Borç ikrarı ile ilgili ilâmlar, alacağın teciliyle ilgili ilâmlar, karşı tarafa yemin teklifini ihtiva eden ilâmlar, alacağın teminiyle ilgili ilâmlar, muhayyerlik hakkına ait ilâmlar, hürriyetin isbatı ile ilgili ilâmlar, icare ilâmları, vakıf ilâmları, evlenme ve boşanmaya dair ilâmlar, tazir cezası ilâmları, iffete iftira (kazf), içki içme (şirb), ve zina cezası (hadler) ile ilgili ilâmlar, bina keşif ilâmları, maktulün keşfi ilâmları, diyet, kısas ilâmları, Müslüman olma veya dinden çıkmaya dair ilâmlar, sulh ilâmları, Ramazan ayının tesbitine ilişkin ilâmlar, hızsızlık suçu ve cezası (hadd-i sirkat) ile ilgili ilâmlar ve benzerleri.”¹⁴⁵

Özetle yukarıda sayılan konulardan birine yönelik olup kadının kararını içeren bütün belgeler ilâmdır. Baş tarafında “ma’rûz” yazılması, hüccetteki gibi alt kısmında “şuhûdu’l-hal” bulunması ya da hiç şahit zikredilmemesi, baş tarafında “ma’rûz-ı devlet-i aliyyeleri...” ifadesinin bulunması o belgenin ilâm olmadığını göstermez. Bir belgenin

¹⁴³ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 38.

¹⁴⁴ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 40.

¹⁴⁵ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 41.

ilâm olabilmesi için kadının kararını içermesi yeterlidir.¹⁴⁶ Fakat bir konu hakkında bilgi vermek üzere üst makama yazılan ilâmlar aha çok arz mahiyeti taşımaktadır.¹⁴⁷

1.2.1.1.3. Ma‘rûzlar ve Diğer Belgelerden Farkları

Şer‘iyye sicillerinde yer alan bir diğer belge çeşidi de ma‘rûzlardır. Ma‘rûzlar şekil itibarıyla genellikle ilâmlarla karıştırılır. Ma‘rûzun kelime anlamı arz edilen şey demektir. Biri aslî diğeri talî olmak üzere iki terim anlamı mevcuttur. Talî olan anlamı şudur: “İlâmların birçoğu icra makamına hitaben yazılarak onlara arz edildiğinden ilâmlara da ma‘rûz adı verilir.”¹⁴⁸ Örneğin İstanbul Müftülüğü Şer‘î Siciller Arşivi’nde yer alan ma‘rûz defterleri birer ilâmât defterleridir. Ma‘rûz’un asıl anlamı şudur: “Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukukî bir durumun tespiti açısından yazılı delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idarî bir durumu arz ettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine denir.”¹⁴⁹ Özetle ma‘rûz astın üste yazdığı bir talebi veya bir durumun arzını içeren belge ve kayıtlardır. Bu belgelere “ma‘rûz” denildiği gibi “arz” da tabir olunur ve genel olarak çoğulu olan “ma‘rûzât” kullanılır.¹⁵⁰ “Genelde resmî görevlilerin bir konu hakkında bilgi vermek veya dilekte bulunmak üzere sundukları remî mahiyetteki belgeler arz adını alır. Aynı kimselerin ve reâyânın özel dilek veya şikâyetlerini dile getirdikleri belgeler ise arz-ı hal (azruzal)dir.”¹⁵¹

Muhtevaları bakımından oldukça geniş olan ma‘rûzlar, kadı tarafından kaleme alınmış olmalarına rağmen, kadının kararını ihtiva etmez. Ayrıca hüccet gibi hukukî bir durumun tespiti için delil olarak kabul edilmemelerine rağmen, mahkemelerin safhalarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için, yaşanan bölge içerisinde işlenen suçların

¹⁴⁶ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 41.

¹⁴⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 345.

¹⁴⁸ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 43.

¹⁴⁹ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 44.

¹⁵⁰ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 44-45.

¹⁵¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 217.

ve gayri meşru davranışların tespit edilmesi bakımından çok önemli bir yer teşkil ederler.¹⁵²

1.2.1.1.1.4. Müraseleler

Şer‘iyye sicillerinde yer alan bir diğer belge grubu da müraselelerdir. Müraseleler “kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere” denir ki çoğulu mürâselâttir.¹⁵³ Müraselenin başka anlamları da vardır. “Mesela, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve naiplerine ve onlar tarafından nahiye naiplerine tayinleri, yetki ve salahiyetlerini açıklamak üzere yazılan emirler hakkında da mürasele terimi kullanılır.”¹⁵⁴ Yine kadılar tarafından bir mesele hakkında yazılan resmî kâğıtlara da mürasele adı verilir.¹⁵⁵

1.2.1.1.2. Başka Makamlardan Sadır Olan ve Sicillere Kaydedilen Belgeler

Şer‘iyye sicillerinde sadece kadılar tarafından düzenlenen ve yukarıda bazılarını anlattığımız belgeler yer almamaktadır. Nitekim başka yetkili kişiler tarafından kadılara çeşitli belgeler gönderilir ve kadılar da bu belgeleri sicillere kaydederlerdi. Bu belgelerden bazıları şunlardır: “Padişah tarafından gönderilen fermanlar, beratlar ve benzeri emirler; sadrazam, beylerbeyi ve kazaskerlerden gelen buyruhdular ve ilgili devlet teşkilatından kendisine gönderilen diğer yazılı belgeler.”¹⁵⁶

1.2.1.1.2.1. Padişahın Gelen Emir ve Fermanlar

Padişahın gelen emir ve fermanları da iki grupta inceleyebiliriz. Birinci grup “padişahın

¹⁵² Ali Duman, “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 11/33 (2007): 151.

¹⁵³ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 45.

¹⁵⁴ Ali Duman, “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri)”, s. 151.

¹⁵⁵ Ali Duman, “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri)”, s. 151.

¹⁵⁶ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 45.

kendisine İslâm hukuku tarafından tanınan içi boş yasama yetkisine dayanarak icra kuvvetinin başı olarak kaleme aldığı ve şer‘iyye sicillerinde “evâmîr ve ferâmîn” diye zikredilen hükümlerdir.”¹⁵⁷ Ferman, “Divân-ı Hümayun veya Paşakapısı’ndaki divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve tuğra bulunan padişah emirlerine verilen addır.”¹⁵⁸ Ayrıca fermanlar genel olarak dahilî işlerle ilgili hususlar hakkında yazılırdı.¹⁵⁹

Padişah ya ihtilaf bulunan şer‘î bir meselede mevcut olan görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir yahut verilen şer‘î hükümlerin icrasını onay için yazılı emir gönderir ya da düzenleme yetkisi bulunan alanlarda bazı düzenleyici ilkeleri tanzim eder ve kadılara bildirir.¹⁶⁰

İkinci grup yine padişah tarafından verilen ve birinci grubun aksine umumla alakalı belgeler değil hususî şahıslarla ilgili belgelerdir. Mesela “vazife tevcihi, tımar tefvizi, ticaret beratı ve benzeri konulara ilişkin olarak kaleme alınan ferman, berat ve nişanlardır.”¹⁶¹

1.2.1.1.2.2. Sadrazam, Defterdar ve Kazaskerden Gelen Buyruldu

Buyruldu ya da buyuruldu Türkçe buyurmak fiilinden türemiş bir isimdir. Bunları yazıldıkları yer açısından merkez ve taşra olarak ikiye ayırmak mümkündür. Fatih Kanunnamesinde yer aldığına göre padişahın tuğrasını taşıyan hükümler ancak üç kişinin buyruldu ile yazılabilirdi. Bunların ilki sadrazam olup dünya işlerine dair olan meselelerde yetkili kılınmıştı, ikincisi olan defterdar maliye ile ilgili işlerde yetkiliydi. Üçüncüsü ise şer‘î davalarda yetkili olan kazaskerdi.¹⁶² Buyuruldu Osmanlı’da sadrazam, vezir, defterdar, kadıasker, kaptan paşa, gibi yüksek rütbeli görevlilerin, kendilerinden daha aşağı

¹⁵⁷ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 45.

¹⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 99.

¹⁵⁹ Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmalar* (İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı, 1995), s. 75.

¹⁶⁰ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 45.

¹⁶¹ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 46.

¹⁶² Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu”, *DİA*, VI, 478.

mevkilerde bulunan kişilere gönderdikleri emirler için kullanılan bir terimdir.¹⁶³

1.2.1.1.2.3. Tezkereler ve Temessükler

Tezkere ve temessükler kadıllardan başka bir makam tarafından düzenlenen ve şer'iyeye sicillerinde yer alan diğer belge çeşitlerindedir. Tezkere; “daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arası yazılan ve resmî bir konuyu ihtiva eden belgelere denir.”¹⁶⁴ Fakat Osmanlı'nın son zamanlarında aynı şehir veya kasabada yer alan resmî dairelerin birinin diğerine yazdığı yazıya “tezkere”, şehirlerarası yapılan yazışmalara ise “tahrirat” denilmeye başlanmıştır.¹⁶⁵

Temessük; “mirî arazide ve gayri sahih vakıflarda tasarruf hakkı sahiplerine yetkili makam veya şahıslar tarafından verilen belge demektir.” Yani temessük bir anlamda tasarruf vesikası anlamına gelmektedir ki daha sonra tapu tabiri bunun yerine kullanılmaya başlamıştır.¹⁶⁶ Temessükün bir başka tanımı da şudur: “Bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senettir.” Bazen temessük yerine tahvil kelimesi de kullanılmıştır.¹⁶⁷

1.3. Tanzimat'tan Önce Yazılmış Şurûr Eserleri (Sak Mecmûaları)

İslâm hukukunda yazılı işlemlerde dikkate alınacak usûl, fıkıh kitaplarında “eş-Şurûr”, “Kitâbü'l-Mehâdir ve's-Sicillât” başlıkları altında açıklanmış ve bu usûlü Türkçeleştiren Osmanlı şer'iyeye mahkemeleri, yazılı işlemleri standart bir şekle sokmuşlardır.¹⁶⁸ Osmanlı döneminde sicillerin amacına uygun olarak kolay bir şekilde ve eksiksiz olarak tutulmasını sağlamak amacıyla ilâm, hüccet, nafaka, köle azadı gibi her belge çeşidinin

¹⁶³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 197.

¹⁶⁴ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 46.

¹⁶⁵ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 46.

¹⁶⁶ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 47.

¹⁶⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 281.

¹⁶⁸ Ahmet Akgündüz, “İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki”, s. 23.

nasıl yazılacağı tip formlar suretinde “sak mecmuaları” denen kılavuz mesabesinde kitaplarda gösterilmiştir.¹⁶⁹

Aşağıda Osmanlı döneminde kaleme alınmış sak mecmuaları hakkında bilgi verilecektir. Burada her döneme ait temsil edici nitelikteki birkaç eseri tanıtıp bunları Ali Haydar Efendi'nin eserleriyle mukayese edecek, böylelikle Ali Haydar Efendi'nin bu discipline katkısını ortaya çıkarmayı hedefleyeceğiz.

1.3.1. 15. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler

1. Mehmed b. İshâk, *Ravdatü'l-kâdîn*

15. yüzyılda şurût ilmiyle alakalı görebileceğimiz tek eser, Mehmed b. İshak'ın *Ravzatü'l-kâdîn* adlı eseridir. *Ravzatü'l-kâdîn*¹⁷⁰ Süleymaniye Kütüphanesi'nin Yazma Bağışlar bölümünde 51 numaralı demirbaşta bulunan bir risale mecmuasının içinde yer almaktadır. Bu mecmuanın dördüncü risalesi *Ravzatü'l-kâdîn* olup 106-138. varaklar arasında yer alır. Eserde geçen ifadelerden bu eserin Fatih Sultan Mehmed devrinde yazılmış olup ona ithaf edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹ Müellif bu eserde sak kelimesine hiç yer vermeyip şurût kelimesini kullanmıştır ve şurût ilminin en şerefli ilim olduğunu söylemiştir.¹⁷² Bu eser genel olarak kısa hüccetlerden oluşmakla beraber bilhassa eserin dava bölümünde uzun ilâmlar yer almaktadır. Eserin tamamı Arapça olup eserde nükûle yer verilmemiştir. Fürû' fıkıh kitaplarında bulunan başlıklardan ibadât hariç muamelât, münakehât, ukubât, usûl-i muhakeme konularına, bu kitaplardan farklı bir tasnifle yer verdiği görülmektedir.¹⁷³

¹⁶⁹ Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/3 (2005): 189.

¹⁷⁰ Risale'nin sadece bir nüshasını tespit edebildik. Eserin ismi nüshada روضة القاضين şeklinde yazılmıştır.

¹⁷¹ Muhammed b. İshâk, *Ravzatü'l-kadîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 51, t. y., vr. 106b.

¹⁷² Muhammed b. İshak, *Ravzatü'l-kadîn*, vr. 106a.

¹⁷³ Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, s. 394.

1.3.2. 16. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler

1. Ebussuûd b. Muhammed el-İskilibî (Ebussuud Efendi), *Bidaatü'l-kâdî li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi*
2. Pir Muhammed b. Musa b. Muhammed el-Bursevî, *Bidaatü'l-kâdî li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi*
3. Hamza Karahisarî, *Mühimmatü'l-kudat li'htiyacihim ileyh fi külli'l-mühimmat*
4. Derviş Mehmed b. Mevlana Eflatun, *Sakk-ı Derviş Mehmed-Sakk-ı Arabi-Sukuku's-şer'iyye*
5. *Tuhfetu'l-kudat, (Sukûk-ı Şem'î)*
6. *Kitâbü's-sukûk*

16. yüzyılda Ebussuûd Efendi'nin *Bidâatü'l-kadi li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi*¹⁷⁴ adlı eseri önemli bir yer teşkil etmektedir. Kitabın farklı isimlendirmeleri¹⁷⁵ olmakla birlikte müellif kitabın ismini mukaddimede *Bidaâtü'l-kadi li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi* olarak zikretmiştir.¹⁷⁶ Risalenin yazılış tarihi tam olarak bilinmemekle beraber mukaddimede ne zaman yazıldığına delalet eden bazı ibareler mevcuttur. Eserin hicri 939-974 yılları arasında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Fakat risalede açık bir şekilde Bursa'da yazılan örnekler olduğu için Ebussuûd Efendi'nin bu risaleyi Bursa kadılığı yaptığı 939-940 yılları arasında yazma ihtimali çok yüksektir. Risalenin Ebussuûd Efendi'ye aidiyeti çok büyük bir ihtimaldir. Öncelikle risalelerin başında Ebussuûd Efendi'ye nisbet edildiği açık bir şekilde görülmektedir. Diğer taraftan tabakât ve teracîm kitaplarında Ebussuûd Efendi'nin böyle bir risale yazdığına dair bilgiler mevcuttur. Mesela *Keşfu'z-zunûn ve Süllemü'l-vusûl*'da Ebussuûd Efendi'nin sak ilmine dair bir eser

¹⁷⁴ Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu bu risale Azer Abbasov tarafından tahkik edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Azer Abbasov, "Tahkik "Bidaâtü'l-kadi li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi" el-mensube ile şeyhi'l islâm Ebissuûd Efendi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 127-183. Ayrıca Ahmet Ali Balcı Bilal Aybakan'ın danışmanlığında "Ebussuûd Efendi'nin Bidâ'atü'l-Kadi Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmaktadır.

¹⁷⁵ Bu farklı isimlendirmelerden bazıları şunlardır. Bidaâtü'l-kadi fi's-sak, Bidaâtü'l-kadi fi's-sukûk, Bidaâtü'l-kadi li'htiyacihî fi'l müstakbeli ve'l-mazi, Sinaâtü'l-kadi, Kitâbü's-sak ve Bidaâtü'l-kadi.

¹⁷⁶ Ebussuud b. Muhammed el-İskilibî, *Bidaâtü'l-kadi li'htiyacihî ileyh fi'l-müstakbeli ve'l-mazi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 6314, vr. 32b.

kaleme aldığına delâlet eden bilgiler mevcuttur. Yine aynı şekilde Bağdatlı İsmail Paşa ve Ömer Rıza Kehhale de eserin Ebussuûd Efendi'ye ait olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷

Bütün bunların yanı sıra eserin Ebussuûd Efendi'ye aidiyetine dair birtakım şüpheler de mevcuttur. Çünkü kaynaklarda bu eser bir başka müellife daha nispet edilmiştir. Bu müellif “Külkedisi ve Pîr” lakaplarına sahip olan Muhammed b. Muhammed b. Musa'dır. Kendisiyle ilgili teracîm kitaplarında yeterli malumat yer almamaktadır fakat Ebussuûd Efendi ile Bursevî'nin aynı dönemde yaşadıkları bilinmekte ve Bursevî'nin sakke dair Ebussuud Efendi'nin eseriyle aynı isimli bir eser yazdığı zikredilmektedir. Bu eserin de Türkiye ve başka ülkelerde ondan fazla nüshasının olduğu bilinmektedir. Bu eserler sadece isim olarak değil muhteva yönünden de birbirlerine benzemektedir. Ayrıca mukaddime ve birinci bab müellif isimleri haricinde bire bir aynıdır. Şöyle ki bu isimler Ebussuûd Efendi'ye ait olan nüshada “Ebussuûd Muhammed b. el-İskilib”, Bursevî'ye nisbet edilen nüshada ise “Pir Muhammed b. Musa b. Muhammed el-Bursevî” olarak geçmektedir.¹⁷⁸

Bunun dışında birinci babda sukûkla ilgili örnekler ve bab başlıkları bazı metinlerde her iki müellife nisbet edilen nüshalarda neredeyse yüzde yüz oranında birbirine benzemektedir. Bütün bu benzerliklere rağmen bazı farklılıklarda mevcuttur. Mesela konuların kapsamı açısından, ana ve alt başlıkların tertibi bakımından birtakım farklar mevcuttur. Mesela Ebussuûd Efendi'nin eseri on bab iken Bursevî'nin eseri dokuz babdır.¹⁷⁹ Bu eserin Ebussuûd Efendi'ye ait olma ihtimali çok daha yüksektir.¹⁸⁰ Çünkü bu eser

¹⁷⁷ Azer Abbasov, “Tahkik “Bidaâtü'l-kadî li'htiyacihi ileyh fi'l müstakbeli ve'l mazi” el-mensube ila şeyhi'l islâm Ebissuûd Efendi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 130.

¹⁷⁸ Pir Muhammed b. Musa b. Muhammed el-Bursevî, *Bidaâtü'l-kadi li'htiyacihi fi'l müstakbeli ve'l-mazi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli, no: 166, vr. 2b.

¹⁷⁹ Her iki nüshanın ayrıntılı karşılaştırması için Azer Abbasov'un *İslâm Araştırmaları Dergisi*'nin 35. sayısında yayınlanan makalesine bakınız (sayfa 132).

¹⁸⁰ Prof. Dr. Şükrü Özen ile 25. 08. 2016 tarihinde gerçekleştirdiğimiz görüşmede, kendisi bu risalenin Ebussuud'a ait olduğu kanaatinde olduğunu ifade etti. Özen'in tahminine göre Ebussuud Efendi Bursa kadılığı yaparken işlerinin yoğun olması sebebiyle naibi olan Bursevî'ye bu eseri yazıya geçirmesini söylemiş, Bursevî de bu eseri yazıya geçirmiş, bazı yerlerinde de değişiklikler yaparak mukaddime de kendi ismini yazmış olmalıdır.

Ebussuûd Efendi hayattayken ona nispet edilmiştir ve Bursevî'ye nisbet edilen bir nüshanın sonunda şöyle bir ifade yer almaktadır: “ هذه رسالة في أنواع صور الحج المسعى بيضاة القاضي ” bu ibare söz konusu kitabın Ebussuûd Efendi'ye aidiyetini güçlendirmektedir çünkü Ebussuûd Efendi “Hoca Çelebi”¹⁸¹ olarak bilinmektedir.¹⁸²

Eserin dili Arapça olup sistematığı fûru fıkıh kitaplarının sistematığına benzemektedir. Eserin içeriği özetle bu şekildedir. Eser kısa ve öz bilgilerin yer aldığı on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebussuûd Efendi sakkın türlerini açıklamaktadır. Ebussuûd Efendi sakları yani belgeleri birkaç açıdan incelemenin mümkün olduğunu söylemektedir. Sakların hüküm içerip içermemelerine göre ikiye ayrıldığını, ayrıca sakların sakk-ı şer'î ve sakk-ı kanunî şeklinde ikiye ayrıldığını ifade eder. İkinci bölümde vakıflarla ilgili belgelerin nasıl düzenleneceğiyle alakalı bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümde nikâh, talak ve nafakayla ilgili örnek meselelere yer verilmiş bunların nasıl çözümlenmesi gerektiği ve belgelere nasıl aktarılacağı ele alınmıştır. Dördüncü bölümde vasi tayini ve vasiyetle ilgili meselelere yer verilmiştir. Beşinci bölümde icare ve hibeyle ilgili bazı örneklere yer verilmiştir. Altıncı bölümde itâk, müdebber ve mükâteb kölelerle ilgili belge örnekleri yer almaktadır. Yedinci bölüm bey' veya deyn yoluyla yapılan ikrar hakkındadır. Bu başlık altında da beş farklı konu hakkında örnekler yer almaktadır. Sekizinci bölüm, sulh, ibra, teslim ve eda hakkında olup bu konular hakkında çeşitli belge örneklerine yer verilmiştir. Dokuzuncu bölüm şahitlerin şahitliğini inkâr edenin huzurunda bir hükmün sabit olması ve nakl-i şهادet çeşitleri hakkındadır. Bu başlık altında da farklı konulara dair belge örneklerine yer verilmiştir. Son bölümdeyse diyet ve kısas hakkında belgelere yer verilmiştir.

İçeriğin tahliline gelince; Ebussuûd Efendi eserine bu ilimle uğraşacak kişilerin dört şeyi çok iyi bilmeleri gerektiğini söyleyerek başlamaktadır. Bunlardan birincisi Arapça'yı çok iyi bilmektir. Çünkü bu ilimle ilgili yazılan eserlerin çoğunluğu

¹⁸¹ Ebussuûd Efendi “müftülenam, şeyhülislam, sultanü'l-müfessirîn. hatimetü'l-müfessirîn, muallim-i sani, allame-i kül, Hoca Çelebi, Ebu Hanife-i Sani" gibi unvanlarla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, “Ebüssuud Efendi”, *DİA*, X, 365-371.

¹⁸² Azer Abbasov, “Tahkik “Bidaâtü'l-kadî li-ihitiyacihi ileyh fi'l müstakbeli ve'l mazi” el-mensube ila şeyhi'l islâm Ebüssuûd Efendi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 35 (2016): 129-133.

Arapça'dır. İkincisi sarf ilmini çok iyi bilmektir. Üçüncüsü nahiv ilmini bilmektir çünkü nahivle ilgili konuları bilmeyen kişinin yazarken hata yapma olasılığı çok yüksektir. Dördüncüsü "ilmü'sş-şer'îl-kavîm", yani fıkıh ilmini iyi bilmektir. Ayrıca Ebussuud Efendi bunlara beşincisini de ekleyecek olursak bu meanî ilmidir demektedir. Ebussuûd Efendi sak ilmini yüce bir ilim olarak nitelemektedir fakat zamanın kadılarının birçoğunun havas ve a'yan dışındakiler hariç bu ilme yeteri kadar önem vermediklerinden yakınlıkla bu derece önemli olan sak ilminden gafil olduklarını söylemektedir. Bundan dolayı bu kişiler tarafından kaleme alınan sakların çok fazla hata ve eksiklik içerdiğini ve ilim ehli tarafından kabul edilmediğini ifade etmektedir. Bu alanla ilgili meseleleri açıklayacak ve mevcut boşluğu dolduracak bir esere ihtiyaç olduğundan dolayı ve yakınındaki kişilerin Ebussuûd Efendi'den sakkın kaidelerini açıklayan bir eser yazmasını istemeleri sonucunda bu eser kaleme alınmıştır. Ebussuûd Efendi eserinin başında sak ilmi hakkında genel bilgiler verdikten sonra diğer bölümlerde altmış tane Arapça belgeye yer vermiştir. Bu belgelerin büyük çoğunluğu hüccettir. Hüccetler taraflar arasında meydana gelebilecek hukukî anlaşmazlıkların meydana gelmesine engel olabilecek bir belge niteliği taşımaktadır. Buna rağmen taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkması durumunda hüccet, elinde bulunan kişi açısından lehine karar verilmesini sağlayacak bir belgedir. Yani hüccetler ilgili oldukları davalarda kesin delil olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı Tanzimat öncesinde ve sonrasında sicil kayıtlarının büyük çoğunluğunu hüccetler teşkil etmektedir. Dokuzuncu ve onuncu bölümlerdeyse daha çok ilâmlar yer almaktadır ve nakiller de vardır.¹⁸³

Hüküm formunda olmayıp da daha ziyade mahkemelerin noterlik türü işlemlerini kapsayan sakları Ebussuûd Efendi şu formülle ifade etmektedir. "Huzurumda şu şekilde gerçekleşti (جرى ما فيه عندي)." Bunun dışında Ebussuûd Efendi sakları sakk-ı şer'î ve sakk-ı kanunî olarak ikiye ayırmıştır. Sakk-ı şer'î; hukuka uygun olan saklara denir. Sakk-ı kanunî ise hukuken fasit olmakla birlikte hakkında belge tanzim edilmesi adet haline ge-

¹⁸³ Muharrem Kılıç, "Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonalitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tanzimi: Kadı Ebussuûd'un Sak Risalesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5 (2008): 58.

len sözleşmelere dair belgeleri içeren saklardır. Aslında bu durum Osmanlı hukuk sisteminin temelinde yatan şer‘î örfî hukuk ayırımından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁴

16. yüzyılda yazılmış bir başka eser de Hamza Karahisarî'nin *Mühimmatü'l-kudât li'htiyacihim ileyh fi külli'l-mühimmat* adlı eseridir. Eser on bölüm ve bir hatimedden müteşekkildir. Bölüm sayısı ve konu başlıkları Ebussuûd Efendi'nin eseriyle hemen hemen aynıdır. İki eser bu açıdan birbirine çok benzemektedir. Eserin mukaddimesi de üç ayrı alt başlıktan müteşekkildir. Alt başlıklardan birincisi sak hakkındadır. Hamza Karahisarî de sakları Ebussuûd Efendi gibi ikiye ayırmaktadır. Ona göre sakler sakk-ı şer‘î ve sakk-ı ‘ulvî diye ikiye ayrılır. Fakat yaptığı tanımlardan anlaşıldığına göre sakk-ı ‘ulvî sakk-ı kanunî ile aynı anlama gelmektedir. Hamza Karahisarî de Ebussuûd Efendi'nin verdiği örnekler olan askerlerin ve işçilerin alışverişi ikta gelirlerinin yazılması gibi örnekleri vermiştir. İkincisi tenfiz ve imza hakkındadır. Üçüncüsü nakli’ş-şehâdet hakkındadır.¹⁸⁵ Hamza Karahisarî'nin eseri Ebussuûd Efendi'nin eserinin sekiz katı hacminde olup 160 varaktır. 16. yüzyılda yazılmış eserlerin geneline bakıldığı zaman hepsinin dili Arapça olup içeriklerinin büyük oranda birbirine benzer olduğu görülmektedir. Ayrıca 16. yüzyılda yazılmış eserler Osmanlı sak mecmularının temeli mahiyetindedir.

1.3.3. 17. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler

1. Baldırzade Şeyh Mehmed el-Bursevî, *Baldırzade Sukuku, Kitabü's-sak*
2. Mehmed b. Derviş es-Sani el- Edirnevî, *Sakk-ı Edirnevî, (Sakk-ı Sani-i Edirnevî)*
3. Mustafa b. Şeyh Muhammed el-Hanefî İbnü'ş-Şeyh, *Ravzatü'l-kudat fi'l-mehâdiri ve's-sicillât, (Sakk-ı Fındıkzade)*
4. Timurtaşzade Derviş Şemseddin, *Sakk-ı Timurtaşzade*
5. Ahmed Vehbi b. Mustafa el-Bursevî, *Sakk-ı Ahmed Vehbi, Sukûk Mecmûası.*

¹⁸⁴ Muharrem Kılıç, “Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonelitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tazimi”, s. 59.

¹⁸⁵ Hamza Karahisarî, *Mühimmatü'l-kudât lihtiyacihim ileyh fi külli'l-mühimmat*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 809, vr. 12a.

6. Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî, *Bidâatü'l-hükkam fi ihkâmi'l-ahkâm*, (*Sakk-ı Hacibzade*, *Sakk-ı Revî*)
7. Hızır b. Osman, *Sakk-ı Hızır*
8. Süleyman Şeyhî, *Sakk-ı Süleyman Şeyhî*

17. yüzyılda Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî tarafından kaleme alınan *Bidâatü'l hükkam fi ihkâmi'l-ahkâm* adlı sak mecmuası bir kısmı Arapça bir kısmı Türkçe olarak yazılmış olup muhtelif kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Bu nüshalar içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 2273 nolu demirbaşta yer alan 200 varaklık nüshayı inceledik. Eserin ilk dört varağı Arapça yazılmıştır ve eserin içeriğinden bahsetmektedir. Yedinci varaktan itibaren eserin dili Türkçe'dir. Bu eser bir mukaddime, yirmi üç bölüm, bir teznib ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Mukaddimede ilm-i şurût, ilm-i şurûtun farklı adları, rükünleri gibi şurût ilmine dair temel bilgiler yer almaktadır.¹⁸⁶ Bölümlerin sayısının fazla olmasının sebebiyse 16. yüzyılda yazılmış eserler gibi bir bölümde iki veya üç konuya birden yer verilmemiş olup her konunun ayrı ayrı işlenmesidir. Bir de mudarebe, vedia, hibe, kısmet gibi önceki yüzyıllarda bu türden eserlerde ele alınmamış bölümlere de yer verilmesidir. Teznib'de ise gencin rüşdünün sabit olmasının ardından mallarının kendisine teslim edilmesi, hacr ve men' gibi konulara yer verilmiştir. Hatimede ilm-i inşa anlatılmaktadır.¹⁸⁷ Bu eserde bir önceki yüzyılda yazılmış eserlere kıyasen görülen farklılıklardan bazıları şunlardır: Öncelikle eserin giriş sayfaları hariç büyük çoğunluğu Türkçe yazılmıştır. Oysa ki 16. yüzyılda kaleme alınan eserlerin dili Arapça'dır. Bu eser kendisinden önce yazılan eserlere kıyasen daha hacimli olup önceki eserlerde yer almayan şurût ilmine dair temel bilgilere yer vermektedir. Bu eserde diğerlerinden farklı olarak bir de teznib bölümü vardır. Hatimede de şurût ilmiyle bağlantılı olan ilm-i inşaaya yer vermesi bu eserin calib-i dikkat diğer özelliklerindedir.

Baldırzade Şeyh Mehmed el-Bursevî'nin kaleme aldığı *Baldırzade Sukuku* veya

¹⁸⁶ Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî, *Bidâatü'l-hükkam fi ihkâmi'l-ahkâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no: 2273, vr. 3a.

¹⁸⁷ Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî, *Bidâatü'l hükkam fi ihkâmi'l-ahkâm*, vr. 5b.

Kitabü's-sak adlarıyla bilinen kitap, 17. yüzyılda sahasıyla ilgili telif edilmiş diğer bir eserdir. Eserin dili Türkçe olup bir mukaddime on bab ve bir hatimededen oluşmaktadır.¹⁸⁸ Mukaddime de üç alt başlıktan müteşekkildir. Eserin diğer mecmualardan farklı olmasını sağlayan özelliği şudur: Bu eser ilâm, hüccet, ma'ruz ve nakillerin yanı sıra mukaddime de olsa müraselelere yer veren ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Eserde nükûl yer almamakla beraber kısa ve orta uzunlukta belgeler yer almaktadır. On bölümden müteşekkil olan eserde diğer eserlerden farklı bir konu başlığı yer almamaktadır. Hatimede ise münaseha, iflas sübutu ve bazı keşif suretleri yer almaktadır.¹⁸⁹

1.3.4. 18. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler¹⁹⁰

1. Hızırzade, *Sakk-ı Hızırzâde, Sakk-ı Kudât*
2. Mehmed b. Abdullah Musazade, *Tuhfetu'l-kitab, Sakk-ı Musazade*
3. Halil b. Ahmed Veliyüddinzade, *Sak*
5. Mehmed Sadık b. Mustafa Şanizade, *Bedayiu's-sukuk, (Sakk-ı Şanizade)*
6. Debbâğzade Numan Efendi, *Tuhfetu's-sukuk*

18. yüzyılda kaleme alınmış eserlerden biri olan Debbâğzade Numan Efendi'nin yazdığı *Tuhfetu's-sukûk* adlı eserin başlangıcındaki dua kısmı ve içindekilere dair bilgiler Arapça yazılmış olup geri kalan bölümlerin dili Türkçe'dir. Eserin belge çeşitleri dikkate alınarak yazılması dikkat çekicidir. Eserin bölümleri şunlardır: Hüccet çeşitleri ve vakfiyeler, ilâm çeşitleri, ma'rûzat çeşitleri, müraselât çeşitleri, imza ve dibace çeşitleri.¹⁹¹ İnceleyebildiğimiz kadarıyla eser içeriği bakımından kendinden önce yazılmış eserlerden bir hayli farklıdır. Bu eseri diğerlerinden ayıran bir diğer yönü ise eserin basılan ilk sak

¹⁸⁸ Baldırzade Şeyh Mehmed el-Bursevî, *Baldırzade Sukûku*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 933-001, vr. 6a.

¹⁸⁹ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmûaları", s. 399.

¹⁹⁰ Çok detaylı olmamakla birlikte Christoph K. Neumann 18. yüzyıla ait "*Sakk-ı Cedid*" adlı bir sak mecmuasını incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Christoph K. Neumann, "Üç tarz-ı Mütalaa, Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 1 (2005): 51-76.

¹⁹¹ Debbâğzade Numan Efendi, *Tuhfetu's-Sukûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 3344, vr. 4a.

mecmuası olmasıdır. Eser ilk olarak Hicri 1248 yılında Matbaa-i Amire, ardından 1259 yılında Darü't-Tıbaati'l-Aliye tarafından basılmıştır. Başında her belgenin adı yazılan 31 sayfalık fihristin yer aldığı her iki baskı 417 sayfadan müteşekkildir.¹⁹²

1.4. Eserlerle İlgili Toplu Değerlendirme

Osmanlı döneminde hemen hemen her yüzyılda kaleme alınmış çok sayıda “sak mecmuası” bulunmaktadır. Çalışmamızda bunların hepsini ayrı ayrı incelemek konumuzun sınırları ve amacı açısından uygun olmamakla birlikte, zaman içinde meydana gelen değişiklikleri göstermek maksadıyla her dönemden birkaçı mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Sak mecmualarında yer alan belgelerin fûrû' fıkıh kitaplarında yer alan bölüm başlıklarına göre tanzim edildiğini bilmek gerekir. Mecmûaların bazılarında bu başlıklardan çok az bir kısmı kullanılmış olmasına rağmen bazılarında bu başlıklardan yararlanıldığı görülmüştür. Mesela zebaih, udhiye, eşribe, sayd, hünsa gibi çok nadir bir davaya konu olan başlıklara sak mecmualarında rastlanılmamaktadır.

Sak mecmûalarının tasnifi fıkıh ve fetva kitaplarınıninkiyle birebir uyuşmadığı gibi sak mecmûaları kendi aralarında da tasnif açısından farklılıklar taşır. Aynı tertiple yazılmış olanların varlığına rağmen sak mecmualarının büyük çoğunluğunun farklı tasniflere sahip olduğu görülmektedir. Bilhassa 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın başlarında birbirlerine yakın konulara tek başlık altında yer verilmektedir. Sonraki yüzyıllarda ise tıpkı fıkıh ve fetva kitaplarında olduğu gibi her konu ayrı bölüm başlıkları altında incelenmiştir. Dolayısıyla bölüm başlıklarının sayısında artma meydana gelmiştir.

Bunun yanı sıra meydana gelen önemli bir değişiklik de sak mecmualarının dilinde meydana gelen farklılaşmadır. 17. yüzyıldan itibaren sak mecmûalarının dilinin Türkçeleşmeye başladığı tespit edilmiştir. Bu durumun, şer'iyeye sicillerinde 16. yüzyılda başlayan Türkçeleşme eğilimiyle paralel bir gelişme olduğu tespitinde bulunabiliriz.

¹⁹² Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları”, s. 412.

Müellifleri belli olmayan anonim sak mecmuaları da vardır. Bunların ortaya çıkışıyla ilgili şu iki ihtimal söz konusu olabilir: Mahkemelerde yazılan müsvedde kayıtların naib veya kadılarca toplanarak herhangi bir eleme ve temize çekme yapılmaksızın yazılmış olması muhtemeldir. İkinci ihtimale göre ise bu eserler kâtip, naib veya kadılık gibi vazifelere yeni gelen kişilerin muteber sak mecmualarından veya anonim mecmualardan kendileri için belgelerin bazılarını toplaması sonucu ortaya çıkmış olabilir.¹⁹³

2. TANZİMAT SONRASI ŞURÛT İLMİ

Tanzimat Osmanlı devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı'da askerî, idarî, iktisadî, hukukî ve sosyal olmak üzere birçok alanda değişiklikler yapılmaya başlamıştır. Değişimin yaşandığı bu alanlardan neredeyse en önemlisi hukuk cephesidir.¹⁹⁴ Tanzimat'la başlayan bu değişimler Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar devam etmiştir. Şurût ilmi açısından bakılınca hukukla ilgili birçok değişim şurût ilminin kapsamına giren hususların da değişmesine neden olmuştur. Şurût ilminde meydana gelen değişiklikleri görebilmek için Tanzimat'tan sonra Osmanlı'da hukuk alanında ne gibi değişikliklerin meydana geldiğini bilmemiz gerekmektedir. Mesela Tanzimat'tan önce yargı alanında neredeyse bütün yetki şer'îyye mahkemelerinde ve bu mahkemelerde görev yapan kadılarda idi. Tanzimat'tan sonra söz konusu müesseselerde ve kadıların şurût ilmine dair görevlerinde çok önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

2.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku'nda Meydana Gelen Değişimler

Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanından sonra hukuk alanında düalist bir yapı oluşmuş, İslam hukuku ve modern hukuk ayrımı ortaya çıkmıştır. Batı ve İslam kurumları bir arada yaşar

¹⁹³ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmûaları", s. 387-388-390.

¹⁹⁴ Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1940), I, 139.

olmuşlardır. Bu durum sonucunda belli bir hukuk birliği sağlanamadığı gibi var olan sistem de parçalanmıştır. İki farklı hukuk sisteminin bir arada bulunması sonucunda görev ve yetkilerde ihtilaflar meydana gelmeye başlamıştır. Bu değişikliklere gidilmesinin birçok sebebi vardır.¹⁹⁵ Konumuz bu değişikliklerin sebeplerini açıklamak olmadığı için biz Osmanlı hukukunda şurût ilmiyle alakalı olan değişiklikleri kısaca özetlemekle yetineceğiz. Böylece Tanzimat sonrasında şurût ilminin nasıl olduğunu göstermeye çalışacağız.

2.1.1. Adlî Teşkilatta Meydana Gelen Değişimler

Bilindiği üzere Tanzimat öncesinde yargı yetkisine sahip olan tek organ şer‘iyye mahkemeleri değildi. Divân-ı Hümayun, eyaletlerde bulunan paşa divanları ve benzeri organlar da belli sınırlar çerçevesinde adlî ve idarî yargı yetkisini kullanmaktaydılar. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu organlar önemini kaybetmeye başlayınca bunların yerine şer‘iyye mahkemelerinde yargı görevinde yardım edecek ve hatta birçok alanda onun yerine geçecek yeni yargı organları kuruldu. 1837 yılında kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye bu maksatla kurulan yargı organlarının ilkidir. Bu meclis sınırlı yasama yetkisine sahip olup aynı zamanda yüksek bir mahkemedir. 1854 yılında yasama yetkisi Meclis-i Ali-i Tanzimat’a devredilince bu meclis tamamen adlî ve idarî yüksek bir mahkeme olarak görevine devam etmiştir. Bunun yanı sıra merkezde yeni çıkarılan ceza kanununu uygulamak için Meclis-i Tahkikât adında bir kurul tanzim edildi.¹⁹⁶ Bu kurul, cezayla ilgili bütün işleri halleder ve haftanın belirli günlerinde toplanarak yargılamaları yapardı.

Kısa zaman içerisinde eyalet merkezlerine de bu mahkemeler açıldı. Bu mahkemelerin başkanı vali olup üyeleri de kadı ve vali tarafından seçilmiş kimselerdi. 1840’tan sonra ticaretle ilgili meselelere ayrı mahkemelerin bakması kararlaştırıldı. Buna binaen ilk olarak İstanbul’da Ticaret Nezareti’ne bağlı bir mahkeme kuruldu. Bu mahkemenin başkanı Ticaret Nazırı, üyeleri de loncalar ve tüccar temsilcileriydi. 1848 yılında Karma Ticaret Mahkemesi kuruldu. 1864’te çıkarılan “Vilayet Nizamnamesi” ile mahkemelerde

¹⁹⁵ Ahmet Mumcu, “Tanzimat Döneminde Türk Hukuku”, *Adalet Kitabı*, (Ankara: Kadim Yayıncılık, 2012), s. 214-221.

¹⁹⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), I, 286.

birtakım düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu nizamname ile birlikte her kazada bir Meclis-i Deâvi, her sancak merkezinde de bir Meclis-i Temyiz, her vilayet merkezinde de bir Divan-ı Temyiz kurulacaktı ve bu mahkemeler Müslümanların ve zimmîlerin işlerine bakacaktı.¹⁹⁷ Meclis-i Temyizde üç Müslüman üç de gayrimüslim üye bulunmaktaydı.¹⁹⁸

1868’te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ikiye bölündü. Bir kısmı Şura-yı Devlet’i teşkil ederken bir kısmı da Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye adını alarak yüksek adlî mahkeme konumuna yükseltildi. 1868 yılında kurulan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’nin başına Ahmed Cevdet Paşa getirildi.¹⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa Divân-ı Ahkâm-ı Adliyyeyi hukuk ve ceza olmak üzere ikiye ayırdı ve bu teşekküle Temyiz mahkemesi mahiyeti kazandırdı. Bu iki dairenin başkanı da Ahmed Cevdet Paşa idi. Cevdet Paşa ilk teşkilatı kurduktan sonra Mahkeme-i Nizamiye adıyla bir de istinaf mahkemesi kurdu.²⁰⁰

Osmanlı Devletindeki Nizamiye Mahkemeleri dört dereceye ayrıldı.

1. Kazalarda Bulunan Deâvi Meclisleri
2. Livalarda Bulunan Temyiz-i Hukuk Meclisleri
3. Vilayet Merkezlerinde Bulunan Temyiz Divanları
4. Dersaadet’te Bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye

Bunların birincisi bidayet mahkemesi, ikinci ve üçüncüsü ise hem bidayet hem de istinâf mahkemesi olarak davalara bakma yetkisine sahiptiler. Dördüncü divân ise iki mahkemeden meydana geliyordu. Birincisi Temyiz mahkemesi olup görevi de Nizamiye Mahkemesinin kararlarını temyiz etmektir. İkincisi ise merkezde hem bidayet hem de istinaf mahkemesi olarak görev yapacak olan en yüksek Nizamiye Mahkemesi olacaktır.²⁰¹

¹⁹⁷ Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, “Tanzimat Döneminde Türk Hukuku”, *Adalet Kitabı*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012), s. 230-232.

¹⁹⁸ Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts*, (New York: Palgrave Macmillan, 2011), s. 29.

¹⁹⁹ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s. 287.

²⁰⁰ Ebul’ula Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s. 236.

²⁰¹ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s. 287.

1870 yılında ise Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin istinaf kısmı artık ihtiyaç kalmaması nedeniyle kapatılmış ve geriye sadece temyiz bölümü kalmıştır. Bu temyiz bölümü de günümüzdeki Yargıtay'ın ilk halidir. 1879 yılında Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu çıkarılarak yargı teşkilatındaki eksiklikler giderildi. Aynı zamanda 1879 yılında noterlik kurumu oluşturuldu.²⁰²

Şer'îyye ve Nizamiye mahkemelerinin görevleri noktasında bazı karışıklıklar meydana gelince söz konusu mahkemelerin görevleri net bir şekilde ayrıldı. Buna göre şer'îyye mahkemeleri sadece vakıf mallarının aslına, hacre, vasiyete, vasi tayin ve azline, yetim mallarına, vakıfların borç ilişkilerine, miras hukukuna ve diğer şer'î meselelere bakabilecekti. Diğer meselelerde ise Nizamiye Mahkemeleri yetkiliydi.²⁰³ 1867 yılında çıkarılan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesiyle aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi hukuk-i şahsiye davaları dışındakiler şer'îyye mahkemelerinin yetki sahasından çıkarıldı ve yine bu tarihte çıkarılan Şura-yı Devlet Nizamnamesiyle de şer'îyye mahkemelerinin idarî yargı yetkileri tamamen alındı.²⁰⁴ Nizamiye mahkemeleri de İslâm hukukuna göre çözülmesi gereken davalarda yetki sahibi değillerdi. İslâm hukukuna tabi meselelerde, Müslümanlar şer'îyye mahkemelerine gayrimüslimlerde dinî reisleri tarafından seçilen hakimlerin hükümlerine tabiydiler. İstanbul'da kurulan "Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îyye" ve "Fetvahane" kadılar tarafından islâm hukukuna dayanarak verilen kararlar için bir temyiz merkezi olmuştu.²⁰⁵

1913 tarihli Kanun-u Muvakkat ile Şer'îyye Mahkemelerinin yapısı ve görevleri yeniden düzenlendi. Bu düzenleme önemli yenilikleri içeriyordu. Bu düzenlemeye göre mülâzemet usûlü ve sınırlı süreli kadılık sistemi tamamen kaldırıldı ve kadılık için en az 25 yaşını doldurmuş olma şartı getirildi. 1885 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1908'de Mekteb-

²⁰² Ahmet Mumcu, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", s. 224-225.

²⁰³ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s. 285.

²⁰⁴ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'îyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", *OTAM*, 29/2 (2011): 61.

²⁰⁵ Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1940), I, 215.

i Kudât, 1909'da da Medresetü'l-Kudât adını alan hukuk fakültesinden mezun olmayanların hâkimlik yapamayacağı kararlaştırıldı.²⁰⁶ 13 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan "Mehâkim-i Şer'iyeye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezâifi Hakkında Nizamname" adıyla yeni bir nizamname daha çıkarılarak şer'iyeye ve nizamiyeye mahkemelerinin vazifeleri iyice birbirinden tefrik edildi.²⁰⁷ Bu durum Düstûr'un 2. tertibinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Ru'yeti mahkeme-i şer'iyeye ait olan deâvînin istima'ından hükkâm-ı adliyye ve ru'yeti mehâkim-i nizamiyeye ait bulunan deâvînin istima'ından hükkâm-ı şer' memnu'dur."²⁰⁸

Özetlemek gerekirse, Tanzimat dönemi yargı teşkilatı çok çeşitlilik gösteren bir duruma sahiptir. Çünkü devlet içinde beş farklı mahkeme faaliyet göstermektedir. Sözü edilen mahkemeler Şer'iyeye, Nizamiye, Ticaret, Cemaat ve Konsolosluk mahkemeleridir. Her mahkemenin çalışma kuralları, sistemi birbirinden farklıdır. Bundan dolayı bu kadar çok mahkeme arasında ciddi manada görev ve yetki tartışmaları olmuştur. Bunun sonucu olarak da devletin adalet düzeni dağınıklık ve karışıklık içerisinde sürmeye başlamıştır.²⁰⁹

2.1.2. Hukuk Eğitiminde Meydana Gelen Değişimler

Tanzimat döneminde kadınların eğitiminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Önceden medreseleri bitirip staj ve sınav gibi yöntemlerden geçerek kadılık yapmak isteyenler için artık yeni bir okul kurulmuştur. Bu okul 1855 yılında eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bu okulun açılmasına öncülük eden kişi Şeyhülislam Meşrebzade Mehmed Arif Efendi'dir. Bu okulun ilk adı Muallimhane-i Nüvvâb'dır. 1879 yılından sonra Mekteb-i Nüvvâb, 1908'de Mekteb-i Kudât, 1909 yılında da Medresetü'l-Kudât adıyla anılır olmuştur.

²⁰⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s. 285.

²⁰⁷ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", s. 61.

²⁰⁸ Düstur II. Tertip, VI, 1334.

²⁰⁹ Ahmet Mumcu, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", s. 226.

Medresetü'l-Kudât'a talebe olmak için bazı özel şartlar vardı. Bunlar yaşça yirmiden küçük otuzdan da büyük olmamak, sarf, nahiv, ilmü'l vaz', mantık, belâğat, usûl-i fikh, akaid, kelimeler, hüsn-i hat, kitâbet, İslâm ve Osmanlı tarihleri, Türkiye coğrafyası ve hesaptan yazılı olarak yapılacak imtihanda başarılı olmak idi. Bu medresede tedris süresi dört seneydi. Her bir sınıfta okutulan dersler sırasıyla şunlardır:

Birinci Sınıf: Dürer, mecelle, ferâiz, sakk-ı şer'î, ceza kanunu, medhal-i ilm-i hukuk, hukuk-i düvel, iktisat, kitabet-i resmiyye, hüsn-i hatt-ı talik.

İkinci Sınıf: Dürer, mecelle, feraiz, sakk-ı şer'î, arazi kanunu, usûl-i muhakeme-i hukukiyye, usûl-i muhâkemât-ı cezaiyye ve sulh, hukuk-i düvel, iktisat, kitabet-i resmiyye, hüsn-i hatti tâlik.

Üçüncü Sınıf: Dürer, mecelle, sakk-ı şer'î, defter-i kassam, arazi kanunu, ticaret-i berriye kanunu, usûl-i muhakeme-i hukukiyye, tanzim-i ilâmat-ı hukukiyye, usûl-i muhakeme-i hukukiyye, tanzim-i ilâmat-ı hukukiyye, usûl-i muhâkemât-ı cezaiyye ve sulh, tanzim-i ilâmat-ı cezaiyye, hukuk-i düvel.

Dördüncü Sınıf: Dürer, mecelle, tatbikât-ı şer'îyye, sakk-ı şer'î, ahkâm ve nizamât-ı evkâf, ticaret-i bahriyye kanunu, icra kanunu, tatbikât-ı hukukiyye ve cezaiyye, hukuk-i idare.²¹⁰

Görüldüğü üzere Medresetü'l-Kudât'ta dört yıl boyunca sakk-ı şer'î dersi verilmektedir. İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz Ali Haydar Efendi'nin verdiği tatbikât-ı şer'îyye dersi ise son sınıfta okutulmaktadır.

9 Temmuz 1855 yılında Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'îyye mahkemelerde uygun pozisyonların çok üstünde başvuruların yer aldığını rapor etti. Bu meclis ilk kez şer'î hâkimler için profesyonel bir okulun kurulmasını önerdi. Bu öneriyi Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi onayladı ve bunun için Süleymaniye'de bulunan Mekteb-i Edebiyye'nin kullanılmasını söyledi. Karar Meclis-i Maarif'i Umumî'de tartışıldıktan sonra 16 Ağustos 1855 yılında sadrazam tarafından bu durumu tasdik eden bir arz tezkeresi düzenlendi. Bu

²¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 282-283.

tarikhler Naipler Mektebi'nin ne zaman eğitime başladığına işaret etmektedir. Naipler Mektebinin kurulması Osmanlı'da şer'î mahkeme sisteminin yeniden organize olması için önemli mesnet teşkil etti. Yeni okula o zamana kadar Mekteb-i Ulum-ı Edebiye tarafından kullanılmakta olan Süleymaniye'deki bina tahsis edildi. İlk başlarda Naipler Mektebi kısa süreli eğitimlerle hâkim olabilecek adaylar bulabilmeyi hedefliyordu. Okulun üç ayrı uzmanı vardı. Birincisi fıkıh konusunda tecrübeli bir müderris, ikincisi veraset kanunu ve mahkeme belgelerini düzenleme hususunda tecrübeli bir müderris (şurût ilmiyle ilgili ders veren müderris) ve ayrıca bu iki alanda ve hat sanatı konusunda yetenekli iki asistan bulunmaktaydı. Bu müderrisler hukukî davalarda talebelere pratik yaptırıyorlardı. Okulun başlıca hedefi mahkemelerde çıraklığın yerini almaktı.²¹¹

Tanzimat'tan sonra Osmanlı'da nizamiye mahkemelerinin kurulmasının ardından bu mahkemelerde çalışacak kişileri yetiştirme ihtiyacı hâsıl olmuştu. Bu nedenle nizamiye mahkemeleri için eleman yetiştirmek ve onlara gerekli kanunları, hukuk, usûl ve prensiplerini öğretmek amacıyla Kavanin ve Nizâmat Dershanesi açıldı. 2 Temmuz 1870'de resmi açılışı yapılan Kavânin ve Nizamât Dershanesi'nin eğitim süresi bir yıldır ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizleri ve zabıt kâtiplerinin derslere devamı zorunlu idi. Kavanin ve Nizamât Dershanesi'nin kurulmasının ana gayesi nizamiye mahkemelerinde çalışacak memur, mümeyyiz ve zabıt kâtiplerine vazifelerini yaparken bilmeleri gereken kanun ve nizamnameleri öğretmektir. Kavanin ve Nizamât Dershanesi'nin kurulmasının ardından yine ihtiyaca binaen 1874 yılında Mekteb-i Sultanî'de açılan Mekteb-i Hukuk-i Sultanî modern anlamda kurulmuş ilk hukuk okuluydu. Fakat bu okulun ömrü kısa olup 1878'de kapatılmıştır.²¹²

Hukuk eğitimi için yapılan bu gelişmelerin ardından şu anki İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin temeli addedilen Hukuk Mektebi²¹³, Adliye Nezaretinin bahçesinde

²¹¹ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu* (İstanbul: Kitabevi 2010), s. 64-65-66.

²¹² Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri(1876-1914)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 99-100.

²¹³ Hukuk Mektebi'nin açılışını Ahmed Cevdet Paşa yapmıştır ve bu açılışı yaparken bir nutuk irad et-

inşa edilen binada 17 Haziran 1880 Perşembe günü açıldı.²¹⁴ Hukuk Mektebi resmi olarak açılmadan önce 20 Ekim 1878 tarihinde Hukuk Mektebi Nizamnamesi hazırlanıp padişahın onayına sunuldu. Bu nizamnameye göre mektebe girmek isteyenlerin 18 yaşından büyük ve Osmanlı vatandaşı olması gerekiyordu. Hukuk Mektebi mezunları nizamiye mahkemelerinde çalışabilecekti. Fakat hukuk mektebinin öğrenci alması ve eğitim öğretime başlaması 1880 yılında olmuştur.²¹⁵

1879 yılında Mehâkim-i Nizamiye'nin Teşkilat-ı Kanun-u Muvakkatıyla Osmanlı yargı teşkilatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Mahkemeler hukuk ve ceza mahkemeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Müddeiumumilik yani savcılık nizamı kabul edilmiş ve 1875 yılında sadece İstanbul için düzenlenen avukatlık müessesesi tüm Osmanlı'da yayılmıştır. Ayrıca "kâtib-i adl" adı verilen noterler de 1879 yılı itibariyle faaliyetlerine müstakil olarak başlamışlardır. Bu kanuna göre mahkemeler iki derecedir. Birincisi bidayet mahkemeleri; bunlar da kendi içinde ceza, hukuk ve ticaret olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İkincisi İstinaf mahkemeleridir ki bu mahkemeler vilayetlerde bulunurlar. Merkezdeyse ceza ve hukuk dairelerinin bulunduğu temyiz mahkemeleri vardır.²¹⁶

1911 yılında yeni bir talimatname hazırlandı. Bu talimatnameye göre adliyede görev almak isteyen Hukuk Mektebi mezunlarının öncelikle bir staj evresi geçirmeleri gerekiyordu. Bu staj altı ay sürecekti. Bu stajın yanı sıra adliyede çalışmak isteyen Hukuk Mektebi Mezunları hukuk bilgilerini artırmak amacıyla açılmış Dershane-i Tatbikât'a devam edeceklerdi. Dershane-i Tatbikât teoriden çok uygulamaya yönelik bir yerdi. Yani hukuk mezunlarının edindikleri bilgileri mesleğe başlamadan önce uygulama yapabilecekleri bir yerdi. Dershane-i Tatbikât'ta hocalar kısa süre zarfında adayların memuriyete

miştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s. 238-240.

²¹⁴ Ali Adem Yörük, "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 38.

²¹⁵ Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 36(3), 2012: 176-178.

²¹⁶ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, s. 288.

intikal ettiklerinde karşılaşma ihtimalleri en yüksek olan meselelerle ilgili davaları, başından itibaren tüm teferruatıyla çözülmesine kadar geçen safhaları anlatırlardı. Bunun yanı sıra hocalar derse katılanlarla ilgili bir defter tutup bu deftere bu kişilerle ilgili görüşlerini yazarlardı. Dershane-i Tatbikât'taki dersler yarı hukuk yarı ceza şeklindeydi. Derslere devam eden kişiler reislik, azalık, müdde-i umumîlik, mustantıklık, avukatlık, başkâtiblik, zabıt kitabeti, gibi vazifeleri pratik olarak yaparlardı.²¹⁷

2.1.3. Hukuk Belgelerinde Meydana Gelen Değişimler

Osmanlı hukuk belgelerinde II. Mahmut döneminde başlayıp Tanzimat döneminde de devam eden birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bizim konumuzla doğrudan ilgisi olan belgeler şer'iyeye sicilleri olduğu için biz burada şer'iyeye sicillerinde meydana gelen değişiklikleri aktarmakla iktifa edeceğiz.

Şer'iyeye sicillerinde temelde şu dört hususta değişiklik olduğu görülmektedir.

1. Şer'iyeye sicillerinin konu ve muhtevaları değişmiştir.
2. Defterlerin türü klasik dönemden farklıdır.
3. Tanzimat dönemi sonrasında tutulan defterler içinde yer alan belgeler klasik dönemde tutulan belgelerden farklıdır.
4. Defterlerdeki dil, uslûb, yazı türü ve kullanılan mürekkep değişmiştir.²¹⁸

Tanzimat'tan sonra adlî ve idarî alanlarda ortaya çıkan değişiklikler neticesinde şer'iyeye sicillerinin konu ve muhtevaları da değişmiştir. Bu değişiklikte kadılık kurumunun görev ve yetkilerinde meydana gelen değişimler etkili olmuş, Batı tarzı adlî yapılanmanın sonucunda şer'iyeye mahkemelerinin yanı sıra nizamiye mahkemelerinin de kurulmasıyla birlikte bu mahkemeler arasında görev paylaşımı yaşanmış ve bunun sonucunda

²¹⁷ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 103-105.

²¹⁸ Bu tasnifi yaparken Muhammed Ceyhan'ın "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili" adlı makalesinden istifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili", *OTAM*, 29(2), 2011.

da defterlere yazılan konularda farklılıklar meydana gelmiştir.²¹⁹

Tanzimat'tan sonra defterlerin türleri de değişmeye başlamıştır. Tanzimat öncesinde "klasik sicil defteri" olarak bilinen defterler tek tür olup herhangi bir konu ayrımı ya da uzmanlık alanına göre tutulmamışlardır. Bu dönemde kadı veya naip, ilgili kaza makamına tayin edildiğine dair beratla gelerek bunu defterin baş tarafına ya da kendinden önceki kadıyla naibin kaldığı yerden devam edecekse o bölüme bir suretini kaydedirdi. Bundan sonra da görev ve yetki sahasıyla ilgili kayıtları ve merkezden ya da başka makamdan gelen belgelerin suretlerini defterin sonuna eklerdi. Tanzimat'tan sonra ise şer'iyeye sicil defterlerinin tutuluş şekli klasik usûlden çok farklı olmuş ve tek tip olmaktan çıkmıştır. Öncelikle görev ve yetkileri birbirinden çok farklı olan şer'iyeye ve nizamiye mahkemelerinin defterleri birbirinden ayrı ayrı tutulmuştur. Zaman içerisinde bu mahkemelere ait belgeler kendi içerisinde ihtisaslaşmıştır. Fakat henüz ihtisaslaşma olmadan önce belgeler herhangi bir adlandırmaya tabi tutulmaksızın klasik sicillerdeki gibi değişik konulara göre tutulmuşlardır. Ancak defter hangi mahkemeye aitse o mahkemenin görev ve yetki sahasıyla ilgili bilgiler içermektedir. Örneğin söz konusu defter şer'iyeye mahkemesine aitse ilgili defterde, hüccet, ilâm, tereke gibi belgelerin yanında merkezden gelen evrakları ya da taşrada kurumlar arasında yapılan yazışma suretlerini görmek mümkündür. Fakat belgelere ulaşmanın kolay olması için fihrist uygulaması yapılmıştır. Bu dönemde özelleşmiş ve sadece şer'iyeye mahkemelerine ait defterlerden bazıları şunlardır:

1. Zabt-ı Dava Defterleri: Bu defterde kadının gördüğü davalar yer alır.
2. İlâm Defterleri: Kadıların merkeze herhangi bir konuda yaptığı bir bildiri veya talep için yazdığı kayıtlar vardır.
3. Hüccet Defterleri: Kadının bir konuda kişilere verdiği yetki belgesi olan hüccetleri kaydettiği defterlerdir.
4. Terike ve Kassamât Defterleri: Şahıslar arasındaki miras taksimiyle ilgili tuttuğu kayıtları içeren belge.

²¹⁹ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", s. 63.

5. Enkiha/Nikâh Defterleri: Evlenme bilgilerinin yer aldığı defterlerdir.²²⁰

Ayrıca Tanzimat'tan sonra şer'iyeye mahkemelerinde tutulan defterlerin önceden tutulan defterlere nisbetle daha büyük ve hacimli oldukları görülmektedir.²²¹

Nizamiye mahkemelerine ait belgelerin hususileşmesiyle biraz zaman almıştır. 1900 lü yılların başlarından itibaren artık nizamiye mahkemelerine ait belgelerin de konu alanlarına göre düzenlendiği görülmektedir. Fakat nizamiye mahkemelerine ait defterlerin Osmanlı coğrafyasının tamamında bulunmama ihtimali vardır. Nizamiye mahkemelerine ait olan defterlerin adlandırılmasında söz konusu mahkemelerin derecesi, türü ve şer'iyeye mahkemelerindeki gibi tutulan kayıtların hangi konuyu içerdiği dikkate alınmıştır. Nizamiye mahkemelerine ait olan defterler ise şunlardır:

1. Karar Defterleri: Bu defterler nizamiye mahkemelerin defterlerinden en yaygın olanlarıdır. İçinde kararların yer aldığı ve çoğunlukla hâkim heyetinin isim ve imzalarının yer aldığı defterlerdir.
2. Hülâsa Defterleri: Bu defterler verilen kararların özet bir şekilde yer aldığı defterlerdir.
3. Esas Defterleri: Konuların ayrıntılı bir şekilde yer aldığı defterlerdir.
4. Zabıtname/Zabıt Defterleri veya Zabt-ı Dava Defterleri: Sorgu memurlarının düzenledikleri belgeleri içeren defterlerdir.
5. İstid'â Defterleri: Kişilerin mahkemeye verdikleri dilekçe kayıtlarının yer aldığı defterlerdir.
6. İlâm/İlâmât Defterleri: Merkeze ya da üst merciye olan bildirim ve talepleri içeren defterlerdir.
7. İzinname Defterleri: Önceleri şer'iyeye mahkemelerince tutulan ve zamanla bu mahkemelerin kaldırılmasıyla birlikte nizamiye mahkemeleri ve diğer Batı usûlüne geçen mahkemelerde nikâh kayıtlarının tutulduğu defterlerdir.²²²

²²⁰ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", s. 65.

²²¹ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki", s. 24.

²²² Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik

Şer‘iyye ve nizamiyye mahkemelerinde tutulan defterlerden birkaç tanesinin adları aynı olsa da bu defterlerin konuları birbirinden farklıdır. Bunların dışında mahkemelerde tutulan diğer defterlerden bazıları şunlardır: Celp defteri, senedat defteri, hasılat defteri.²²³

2.1.4. Noterlik İşlemlerinde ve Noterlik Mesleğinde Meydana Gelen Değişimler

Tanzimat’ın ilanından önce Osmanlı’da noterlerin vazifeleri kadılar tarafından yürütülmekteydi. Tanzimat’tan sonra adlî ve hukukî alanlardaki yenilikler bağlamında Fransa örnek alınmak kaydıyla Osmanlı’da da noterlik kurumu ihdas edilmek istenmiştir. 1878 yılında Fransa örnek alınarak çıkarılan Mukâvelât Muharrirleri Nizamnamesi ile noterlik Osmanlı hukukuna girmiştir. Nizamname’de belirtildiğine göre İstanbul’da ve vilayetlerde bulunan bidayet mahkemelerinde birer mukâvelât muharriri bulunacaktı. Mukâvelât muharrirlerinin tayin edilmesine kadar görevleri, mahkeme reisince seçilen bidayet mahkemesi katipleri tarafından yerine getirilecekti. Mukâvelât muharrirleri Adliye Nezareti tarafından tayin olunacaklardı. Bunun dışında mukâvelât muharrirlerinin görevleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler Nizamname’nin dördüncü maddesinde ifade edilmiştir.²²⁴

Bir mukâvelat muharririnin ifade ettiği göre hazineye gelir sağlamak, halk arasında kurulacak akit ve sözleşmelerin şer‘î hükümlere ve kanunlara uygun olmasını sağlamak ve belgelendirilmesi amacına binaen noterlik kurulmuştu. Tanzimat’tan sonra adlî teşkilatta noterlik dışında nizamiye mahkemeleri, savcılık ve avukatlık kurumları da yerini almıştır. Bütün bunlara rağmen kadılar da aynı işlemleri yapmayı sürdürmüşlerdir. Kadılar; alım-satım, ortaklık sözleşmeleri, köle azadı, ibraname, sulh, vekâletname, vakfiye gibi işlemleri yapmaktaydılar. Özetle önceden Osmanlı’da noterlik işlemleri kısmen şer‘iyye mahkemeleri, mahalle ve köy imamları muhtarlar ve esnaf kethüdarları tarafından

Açıdan Tahlili”, s. 66.

²²³ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 220.

²²⁴ Nevin Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/4 (2003): 154.

yapılmaktaydı. Sonradan bu işleri yapmak üzere Deavi Kalemi kurulmuştur.²²⁵

2.1.4.1. Deavi Kalemi Nizamnamesi'nin Kurulması

Deavi Kalemi Nizamnamesi'nin kurulmasına dair karar 26 Haziran 1868 yılında çıkmıştır. Yani bu nizamnamenin kurulmasıyla birlikte bu zamana kadar şer'iyeye mahkemelerinde kadılar tarafından yapılmakta olan işler ayrıca Ticaret Nezareti'ne ve ticaret mahkemelerine bağlı olmak üzere bir kalem kurulmuştu. Bu gelişme Osmanlı'da modern anlamda noterliğin ilk büyük adımıydı. Bu nizamname kara ve deniz ticaretine dair her türlü sözleşme, vekâlet, kefalet, protesto, sened, evrak ve diğer belgelerin tasdiki, isteyen olursa tanzimi, tebliği ve ticaret mahkemelerine evrakların tercüme işini Deavi Kalemi'ne vermiştir. Bu nizamname Osmanlı'da pilot uygulama olarak noterliğe geçildiğinin göstergesidir. Deavi kelimesi Arapça “dava” kelimesinin çoğuludur. Kalem'in ismi daha ziyade mahkemenin vazifesini ifade ediyor gibi gözüktüğü için bu isimlendirme pek münasip gözükmemektedir. Osmanlı'da Deavi Kalemi'nin ardından ilk noterlik 20 Kasım 1878 yılında Girit'te kurulmuştur.²²⁶

2.1.4.2. Noter Terimine Karşılık Arayışları: Mukâvelât Muharriri, Kâtib-i Adl ve Noter

Fransız hukuku vasıtasıyla Osmanlı hukukuna giren noterlik için Mukâvelât Muharrirleri Nizamnamesini düzenleyen Osmanlı devlet ricali “mukâvelât muharriri” terimini icad etmişlerdir. İki ayrı kullanımı olan bu kelimeler birleştirilerek “sözleşme(ler) yazıcısı” anlamına gelen yeni bir terkip meydana getirilmiştir. Bu terkip noterin yaptığı bütün işleri kapsamasa da uygulamada yerleşmiştir. Hatta noter kelimesi içinde bu yetersizlik söz konusudur.²²⁷

Henüz mukâvelât muharrirliğinin kurulmadığı zamanlarda muamelat-ı adiyeye ve

²²⁵ Fethi Gedikli, *Kâtibiadllere Mahsus Sakk Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri* (Ankara: Türkiye Noterler Birliği Yayınları, 2012), s. 13-14.

²²⁶ Fethi Gedikli, *Katibiadllere Mahsus Sakk*, s. 15.

²²⁷ Fethi Gedikli, *Katibiadllere Mahsus Sakk*, s. 17.

ticaretle ilgili mukavelenameler, çeşitli evrakların tanzimi ve tasdiki Dersaadet'te ve bazı vilayetlerde kurulmuş olan deâvi kalemleri tarafından yapıldı. Deâvi kalemlerinin bu işlemler için yetersiz kalması sonucunda evrak ve senetlerin kanunlara uygun bir biçimde ve mahkemece kabul olunacak bir tarzda tanzim edilmesi için diğer ülkelerde mevcut olan noter usûlüne uygun bir sisteme geçilmeye ihtiyaç hâsıl oldu. Bu ihtiyaç üzerine her bidayet mahkemesi dairesinde birer mukâvelât muharrirliği kurulması maksadıyla Adliye Nezaretince hazırlanan 23 Nisan 1879 tarihli rapor ve Mukâvelât Muharrirleri Nizamname Layihası, Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşüldü ve görüşmeler sonucunda 24 Temmuz 1879 tarihli kararla Mukâvelât Muharrirliği kuruldu. Bunun yanı sıra Mukâvelât Muharrirlerinin görevlerini açıklayan nizamnameler de yürürlüğe girdi. Mukâvelât Muharrirliğinin kurulmasının ardından önceden bu görevi yapan deâvi kalemleri kaldırıldı ve her bidayet mahkemesinde mukâvelât muharrirliği kuruldu.²²⁸ “Mukâvelât Muharrirlerinin yaptıkları işlemler şunlardır: Teâhüdât, mukavelename, senetlerin tanzimi ve suretlerinin verilmesi, hariçte yazılmış olan evrak tarihlerinin tasdiki, ihbarname gibi evrakların ilgili yerlere tebliğinin yapılması, mahkeme ve meclisler tarafından deftere geçirilmesi gereken mal ve eşyanın kaydı.”²²⁹ Mukâvelât muharrirlerinin bu işlemleri yaparken evrakların Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olmasına dikkat etmeleri gerekiyordu. Bunun yanı sıra tarafların akdi rızalarına dair bilgi almaları ve bunları deruhte eden kişilerin mukâvelât ve taahhüdâtın sonuçlarını bilip bilmediklerine dair bir kanaatlerinin olması gerekiyordu. Bir başka husus ise mukâvelât muharrirlerinin akraba ve yakınlarına ait belgeleri düzenleyemeyecekleriydi. Bu tarz evrakları mukâvelât muharrirlerinin yerine buldukları mahkemenin reisi tasdik ederdi. Mukâvelât muharrirleri kendilerine gelen evrakları en az iki şahidin önünde ve bizzat kendileri düzenlemeleri gerekiyordu. Mukâvelât muharrirlerinin düzenleyecekleri evraklarda, mukâvelât muharririnin ismi, ikamet yeri, akdin ismi, şahitlerin isimleri ve meslekleri, ikametgâhları, evrakın düzenlendiği yer ve o yerin bağlı olduğu şehrin veya kasabanın ismi, evrakın dü-

²²⁸ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 263-264.

²²⁹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 268.

zenlendiği tarih yazılmalıdır. Bu belirtilenlerin aksine hareket eden bir mukâvelât muharriri hakkında sahtekârlık davası açılabilceği gibi para cezası ya da memurluktan atılma gibi cezalarda verilmekteydi. Mukâvelât muharrirlerinin kullandıkları mühürlerin okunaklı olması gerekiyordu. Ayrıca her mukâvelât muharriri düzenlediği evrak ve senetlerin asıllarını saklamak ve bir suretini de sahibine vermekle yükümlüydü.²³⁰

İlerleyen yıllarda mukâvelât muharririnin ismi “kâtib-i adl” olarak değiştirildi. Adliye Nezareti’nin hazırladığı ve Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde görüşülen Kâtib-i Adl Kanun Layihası 08 Mart 1911’de kanunlaşması için Meclis-i Mebusan’a gönderildi. Sonuç olarak 17 Kasım 1913 yılında çıkan Kâtib-i Adl Kanun-ı Muvakkat-ı ile mukavelât muharriri ismi kâtib-i adl olarak değiştirildi. Bu kanunla birlikte bu zamana kadar mukâvelât muharrirleriyle ilgili olan bütün nizamname ve talimatlar yürürlükten çıkarıldı.²³¹

2.2. Tanzimat’tan Sonra Yazılmış Bazı Şurût Eserleri (Sak Mecmûaları)

Söz konusu eserlerden bazılarının müellifleri ve baskı tarihleri tespit edilemediği için sadece eserlerin isimlerini vermekle yetindik. Mukayese yapmak için bu eserler içerisinde dönem olarak Ali Haydar Efendi’ye en yakın olanlar hakkında bilgi verilecektir.

2.2.1. 19. Yüzyıl’da Yazılmış Eserler

1. Çavuşzade Mehmed Aziz, *Dürri’s-sukûk*, 1277/1860
2. *Cevâhirü’s-sukûk*
3. *Sakk-ı Kayseriye*
4. Ahmed er-Racî, *el-Mecmuu’l-müsevvidât*, 1283/1866
5. Yusuf Ziyaeddin b. Hac Yakub b. Ali el-İstanbulî, *Camii envari’s-sukuk ve lamiiu’z-ziyai li zevi’s-şukuk (Sakk-ı Cedit)*, 1284/1867

²³⁰ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 269-270.

²³¹ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti*, s. 265.

6. Abdurrahman Talat, *Tarifeli Sakk-ı Kavânîn*, 1304/1887

Yusuf Ziyaeddin b. Hac Yakub b. Ali el-İstanbulî'nin *Sakk-ı Cedid* adıyla bilinen *Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi's-şukuk* adlı eseri 1284/1867 yılında İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Eser 539 sayfadır. Eserin kenarında 18. yüzyıla ait olan “Şânî Zade Sakkı” yer almaktadır.

Eserin mukaddimesi Arapça yazılmış olup diğer kısımlarının ise bir kısmı Arapça bir kısmı Türkçe'dir. Müellif mukaddimede ifade ettiğine göre kendisi Ahi Çelebi mahkemesinde kâtib-i evveldir. Müellifin ifade ettiğine göre kitaba müracaat kolay olsun diye eserini fıkıh kitaplarının tertibine göre yazmıştır.²³²

Müellif eserine “kitâbü't-salat” bölümüyle başlamaktadır. Her başlık altında konuyla ilgili bazı fıkıh kitaplarından Arapça alıntı yapıp sonra Türkçe açıklama yapmaktadır. Ayrıca eserde neredeyse her konu başında Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Ta'rifat*'ından tanımlar yer almaktadır. Eserin sonunda muhtelif ilâmlar, elkab, mürasele, tezkere ve imza örnekleri yer almaktadır.

Eser Tanzimat'tan sonraki dönemde yazılmış olsa da Tanzimat öncesinde yazılmış eserlere benzemektedir. Eserin hemen hemen bütün fûrû' fıkıh eserindeki konuları içermesi dikkat çekicidir. Özetle eser 18. yüzyılda yazılmış sak mecmualarının özelliklerini taşımakta olup tezimizde incelediğimiz eserler arasında en hacimli olanıdır.

2.2.2. 20. Yüzyıl'da Yazılmış Eserler

1. Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, 1327/1909
2. Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Ceza Kısmı*, 1326/1908
3. Ali Haydar Efendi, *Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi*, 1333/1917
4. Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyye ve'l-hukukîyye*, 1340/1924

²³² Yusuf Ziyaeddin b. Hac Yakub b. Ali el-İstanbulî, *Camiu envari's-sukuk ve lamiu'z-ziyai li zevi's-şukuk* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1284), s. 2.

Mekteb-i Hukuk-i Osmanî'nin Sakk-î Adlî-i Hukukî dersi muallimi ve Temyiz mahkemesi üyelerinden olan Şevkî'nin “*Sakk-ı Adlî-i Hukukî*” adlı eserinin iki ayrı baskısı vardır. Birinci baskı 480 sayfa olup 1327/1909 yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. İkincisi ise 312 sayfa olup 1328/1910 yılında Hüseyin Bey Matbaasında basılmıştır. Bu iki baskının mukaddime bölümlerinin neredeyse birbirinden tamamen farklı olduğu görülmüştür. Diğer kısımlar ise hemen hemen aynıdır. 1328/1910 yılında basılmış olan eserin başında bu eserin Şevkî'nin Mekteb-i Hukuk-i Osmanî yani o zamanki adıyla Medresetü'l-Kudât'ın dördüncü sınıfında okuttuğu Tatbikât-ı Hukukiyye dersinin takrirleri olduğu ifadesi yer almaktadır. Aşağıda baskı sırası dikkate alınarak bu eserler hakkında bilgi verilecektir.

1. 1327/1909 Yılında Mahmud Bey Matbaasında Basılan *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*

Girişte müellif Mekteb-i Hukuk'ta okutulan Tatbikât-ı hukukiyye ve cezaiyye dersleri hakkında bilgi vermektedir. Şevkî bu zamana kadar yalnızca “Tatbikât-ı Cezaiyye” hakkında teorik ve pratiğe yönelik birkaç eser yazıldığını “Tatbikâtı Hukukiyye”ye dair ise herhangi bir eser yazılmadığını ifade etmektedir. Kendisinin II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra Daru'l-Fünûn-i Osmanî'nin hukuk şubesinde “Tatbikât-ı Hukukiyye” diğer adıyla “Sakk-ı Adlî-i Hukukî” dersini vermek üzere tayin edildiğini ifade ederek bu alanda okutmak için herhangi bir eser mevcut olmadığından bu kitabı yazdığını söylemektedir.²³³

Müellife göre “Sakk-ı Adlî-i” tarafların ve mahkemelerin gerek mahkmeden önce gerek mahkeme esnasında gerekse mahkmeden sonra düzenleyecekleri belgelerin tanziminde riayet etmeleri gereken kuralların yazılı olduğu mecmualar için kullanılır. Sakk-ı Adlî-i'nin konusuna gelince evrakların, ilâmların ve diğer mahkeme defterlerinin aynı düzende tanzim edilmesini sağlamaktır.²³⁴

Müellif eserinin başında “adliyle ilgili evrakları tanzim ederken dikkate alın-

²³³ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1327), s. 5-7.

²³⁴ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 8.

ması gereken ıstılahlar vardır ve bu ıstılahlar birtakım kaideleri açılmaktan daha önceliklidir” demektedir.²³⁵ Bu yüzden bu kitabın esasını bu ıstılahların beyanı teşkil etmektedir. Eserde müellif “ıstılahât-ı kanuniyye” ana başlığı altında “tarafeynin mebad-i davada tanzim edeceği evraka nisbetle ıstılahât-ı kanuniyye”, “tarafeynin esnay-ı muhakemede tanzim edeceği evraka nisbetle ıstılahat-ı kanuniyye” gibi alt başlıklarla neredeyse bütün ıstılahâtı anlatmaktadır. Bazen müellifin “ıstıtrad” başlığını koyup anlattığı konudan farklı bir konuya geçtiği görülmektedir. Bunların dışında eserin muhtevasını özetle şu başlıklar oluşturmaktadır: Arzuhal örnekleri, nizamiye mahkemeleri defterlerinden bazıları hakkında bilgi, mesela ıstıd’a defteri hakkında bilgi ve ıstıd’a defteri örneği, celb defteri, zabt ceridesi, muavene defterleri, hasılat defterleri, mahkeme reisinin müzakere esnasında ve sonrasında riayete mecbur olduğu bazı kaideler, Mecelle’nin bazı bölümlerine göre mahkeme reislerinin tetkik edecekleri maddeler, ticaret-i beriyye ve bahriyye kanunları icabınca mahkeme reislerinin nazar-ı dikkate alacağı hususlar.

2. 1328/1910 Yılında Hüseyin Bey Matbaasında Basılan *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*

Müellifin mukaddimede ifade ettiğine göre Mekteb-i Hukuk’un ilk kurulduğu zamanlarda “tatbikât” adıyla talim ve tedris edilen bu ders daha sonra “Sakk-ı adlî-i” adıyla anılır olmuştur. “Sakk-ı adlî-i” mutlak anlamda “gerek muhâkmeden önce, gerek muhâkeme esnasında ve gerek hüküm verildikten sonra tahrir olunacak evrâk, defatîr ve ilâmatın usûl-i tanzimine müteallik kavâidin hey’eti mecmuasına ıtlak olunur.”²³⁶

Bu dönemde adliye mahkemeleri, hukuk ve ceza olmak üzere iki idareye ayrılmıştır. Bu dairelerin usûl-i muhakemeleri ve tatbik-i muameleleri birbirlerinden farklı olduğu gibi her iki daireye ait defterlerin, evrakların ve ilâmların tanzimi de ayrı ayrı kuralara tabi olduğu için “usûl-i Sakk-ı adlî-i”yi “Sakk-ı adlî-i hukukî” ve “Sakk-ı adlî-i cezaî” şeklinde ikiye ayırarak incelemek zarurî olmuştur.²³⁷ “Sakk-ı adlî-i hukukî”nin di-

²³⁵ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 10.

²³⁶ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî* (İstanbul: Hüseyin Bey Matbaası, 1328), s. 3.

²³⁷ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 3.

ğer adı “tatbikât-ı hukûkiyye”dir. Şevkî Sakk-ı adlî-i hukukînin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Fenni istifa ve ihkak-ı hak emrinde müddeâ ve müddeâ aleyhin ve muhâkim ile ketebe ve mübaşirlerinin riayete mecbur olduğu kavâid-i tahririyyenin hey’eti mecmuasına itlak olunur.”²³⁸

Şevkî’ye göre devletler üç kuvvetten ibarettir: Birincisi “kuvve-i siyasiyye” diğer adıyla “kuvve-i kanûniyye” veya “kuvve-i teşri’iyye”, ikincisi “kuvve-i adliyye”, üçüncüsü de “kuvve-i icrâiyye”dir. Bu üç kuvvetin mükemmellik derecesini tayin edebilmek için her birinin mi’yar ve mizanı vardır: Kuvve-i siyasiyyenin mizanı kavânîn ve nizâmât-ı mevzu’a, kuvve-i adliyyenin mizanı ilâmât, kuvve-i icraiyyenin mizanıysa memurin-i idariyyenin kavânin-i idariyyeyi tatbikindeki faaliyet ve icraatıyla kuvve-i maliyye ve askeriyesidir. Müellif bunları söyledikten sonra “Sakk-ı adlî-i”nin neden çok önemli olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bir devletin kuvve-i adliyesinin mükemmellik derecesini tayin etmek için muhakmeden sadır olan ilâmların kavânîn ve nizâmât-ı mevzuaya muatabakat ve muvafakat derecesini dikkate almak gerektiğinden ve bir devletin kuvve-i adliyesi ne derece kavânîn ve nizâmât-ı mevzuaya tatbikan hareket ve ihkak-ı hak kaziyesine ne mertebe dikkat ve itina ederse o devletin şan u satveti o nisbette yükseleceğinden “Sakk-ı adlî-i” gayet ehemmiyet telakki olunacak fûnûn-i âliyedendir.”²³⁹

Şevkî her devlette ilâmların tanzimine büyük önem verildiğini söylemektedir. Bundan dolayı şer’î ilâmların nasıl tanzim edileceklerine dair birçok kaide vaz’ edilmiştir. Fakat şer’iyye mahkemelerinin ve nizamiye mahkemelerinin tabi oldukları muhâkeme usûlleri birbirinden farklı olduğu için her ikisinde verilen ilâmların içerikleri ve düzenlenişleri birbirinden farklıdır. En önemli fark nizamiye mahkemelerinde düzenlenen ilâmlarda “esbab-ı mucibe-i delâilini” beyan etmek ve göstermek zorunluymken şer’iyye mahkemeleri ilâmlarında böyle bir zorunluluğun olmamasıdır.²⁴⁰

Özetle Şevkî’nin eseri Ali Haydar Efendi’nin eserine en yakın tarihte yazılmış

²³⁸ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 4.

²³⁹ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 4-5.

²⁴⁰ Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*, s. 6.

olup diğer sak mecmualarından tamamen farklıdır. İçeriğinin farklı olmasında Tanzimat'tan sonra Osmanlı hukukunun, adlî teşkilatının ve mahkemelerinin değişmesi gibi birçok etken vardır. Bununla birlikte eser, Ali Haydar Efendi'nin eserinden çok farklıdır. Bu eserde hiçbir yerde şurût ifadesinin yer almadığı görölmüştür. Oysa Ali Haydar Efendi'nin eserinde şurût ilmi hakkında bilgi veren bir bölüm yer almaktadır. Şevkî Sakkı Adlî-i Hukukî'nin bir diğer adının Tatbikât-ı Hukukiyye olduğunu söylemektedir. Ali Haydar Efendi'nin eseri de Tatbikât-ı Şer'iyye ve'l-Hukukiyye olmasına rağmen bu iki eserin içerik olarak birbirinden tamamen ayrı oldukları görölmektedir. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiği gibi, onun eserinin bu alanda yazılmış ilk orijinal eser ve kanaatimize göre şurût ilmine dair yazılmış son eser olduğunu söyleyebiliriz. Bir sonraki bölümde Ali Haydar Efendi'nin eserleri ve şurût ilmine dair görüşleri ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

1. ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN HAYATI

Ali Haydar Efendi 1269/1853 yılında Batum’da doğmuştur. Babası Dardağanzâde Mehmet Efendi uzun yıllar İstanbul’da müderrislik yapmış, ilk Kanun-i Esasi’yi hazırlayan heyette yer almış, Medine ve İzmir kadılığı vazifesinde bulunmuş ve Anadolu kazaskerliği yapmıştır. Dedesi de Batum’un ileri gelen kişilerinden Osman Efendi’dir.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşamış meşhur hukukçulardan olan Ali Haydar Efendi, babasına nisbetle Hocasâde, Emin Efendizâde ve Hoca Emin Efendizâde olarak, ailesine nisbetle de Dardağanzâde olarak bilinmektedir. Kendisiyle aynı dönemde yaşamış *Usûl-i Fıkıh Dersleri*’nin müellifi olan Büyük Ali Haydar Efendi’yle karıştırılmasın diye yaşça küçük olduğundan Küçük Ali Haydar Efendi diye anılmaktadır.

Ali Haydar Efendi üç önemli müessesede görev yapmıştır. Bunlar yargı, yükseköğretim ve fetva emniyetidir. Bunların yanı sıra Ali Haydar Efendi kısa bir süreliğine adalet bakanlığı görevinde bulunmuştur. Ali Haydar Efendi ilk adli görevine 27 yaşında Burdur kadılığına atanarak başlamıştır. Kadılık görevinin yanı sıra Mekteb-i Hukuk, Medresetü’l-Kudât²⁴¹ ve Mülkiye (günümüzdeki Siyasal Bilgiler) Mektebi gibi çeşitli yükseköğretim kurumlarında da uzun yıllar görev yapmıştır.²⁴²

Ali Haydar Efendi’nin Osmanlı’nın yükseköğretim kurumlarında uzun yıllar boyunca devam eden öğretim hayatının en verimli tarafı hiç kuşkusuz verdiği dersler ve yazdığı eserlerdir. Ali Haydar Efendi ilk olarak 1883 yılında Hukuk Mektebinde Mecelle ve Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiye’nin Ameliyât-ı Tatbikiyesi derslerini vererek müderrislik hayatına adım atmıştır. Kaynaklarda Hukuk Mektebi’nde otuz yıl görev yaptığı belirtilmekle beraber görev süresinin kesintisiz olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ali Haydar Efendi’nin görev yaptığı bir diğer yükseköğretim kurumu ise

²⁴¹ Medresetü’l-Kudât binası bugün Üniversite Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

²⁴² İsmail Narin, “Ali Haydar Efendi’nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), s. 16.

Medresetü'l-Kudât'tır.²⁴³ Ali Haydar Efendi bu medresede beş yıl boyunca Mecelle, Ahkâm-ı Evkâf, Kavânin ve Tatbikât-ı Şer'iyye²⁴⁴ derslerini okutmuştur. Ali Haydar Efendi Mülkiye mektebinde ders vermeye buranın müderrisi olan Atıf Efendi'nin vefat etmesinin ardından 1898 yılında başlamıştır. On bir yıl süreyle burada Mecelle ve Arazi hukuku dersi okuttuktan sonra 1908 yılında görevinden istifa etmiştir. Ali Haydar Efendi ardında birçok eser²⁴⁵ bırakmış velûd bir alimdir.²⁴⁶

Ali Haydar Efendi vefatından birkaç ay önce Arsebük soyadını almıştır.²⁴⁷ Ali Haydar Efendi 14 Eylül 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Eyüp'te bulunmaktadır.²⁴⁸

2. ŞURÛT İLMİNE DAİR ESERLERİ

Ali Haydar Efendi'nin şurût ilmine dair iki eseri vardır. İki kitap birbirinden bağımsız kitaplar olmayıp ikinci kitap ilkinin genişletilmiş halidir. Ali Haydar Efendi ikinci kitabın önsözünde eserlerinin yazılış serüvenini şöyle ifade etmektedir:

“Medresetü'l-Kudâtın cedvel-i durûsuna Tatbikât-ı Şer'iyye ve'l-Hukukiyye dersi ilave ve bunun tedrisini ilk defa abd-i acize ihale edilmişti. O sıra fetva emanetinde bulunduğumdan gayri matbu' mühim şurût kitaplarını ve kütüb-i fikhiyenin “Kitâbü'l-Mehâdir ve's-Sicillât” mebâhisini tedkik ve mütalaa ve ol zaman esbâb-ı

²⁴³ Ali Haydar Efendi'nin ders verdiği kurumlar içerisinde Medresetü'l-Kudât çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Ali Haydar Efendi bizim incelediğimiz eserleri orada ders olarak okutmuştur. Medresetü'l-Kudât hakkında ayrıntılı bilgi için birinci bölümdeki “Hukuk Eğitiminde Meydana Gelen Değişiklikler” başlığına bakınız.

²⁴⁴ Bu derste okutmak için Ali Haydar Efendi incelemekte olduğumuz Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi adlı eseri yazmıştır.

²⁴⁵ Ali Haydar Efendi'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Narin, “Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001). Ali Aslan Topçuoğlu, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi'nin Hayatı ve Hukukçuluğu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28(2010): 329-350. M. Sadi Çöğenli, Ali Haydar Efendi Bibliyografyası: Hoca Emin Efendizade (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990). Hacı Mehmet Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi: Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”.

²⁴⁶ İsmail Narin, “Ali Haydar Efendi'nin Hayatı”, s. 16.

²⁴⁷ Ali Aslan Topçuoğlu, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi'nin Hayatı ve Hukukçuluğu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28 (2010): 331.

²⁴⁸ Mehmet Akif Aydın, “Ali Haydar Efendi, Küçük”, *DİA*, II, 397.

mufassala ile nakz olunan bazı ilâmâtı şer‘iyyeyi ilave ederek müsta‘cilen bir eser meydana getirmiş Ceride-i İlmiyye’ye ilave suretiyle neşr edilmiş ve medrese-i mezkure talebesine tevzi‘ edilmekte bulunulmuş idi. Bundan sonra altı sene daha tedriste ve bu vesileyle mezkur eseri tevsi‘ ve tersi‘de devam ve mebahisini taksimde ikdam ettiğim cihetle bu kere müstakillen kitap şeklinde neşr olunacak mertebeye vasıl olduğu kanaati hâsıl olduğundan *el-Mebâhisi’l-mühimme fi’t-tatbikâti’s-şer‘iyye ve’l-hukûkiyye* ismiyle tevsîm ve meydanı intişara vaz‘ edilmiştir.²⁴⁹

Ali Haydar Efendi’nin de ifade ettiği gibi birinci eser dar bir vakitte yazılmış bir ders kitabı iken ikinci kitap uzun bir sürede çok daha ayrıntılı bir şekilde ve “tatbikât” alanına dair yazılmış ilk eser olarak telif edilmiştir. Aşağıda sırasıyla bu kitaplar tanıtılıp birbirleri arasındaki farklar gösterilecektir. *Kitâbü’l-mebâhisi’l-mühimme fi’t-tatbikâti’s-şer‘iyye ve’l-hukûkiyye* adlı eser daha sonra yazıldığı ve daha kapsamlı olduğu için Ali Haydar Efendi’nin şurût ilmine dair görüşleri bu eser üzerinden anlatılacaktır.

2.1. Tatbikât-ı Şer‘iyye Dersi

Bu kitap Ali Haydar Efendi’nin Medresetü’l-Kudât’ta okuttuğu derslerin bir araya getirilmiş halidir. Müellif bunu kitabın başında ifade etmiştir. Eser 134 sayfa olup İstanbul’da Matbaa-i Amire’de 1333/1917 yılında basılmıştır.

Ali Haydar Efendi öncelikle ilim sonra amel yani tatbikat gelir diyerek esere başlamakta ve bu eserin içeriğini beş bölüme ayırmaktadır. Birinci bölümde tatbikat hakkındaki genel meseleler açıklanmaktadır. İkinci bölümde vesîkaların ihtiva etmesi gereken bazı meseleler incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise vesîkaları eksik ve hatalı (bozuk) yapan şeyler hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölüm ise son zamanlarda fetvahaneye verilip nakz edilen vesîkalar hakkındadır. Beşinci bölüm ise sınıfta mahkeme teşkil edilerek icra olunacak muhâkemât hakkındaki eleştirilere dairdir.²⁵⁰

²⁴⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhisi’l-mühimme fi’t-Tatbikâti’s-Şer‘iyye ve’l-Hukûkiyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1340), s. 2.

²⁵⁰ Ali Haydar Efendi, *Tatbikât-ı Şer‘iyye Dersi* (İstanbul: Matbaa-i Asriyye, 1333), s. 2.

2.2. Kitâbü'l-Mebâhisi'l-Mühimme fi't-Tatbikâti's-Şer'iyeye ve'l-Hukûkiyye

Ali Haydar Efendi'nin önceki eseri gibi Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı bu eser Medresetü'l-Kudât'ta okuttuğu Tatbikât-ı Şer'iyeye dersinin takrirlerinden oluşmaktadır. Eser 1340/1924 yılında İstanbul'da Şirket-i Mürettebiyye Matbaası'nda basılmış olup 295 sayfadır.

Bu eser on bir bölümden meydana gelmekte ve eserde genel anlamda teoriden ziyade pratiğin önemi vurgulanmaktadır. Bu eserde Ali Haydar Efendi Tatbikât'ı “maddiye” ve “ilmiyye” şeklinde ikiye ayırmakta fakat sadece “Tatbikât-ı ilmiyye” hakkında bilgi vermektedir. Eserde mahkeme ilâmları, diğer hukukî belgeler ve özellikleri, bu belgelerin düzenlenme biçimleri, dava mütalaaları ile ilgili teknik meseleler uygulamalı olarak anlatılmaktadır. Ali Haydar Efendi bu eseri yazmaktaki gayesini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu eserden maksad-ı aslî vesâik hakkında bazı usûl ve davâbiti beyan ve irâe-i tatbikattan ibaret olup yoksa vesâik-i mezkûrenin numunelerini tertib ile iştilal mekâsıd-ı asliyeden ma'dûd değildir.”²⁵¹

Bu eser “İlmü'l-mehâdir ve's-sicillât” veya “şurût ilmi” adı verilen ve fîru' fikhın kapsamına giren bir çalışmadır. Şimdi öncelikle bu eserin kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde vereceğiz. Ardından bu eser üzerinden Ali Haydar Efendi'nin şurût ilmine dair görüşlerini açıklayacağız.

2.2.1. Eserin Kaynakları

Ali Haydar Efendi eserinde birçok kaynağa atıf yapmaktadır. Tespit ettiğimiz kaynaklar şunlardır:

1. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*
2. Ankaravi Mehmed Emin Efendi, *Ankaravî fi'd-dava*
3. Aynî, *Şerhu'l-Buharî*
4. Serahsî, *el-Mebsut*

²⁵¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 3.

5. Ebussuud Efendi, *Fetâvâ Mecmûası*
6. Kudurî, *el-Muhtasar*
7. Velvalicî, *Fetava'l-Velvalici*
8. Şürünbülâlî, *Risale: Vâdihu 'l-hucce li 'l-udûl an haleli 'l-hucce ve yelîha risâlet-ü teyessürü 'l-alîm li cevâbi 't-tahkîm*²⁵²
9. Ferîdüddin Âlim b. Alâ Enderpetî Dihlevî Hindi, *Fetava't-Tatarhaniye*
10. *Fetava 'l-Alemgiriyye - el-Fetava'l-Hindiyye*
11. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Hamevî, *fi 'l-kaza ve ale 'l-eşbâh fi evâhiri 'l-kudât*
12. Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fi şerhi gureri'l-ahkâm*
13. İbn Maze, *el-Muhîtü 'l Burhanî*
14. İbn Nüceym, *Risale fi 'l-Mes'ele min Kitabü 'd-dava*²⁵³
15. İbnü'l-Hümmam, *Fethu 'l-Kadîr*
16. İftiharüddin Tahir b. Ahmed b. Abdürreşid Buharî, *Hülâsatü 'l Fetâvâ*
17. Mahmud Hamza Efendi, *el-Feraidü'l-Behiyye fi 'l-Kavâ'id ve 'l-Fevaidü'l-Fıkhiyye*
18. Mahmud Hamza Efendi, *Risale an Halelâti Mehâdır ve 's-Sicillât*²⁵⁴
19. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkı İbn Abidin, *Reddü 'l-Muhtar ala Dürri 'l-Muhtar*
20. Muhammed Hibetullah Muhammed Taci, *Şerhü'l-Eşbah ve 'n-Nezair.*
21. Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasani Kuhistanî, *Kuhistanî*
22. Şeyh Bedrettin, *Camiü 'l Fusûleyn*
23. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü 'l-Fetâva*
24. Celadeddin Devvânî, *Şurûti Celâlî*
25. Tarablusî, *el-İs'âf fi Ahkâmi 'l-Evkâf*

²⁵² Ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Keleş, "Bir Hukuk Âlimi Olarak Şürünbülâlî ve Eserlerinin Fıkhi Değeri", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995).

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Carl Brockelmann, *GAL*, II, 401-403.

²⁵⁴ Mahmud Hamza'nın mehâdır ve sicillâtın halelâtı hakkında yazdığı risaleden Ali Haydar Efendi istifade etmiştir ve Ali Haydar Efendi'nin eserinde yer alan "رسالة" ifadesiyle Mahmud Hamza Efendi'nin risalesi kastedilmektedir.

26. Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd Buhari Mahbubi Sadrüşşeria, *Şerhü't-Tavzih ala Tenkih*

2.2.2. Eserin Muhtevası

Eser bir mukaddime ve on bir bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları ve ele alınan konular sırasıyla şunlardır:

1. Bölüm: Tatbikâtın lüzumu beyanındadır. Bu bölümde tatbikâtın niçin gerekli olduğu örneklerle açıklanmaktadır.
2. Bölüm: Tatbikâtın tarif ve taksimi beyanındadır. Bu bölümde tatbikâtın ne olduğu ve kaç çeşit olduğu hakkında bilgi verilmektedir.
3. Bölüm: Vesâik hakkındaki ıstılâhat beyanındadır. Burada vesika çeşitleri ve bunlarla ilgili terimler açıklanmaktadır.
4. Bölüm: İlm-i şurûtun erkân ve müstehabbâtı beyanındadır. Yani şurût ilminin ana ve tamamlayıcı unsurları anlatılmaktadır.
5. Bölüm: Davanın sureti muhakeme ve zabtı hakkındadır. Bir dava nasıl görülür yani muhakeme usûlü nasıldır, dava görüldükten sonra nasıl kayda geçirilir bu konular hakkında bilgi verilmektedir.
6. Bölüm: Vazife ve salahiyetle mehâkim-i şer'îyye ve nizamiyye hakkında bazı malumat beyanındadır. Bu bölümde şer'îyye ve nizamiye mahkemelerinin görev ve yetkileri hakkında bilgi verilmektedir.
7. Bölüm: Vesâik-i şer'îyyenin sebki hakkında bazı mesail beyanındadır. Burada şer'î vesîkaların yazım tarzı hakkındaki bazı meselelere dair bilgi verilmektedir.
8. Bölüm: Ahkâm ve kazayânın suver-i icraiyye ve temyiziyyesi beyanındadır. Davaların nasıl görüleceği hükmün nasıl verileceği açıklanmaktadır.
9. Bölüm: Vesâik-i şer'îyyenin bazı esbâb-ı nakziyyesi beyanındadır. Şer'î vesikaları bozan ve hatalı yapan bazı şeyler hakkındadır.
10. Bölüm: Vesâikin halelâtı hakkında fukahânın bazı teşrihati beyanındadır. Vesîkaları hatalı ve eksik yapan şeyler hakkında fakihlerin bazı açıklamaları anlatılmaktadır.

11. Bölüm: Bazı vesâikin halelâtı hakkında fetvahanenin mukarrerâtı beyanındadır. Yani hatalı ve eksik olan bazı vesikalardan örnekler verilerek bunların neden muhtel yani hatalı ve bozuk oldukları açıklanmaktadır.

3. ALİ HAYDAR EFENDİ'NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Kitabü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyye ve'l-hukukiyye isimli eser önceden ders olarak tahrir edildiği için belli bir sisteme göre düzenlenmiştir. Ali Haydar Efendi'nin şurût ilmine dair görüşlerini incelerken kendisinin başlıklandırma sistemini muhafaza edeceğiz.

3.1. Tatbikatın Lüzumu

Ali Haydar Efendi'ye göre bir ilmin tahsili tamamlandıktan sonra o ilmin tatbikâtını yani pratik uygulamasını da görüp öğrenmek gerekir. Bazı mesleklerde tatbikât (pratik veya staj diyebiliriz) yapılmadan sadece teorik olarak birtakım bilgileri elde etmekle doğrudan o mesleği yapmaya izin verilmez. Doktorluk, kaptanlık, hâkimlik vs. meslekler böyledir. Mesela bir doktor tıp ilmini tahsil ettikten sonra bir müddet hastanelerde uzman bir doktorun yanında tatbikât yapmak zorundadır.²⁵⁵

Hukuk meselelerinde çok derin bilgi sahibi olan biri eğer tatbikât noktasında yeterli değilse hâkimlikte başarılı olamayacağı gibi, adaletin temininde de muktedir olamaz. Yani bir kişinin iyi bir hâkim olabilmesi için hem ileri düzeyde hukuk bilgisine hem de onun pratiğine sahip olması gerekir. Yani teorik ilimle tatbikât birbirinden müstağni olmayacakları için bir hâkimin her ikisini de kendinde toplaması gerekir. Ali Haydar Efendi eserinde hem teoriği hem de pratiği iyi olan bir hâkimin kibrit-i ahmer misali nadir bulunduğunu belirtmektedir.²⁵⁶

²⁵⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 3.

²⁵⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 3.

Ali Haydar Efendi bu görüşünü delillendirirken *el-Muhitü'l Burhanî*, *Hulasatü'l-Fetava* ve *Fetâva-yı Hindiyye* gibi fıkıh kitaplarındaki mehâdır ve sicillât bölümlerinde bu meseleler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş olduğuna dikkat çekerek bu eserlerde de tatbikâta önem verildiğini belirtmektedir. Hatta Şürübülali'nin bey' hakkında yazılan bir vesîkanın bozuk olma sebeplerini izah sadedinde bir risale yazdığını ve yazdığı bu risalede zikrettiği vesikanın başlıca yirmi dört sebepten dolayı iptal ve nakz olması gerektiğini izah ettiğini söylemektedir. İbn Nüceym'in de farklı bir konuda başka bir vesikanın bozuk olma sebepleri hakkında ayrı bir risale yazdığını ifade etmektedir. Ali Haydar Efendi yukarıda isimleri geçen fıkıh tarihinin önemli müelliflerinin eserlerini delil getirmek suretiyle fıkıh ilminde tatbikâta son derece önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca fıkıh kitaplarında *kitâbü'l-mehâdır ve's-sicillât*, *kitâbü'ş-şurût* bölümlerin bulunduğunu ve sadece bu alana mahsus kitaplarla risalelerin yazıldığına dikkat çekmektedir.²⁵⁷

Ali Haydar Efendi kadîm fıkıh eserlerinin yanında kendisine yakın dönemde eski Şam müftülerinden Mahmud Hamza Efendi'nin mehâdır ve sicillâtın halelâtı (bozuk, hatalı ve eksik tarafları) hakkında yazdığı risaleyi de örnek göstermektedir. Ayrıca Ali Haydar Efendi eserini yazarken bu risaleden istifade etmiş olup ve kitapta "risale" dediği yerlerde bu eseri kast ettiğini anlıyoruz.

Bütün ilim dallarında yazılan eserlerin hemen hemen tamamında usûl ve kaideler anlatıldıktan sonra konuyla ilgili birçok örnek verilir. Ali Haydar Efendi'ye göre işte bu örnekler tatbikâtın ihtisarından ibarettir. Mesela fukahâ "bey' akdi îcab ve kabul ile kurulur" ifadesini zikr ettikten sonra örnek olarak icab ve kabulün bazı unsurlarını sayarlar ki bu unsurlar o kuralın tatbikâtının özetidir. Ali Haydar Efendi "insanın cüz'iyata ünsiyyeti ziyade olduğundan külliyyatı cüziyyât zımında görür ise suhûletle tefehhüm eyler" demektedir.²⁵⁸

Ali Haydar Efendi'ye göre bu ilme "ilmü'l-mehâdır ve's-sicillât" denildiği gibi "ilmü'ş-şurût" da denir. Ali Haydar Efendi şurûtun ve şurût ilminin tanımını şu şekilde

²⁵⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 4.

²⁵⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 5.

yapmaktadır. “Şurût kelimesi “ شرط ” iki fethalı şerâ kelimesinin çoğuludur. Şerâ alâmet anlamına gelir. “Eşrâtü’s-sâat” daki eşrât da bu anlama gelir. Bu ilme şurût denilmesinin sebebi vesîkalarda bildirme ve alâmet anlamının bulunmasından dolayıdır.” Ali Haydar Efendi burada şöyle bir tespit yapmaktadır. Bu tespite göre “kadılar tarafından verilen vesikalara “mehâdır ve’s-sicillât” denilirken fertler arasında alıp verilen vesikalara da “şurût” ismi verilmiştir.”²⁵⁹

3.2. Tatbikâtın Tarifi ve Kısımları

Ali Haydar Efendi’ye göre tatbikât; şer’î olaylar ve hukukî davaların fikhî ve hukukî meseleler yardımıyla görülmesi ve ayrılmasından ibarettir ve ikiye ayrılır.²⁶⁰

1. Tatbikât-ı İlmiyye
2. Tatbikât-ı Maddiyye

Ali Haydar Efendi “tatbikât”ı ilmiyye ve maddiyye olarak ikiye ayırmaktadır fakat kitapta sadece tatbikât-ı ilmiyyeyi anlatmaktadır. Çünkü tatbikât-ı maddiyyenin mahkemelerde bizzat bulunmak suretiyle hâkimin murafaa ve muamelelerini bizzat görmekle mümkün olduğunu ifade etmektedir.²⁶¹

Ali Haydar Efendi fukahânın bazen kitâbü’l-mehâdır ve’s-sicillât bahislerinde şer’î vesikaların özetlerini yazdıktan sonra bunların nakz olma sebeplerini açıklayarak “bu vesika şu sebeplerden dolayı bozuk ve eksiktir” diyerek açıkladıklarını söylemektedir. Ali Haydar Efendi’ye göre bundan maksat tatbikât-ı ilmiyyedir. Ali Haydar Efendi tatbikât hakkında bundan önce yazılmış bir eserin olmadığını ve bu kitabın bu alanda yazılmış ilk eser olduğunu, bundan dolayı kitapta düzeltilmesi gereken bazı şeylerin bulunabileceğini ifade etmekle beraber hukukçuların yapacakları mütalaâ ve eleştiriler sonucunda ilerleyen zamanlarda bu eserin daha da gelişebileceğini söylemektedir. “Zira bir

²⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 5.

²⁶⁰ Ali Haydar Eendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 5.

²⁶¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 6.

ilim o ilimde eser yazan müellifin malı değildir. Ulemâ beyninde müşterek bir kenz-i âlidir. Hatta kem tereke'l evvelûn li'l ahirîn yani evvelce gelip geçen ashâb-ı te'lif sonradan gelen efâdıla muhtac-ı hall ve izâh nice mesâili terk etmişlerdir deniliyor. Bir eser meydana getirmek ne kadar güç ise onun tenkidi o kadar kolaydır”²⁶² diyen Ali Haydar Efendi, bu düşüncesini temellendirmek için Celeleddin Devvânî'nin şu sözünü delil getirmektedir. “Allah zü'l-celal'in kitabı Kur'an-ı Kerim dışında itiraz edilmeyen bir kitap yazılmamıştır.”²⁶³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eser alanında yazılmış son eser olma özelliğine sahiptir. Ali Haydar Efendi'nin bu eseri, Osmanlı'da şurût literatürünün son halkasıdır.

3.3. Vesîkalarla İlgili İstılahlar

Ali Haydar Efendi de diğer eserlerdeki gibi sicil ve vesîkaların yani şurût ilminin hicri 120 yılında Abdullah b. Şübrüme tarafından tesis edildiğini söylemektedir. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre Abdullah b. Şübrüme bu tarihte Kûfe kadılığı yapmaktaydı. Bu dönemde olaylar çoğalmaya başlamış ve kadınlara müracaat etme oranı da bir hayli artmıştı. Bundan dolayı Abdullah b. Şübrüme meydana gelen vakaları yazmak kaydıyla korumak ve hukuku canlı tutmak maksadıyla şurût ilmini kurmaya ihtiyaç hissetmiştir.²⁶⁴

Ali Haydar Efendi'ye göre vesikalar hakkında kullanılan ıstılahlar şunlardır: “Sicil”, “ilâm”, “hüccet”, “mahdar”, “zabt-ı dava”, “sak”, “senet”, “vesika”, “kitap”, “kabâle”, “mukavelename” ve “layiha”. Aşağıda sırasıyla Ali Haydar Efendi'nin bu terimleri nasıl açıkladığı anlatılacaktır.

3.3.1. Sicil

Sicil insanların mahkemede cereyan eden olayların, hâkimin verdiği hükmün ve hâkim tarafından bir kimseye verilen hüccetin kaydedildiği defterdir ki bu defter mahkemede

²⁶² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 6-7.

²⁶³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 7.

²⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 11.

kalır. Seleften halefe devr edilerek korunmuş olur. Bu durum *Mecelle* 'nin 1814. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Hâkim, mahkemeye sicillât defteri vaz‘ edip vereceği ilâmat ve senedâtı hile ve fesaddan salim olabilecek muntazam bir surette ol deftere kayd ve tahrir ve anın hıfzına dikkat ve i‘tina eder. Ve kendisinin azli vuku bulduğunda ya bizzat veya emîni vasıtasıyla sicillâtı halefî olan hâkime devr ve teslim eyler.”²⁶⁵

Sicil defterleri de kendi içerisinde şu kısımlara ayrılır.

1. Tayin-i Vekil
2. Nasb-ı Vasî
3. Nasb-ı Kayyım ve Mütevellî
4. Takdir-i Nafakât
5. Hükümü Havi İlâmât

Mecelle şerhinde Ali Haydar Efendi sicil çeşitlerini dörde ayırmaktadır. *Kitabü'l-Mebâhis* 'te geçen “tayin-i vekil” Mecelle şerhinde yer almamaktadır ve üçüncü çeşit olan “nasb-ı kayyım ve mütevellî” şerhte sadece “nasb-ı kayyım yani vakıflar için kayyımlar nasbı” olarak geçmektedir. Şerhte sicil çeşitlerinin dördüncüsü hükümü havi olan ilâmât sicilidir. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre ilâmlar bu şekilde ayrılırsa ihtiyaç halinde onlara müracaat daha kolay olur.²⁶⁶

Buradan da anlaşılmaktadır ki yukarıda zikredilen her bir mesele için ayrı ayrı sicil defteri tutulmaktadır.

3.3.2. İlâm

“İlâm, hâkimin suret-i muhakemesini ve esbab-ı mucibe-i şer‘iyyeye müsteniden i‘tâ eylediği hükmünü ve zirinde hâkimin imza ve mührünü ve mahkemeye mahsus olan mührü havi olan varakadır.”²⁶⁷

²⁶⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitabü'l-mebâhis*, s. 12.

²⁶⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1330), IV, 718.

²⁶⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitabü'l-mebâhis*, s. 12.

Bu durum *Mecelle*'nin 1827. maddesinde şu şekilde beyan edilmiştir: “Hâkim muhakemeyi itmam ettikten sonra muktezasını hükm ve tarafeyne tefhim eyler ve esbab-ı mucibesi ile beraber hükm ve tenbihi havi bir ilâm tanzim edip mahkûmun lehe ve ledel icap bir nüshasını dahi mahkûmun aleyhe i'ta eder.”²⁶⁸ *Düreri'l-hükkâm* adlı eserinde Ali Haydar Efendi ilâmın mahkum lehe verilmesinin iki sebebi olduğu söylemektedir. Birincisi, zamanın geçmesiyle birlikte verilen hükmün unutulmasına engel olmak; ikincisi de sözü edilen ilâmı ihtiyaç halinde uygulamakla görevli olan zata ibraz etmektir. Ali Haydar Efendi ilâmın mahkum aleyhe verilmesinin gerekliliğini de şu şekilde açıklamaktadır: “İlâmın bir nüshasının da mahkumun aleyhe i'tası lazımdır ta ki o da keyfiyyet-i muhâkeme ve hükme vakıf olarak hükmün ahkâm-ı şer'iyeye ve usûl-i muhakemeye muvafık olup olmadığını anlamak için fukahâyâ arz edebilsin.”²⁶⁹

İlâm zabt-ı davaya göre düzenlenir. Aslında zabt-ı dava ilâmın esasını teşkil eder.

3.3.3. Hücjet

Hücjet hükmü içermeyip taraflardan birinin ikrarını diğerinin de tasdikini içeren varakadır. Müdayene ve vesâyet hücjetleri gibi bunu tanzim eden kadının mühür ve imzası aşağı tarafta değil de yukarıda olur.²⁷⁰

Hücjetler de öncelikle kendi içerisinde ikiye ayrılır.

1. Hükmü ihtiva eden hücjetler, mesela takdir-i nafaka ve vakfiye gibi hücjetler.
2. Hükmü ihtiva etmeyen hücjetler, vekâlet hücjeti gibi.

Bu taksim dışında da hücjetler yine çeşitli sınıflara ayrılır bunlar şunlardır: “İstidâne”, “bey'-i kat'î”, “bey' bi'l-vefâ”, “bey' bi'l-istiğlâl”, “ikâle”, “icare”, “havâle”, “hibe ve teslim”, “tahmil-i şehâdet”, “vekâlet”, “nefy-i mülk”, “musâlaha”, “ibrâ”, “muzaraâ akdi”, “musakât akdi”, “müdarebe”, “şirket”, “nasb-ı vasî ve mütevellâ.”²⁷¹ Bunlara

²⁶⁸ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), s. 415.

²⁶⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 868.

²⁷⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 12.

²⁷¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 13.

ek olarak Ali Haydar Efendi “ferâğ-ı kat’î”, “ferâğ bi’l-vefa”, “fekk-i vefa”, “havale-i deyn”, “isbat-ı rüşd” olmak üzere *Düreri’l-hükkâm*’da beş farklı hüccet çeşidine daha yer vermektedir.²⁷²

Fakat 1305/1888 yılında yayımlanan ilk usûl-i muhakeme-i şer‘iyye kararnameinde kadı bu hüccetlerden yalnız “emvâl-i eytam” ve “evkâfın müdayenatına dair vasiyyet”, “nasb-ı vasi” ve “vakfiyye” hüccetlerini verebilir. Kadının kendi göreceği davaya mahsus olmak üzere vekâletname tanzim edebileceğini ve bunların dışındakileri tanzim etmesinin yasak olduğu gösterilmiş iken 1330/1912 yılında neşr olunan ikinci kararnamede bunlardan başka “nefy-i mülk” ve “icâr-ı sağır” ve “vekâlet” hüccetlerini de düzenleyebileceği açıklanmıştır. Bu iki kararnameden anlaşılıyor ki, artık kadı bu kararnameler yayımlanmadan önceki gibi her türlü hüccetleri tanzim etme ve verme hususunda serbest değildir.

Bu surette “istikraz”, “emvâl-i menkûlenin bey‘ ve hibesi” ve “ibra” gibi şeylere dair hüccet düzenlemek ve vermek kadılara yasaklanmıştı. Bu tür belgelerin bundan sonra kâtib-i adller tarafından düzenlenmesi gerekiyordu. Ali Haydar Efendi’ye göre şer‘iyye mahkemelerinin bunları yapmalarının yasaklanması ve vazife alanlarının bu derece daraltılmasının hiçbir sebebi ve hikmeti yoktur. Yani Ali Haydar Efendi’ye göre şer‘iyye mahkemelerinin vazife alanlarının daraltılması makul bir şey değildir.

Bununla beraber kadı düzenlemesinin yasak olduğu bir hücceti yani mesela “emvâl-i menkûlenin mübayaası” ve “ikrâr”, “deyn”, “ibra”, “hibe” ve “teslîm” hüccetlerini düzenleyip verse bunlar geçerli olur.

3.3.4. Mahdar

Müddeînin kadı huzurunda onayladığı davayı ve müddeâ aleyhin verdiği cevap ve duruşma esnasında hasımlar arasında meydana gelen ikrar, inkâr ve yeminden nükûl ile bunlara dayanarak verilen hükmü içeren varakadır. Fakat Ali Haydar Efendi’nin ifade ettiğine göre onun yaşadığı dönemde mahdarın muadili “zabt-ı dava”dır.

²⁷² Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 718.

3.3.5. Zabt-ı Dava

Ali Haydar Efendi zabt-ı davayı şu şekilde tanımlamaktadır: “Tarafeynin ifadeleri ve te’yîdi müddeâ zımnında ibraz edecekleri evrâk ve senedâtın mealleri ve tarafeynin isim ve şöhret ve suret-i ifadeleri yazılıp tarafeynin ve kadının imzaları ile tevsik edilen varakadır.”²⁷³ Bu varaka şer‘iyye mahkemelerinde bulunan ciltli bir defter olup her dava öncelikle bu deftere yazılır. Muhakemeye başladıktan sonra bitene kadar muhakemeye alakalı meydana gelecek her türlü muameleler ve tedkikâtların akabinde yukarıda açıklandığı şekilde zabt ceridesine kaydedilir. Bu zabt ceridesi ilâmın esasını teşkil eder.²⁷⁴

Tarafların kim oldukları kadı tarafından bilinmiyorsa kadı onlardan kendilerini tanıtmalarını talep eder. Tarafların kendilerini tanıtmalarından maksat hîle yapmalarını ve yalan söylemelerini engellemektir.

Muarripler, tarafların isimlerini, neseblerini ve kendilerine benzeme ihtimali olan diğer kişilerden ayırt edecek vasıflarını açıklar ve tarif ederler. Tarafeyn erkek veya kadın olsun her ikisinin de tanıtılmasında dikkat edilen ayrıntılarda fark yoktur.

3.3.6. Sak ve Senet

Bey‘, ikrar ve rehin gibi şeyler yazılıp fakat kadının yazısı ve imzası bulunmayıp akdi kuran tarafların imzalarını ve şahitlerin kendi elleriyle o anda yazmış oldukları şahadetleri içeren varakadır.²⁷⁵

Sakkın tarifini Ali Haydar Efendi şöyle yapmaktadır: “Sak” Farsça bir kelime olup cem‘isi “esak”, “sakkâk” ve “sukûk”dur. Sak lügatte “darb” manasına gelir. Sak ve senet bazen ilâm ve hüccete şamil manada kullanılır. Fakat örfümüzde sakkın müradifi senedir. Mesela bey‘ akdi yapıldığında bey‘ ve şirayî açıklamak üzere düzenlenen varakaya sak ve sened adı verilir.²⁷⁶

Ali Haydar Efendi’ye göre senetler iki şekilde taksim edilir:

²⁷³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 14.

²⁷⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 14.

²⁷⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 17.

²⁷⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 17.

Birinci taksim de kendi içinde “resmî” ve “gayri resmî” olmak üzere ikiye ayrılır.²⁷⁷ Resmî senetlerin tanımı şu şekilde yapılmıştır: Özel memurlar yani kadı ya da kâtib-i adl tarafından usûlüne uygun bir şekilde düzenlenen ve verilen senetlerdir ki hüküm vermede bunlar başlı başına yeterli olup şahitlerle ispat etmeye gerek yoktur.

Gayri resmî senetler ise kadı ya da kâtib-i adl gibi özel memurlar tarafından değil de kişilerin kendi aralarında düzenleyip birbirlerine verdikleri senetlerdir. Mesela Zeyd Amr’dan yirmi altın borç aldığında Zeyd’in kendi imzasıyla imzalayıp Amr’a verdiği senet gayri resmî senetlere örnektir. Bunun gibi gayri resmî olan senetlerle amel edilebilmesi için bu sened *Mecelle*’nin 1607. maddesinde belirtildiği gibi olmalıdır. “Bir kimsenin kendi ikrarını yazmak üzere ahara emr etmesi hükmen ikrardır. Binaenaleyh filan kimseye şu kadar kuruş borcum olduğuna dair bir sened yaz diye kâtibe emr ederek yazdırıp da imza eylemiş yahud mühürlemiş olduğu sened kendi hatt-ı desti ile olan sened gibi ikrar bi’l-kitabe kabilindendir.”²⁷⁸

İkinci taksim de yine ikiye ayrılır. Birincisi şudur: Senetleri yazan ve imzalayan kişinin kendi aleyhine ve diğerinin lehine hüccet ve senet olmak üzere verdiği senettir. Bunun da farklı örnekleri vardır.²⁷⁹

Örnek 1: Mesela bir kişinin başka birine on altın borcu olduğuna veya filan malı şu kadar sattığına dair o kişiye verdiği senettir. *Mecelle*’nin 1609. maddesinde şöyle denilmektedir: “Bir kimse kendisi yazıp yahut bir kâtibe yazdırıp da mümza yahut mahtum olarak ahara vermiş olduğu deyn senedi eğer mersûm ise yani resim ve adete muvafık olarak yazılmış ise ikrar bi’l-kitabe olup takrir-i şifahisi gibi muteber ve mer’î olur. Bermutad verile gelen vusûller ya’ni makbuz ilmü haberleri dahi bu kabildendir.”²⁸⁰

Örnek 2: Bir kimsenin kendi defterine kendi yazısıyla filan kimseye şu kadar kuruş borcu olduğuna dair yazmış olduğu kayıttır. *Mecelle*’nin 1608. maddesinde “Tüccarın mu’tedd-

²⁷⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 22.

²⁷⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 346.

²⁷⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 23.

²⁸⁰ Ali Himmət Berki, *Mecelle*, s. 347.

ün-bih olan defterlerindeki kuyudu dahi ikrar bi'l-kitabe kabilindendir”²⁸¹ şeklinde ifade olunur.

Örnek 3: Bir kimsenin çekmecesinde para dolu bir kese bulunup da bu kese filan kimesnenin malıdır ve elimde emanettir diye yazdığı varakadır ki *Mecelle*'nin 1612. maddesinde açıklanmaktadır: “Vefat eden bir kimesnenin terekesinden nukud ile memlu bir kese zuhur edip üzerinde bu kese filan kimesnenin malıdır benim yedimde emanettir diye müteveffanın hattı ile muharrer bir yafta bulunsa ol kimesne ol keseyi tereke-i müteveffadan ahz eder; diğer veçhile isbata muhtaç olmaz.”²⁸²

İkinci taksimin ikinci çeşidi de şudur: Senedi düzenleyen kişinin senedi ikinci şahıs lehinde ve üçüncü şahıs aleyhinde hüccet olmak üzere yazmasıdır. Bunun örnekleri de şer‘î hüccetler, ilâmlar ve defter-i hâkânî kayıtlarıdır.²⁸³

3.3.7. Vesîka

Bu da hüccet manasınadır. Lakin bazen hem ilâm hem de hüccet manasında kullanılır. Vesâik-i şer‘iyye tabirinde olduğu gibi.

Vesîka, en az iki kişi arasında olabilir. Yani sened, hüccet ve ilâm gibi vesikalarda da en az iki tarafın olması lazımdır.

3.3.8. Kitab

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre kitab mektub manasına gelir. “كتبنا كتابا في المعاملات” denilir ki muâmelat cariyenin tevsik ve temini için mektub yani senet yazdık demektir” diyerek açıklamaktadır.²⁸⁴

²⁸¹ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 346.

²⁸² Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 348.

²⁸³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 24.

²⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 24.

3.3.9. Zikr, Kabâle, Mukavelename

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre zikr hatırlatan şey anlamında kullanılır yani hatırlatıcı belge demektir ve onun yaşadığı dönemde artık bu tabir kullanılmamaktadır.

Kabâle bir kimse üzerine lazım gelen amel gibi bir şeyin yazıldığı varakaya denir ki bu tabir de Ali Haydar Efendi'nin yaşadığı dönemde kullanılmamakta olup kabâle yerine mukâvelename ve senet tabirleri kullanılmaktadır.

Mukâvelenamede senet manasındadır. Ayrıca tarafların imza ya da mühürlerini içeren ve iki nüsha olarak tanzim edilen, tarafların her birine birer nüsha olarak verilen varaka için mukâvelename tabiri çok kullanılmaktadır.²⁸⁵

3.4. Şurût İlminin Unsurları

Ali Haydar Efendi şurût ilminin dört ana unsuru olduğunu söylemektedir. Birincisi ve ikincisi tarafeynin tarifidir. Yani tarafeynin malum olması gerekir.

Tarafeynin tarifi eğer taraflar bilinen meşhur kimseler değilse şu altı şeyle olur:

1. Kendi ismi, Ahmet gibi.
2. Babasının ismi, Hüseyin'in oğlu gibi.
3. Dedesinin ismi, Bedri'nin oğlu gibi.
4. Meskeni, filan kasabanın filan mahallesinde oturuyor gibi.
5. Meksebi (kazancı), büyük çarşıdaki mücevher esnafından gibi.
6. Hilyesi (dış görünüşü), uzun boylu ela gözlü kumral sakallı elli beş yaşında gibi.

Özetle tariften maksat vesikalarda tarafları benzer yönleri olan başka kişilerle karşılaşmasını engelleyecek surette açıklamaktır.

²⁸⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 24.

Üçüncüsü ise hakkın tarifidir. Bundan maksat senedin neye dair olduğunu açıklamaktır. Mesela sened karza dair ise ne kadar borç aldığını paranın cinsiyle birlikte belirtmek gerekir.

Dördüncüsü de tarihtir. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiği gibi vesikalarda tarih çok önemlidir. Zira tarih sebebiyle vesikaların hükmü değişebilir. Mesela iki kimseden her biri bu malı Zeyd'den satın aldıklarını iddia ederek her ikisi de ayrı ayrı satış senedi ibraz ettiklerinde hangisinin tarihi önce ise o tarihle olan senet dikkate alınır. Şer'î vesikalarda tarih Arapça yazılır. Tarih hem rakamla hem de harflerle yazılır. Tarihi sadece rakamlarla yazmakla yetinilmez çünkü rakamlarda değişiklik yapılma ihtimali vardır. Bunu önlemek maksadıyla tarih harflerle de yazılır.²⁸⁶

Ali Haydar Efendi'ye göre şurût ilminin şartları üçtür. Bu şartlar tarafların hür, âkil ve baliğ olmasıdır. Senet ve vesikaları ne fazla ne de eksik olmaksızın kuralına göre sistemli, düzenli bir şekilde ve gerçeğe uygun bir şekilde yazmak ise şurût ilmini tamamlayan unsurlardandır.²⁸⁷

3.5. Davaların Muhâkeme Usûlü ve Zabtı

Ali Haydar Efendi'ye göre davalar konu itibariyle çok çeşitli oldukları için birbirine benzemezler, bundan dolayı bütün davalar ayrı ayrı değerlendirilir.

Ali Haydar Efendi'nin muhakeme usûlü hakkındaki görüşleri şu şekildedir: Muhakemenin alenen görülmesi gerekmektedir. Mahkemede dava görülürken kapı açık bırakılır ve kim davayı dinlemek isterse serbestçe içeri girer ve dinler. Mahkeme Cuma ve bayram gibi resmî tatil günlerinde kapalıdır. Ali Haydar Efendi'ye göre mahkemenin herkese açık olmasında bazı faydalar vardır. Nitekim davayı dinleyen kişiler tarafların iddialarını, savunmalarını ve son olarak da hâkimin hükmünü dinlerler, anlarlar istifade ederler ve kendi muamelelerini ona göre tanzim ederler. Bunun yanında mahkemede davayı

²⁸⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 33.

²⁸⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 34.

dinleyen kişilerin bulunması sonucunda taraflar birbirlerine hakaret etmekten kötü sözler söylemekten çekinirler. Aynı zamanda hâkim de salonda dinleyiciler bulunduğu taraflar hakkında daha adil ve eşit bir şekilde hüküm vermeye kendisini mecbur hisseder. Ayrıca her davanın kendine özgü şartlar içerisinde izah edilmesi gerekir.

Ali Haydar Efendi'ye göre davalar üç çeşittir:

3.5.1. Bâtıl Dava

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre bâtıl dava *Mecelle*'nin 1630. maddesinde şu şekilde açıklanmaktadır: “Davanın sübutu takdirinde müddeâ aleyhin bir şey ile mahkum ve müzlem olması şarttır. Mesela bir kimesne diğer kimesneye bir şey iare ettikde diğer bir şahıs çıkıp da anın müteallikatındanım bana iare etsin deyu dava etse sahih olmaz. Kezalik bir kimesne diğer kimesneyi bir hususa tevkil ettikde diğer bir şahıs çıkıp da anın komşusuyum anın vekâletine daha münasibim deyu dava etse sahih olmaz. Zira herkes malını dilediğine iare ve dilediğini umuruna tevkil edebileceğinden bu davalar sabit olduğu takdirde müddeâ aleyh hakkında hiçbir hüküm terettüp etmez.”²⁸⁸

Bir dava sahih olmayınca verilen hüküm de sahih olmaz. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre bâtıl davalar şunlardır:

1. “Dava'l-murad” bâtıldır. Yani mesela müddeâ “şu müddeâ aleyh benim malımı almak veya şu şekilde zarar vermek istiyor” diyerek dava etse sahih olmaz. Müddeâ aleyhin bunu isticvâb etmesi gerekmez.²⁸⁹
2. “Dava kat'î'n-niza” da bâtıldır. Şöyle ki bir kimse diğer bir kimseden bu kişinin bende bir hakkı var ise beni dava etsin yoksa beni ibra veya ibraya şahit eylesin diyerek dava etse bâtıl olur. Fakat def'-i taarruz davası dinlenir.²⁹⁰

²⁸⁸ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 354.

²⁸⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 39.

²⁹⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 40.

3.5.2. Fasit Dava

Dava bâtil olmayıp fasit olursa hakim davasını ıslah etmesini müddeiye (davacı) emr eder. Dava ıslah etmek müddeiye ait bir vazife olup davayı ıslah etme hususunda hakim müddeiye yol gösteremez ve ona yardım edemez. Müddei davasını ıslah ederse hakim davayı sahih dava gibi değerlendirir. Islah etmezse hakim yine bu davayı reddeder. Fakat müddei sonradan davasını yenileme ve ıslah etme hakkına sahiptir.²⁹¹

3.5.3. Sahih Dava

Davayı açma tam ve sahih olursa kadı bundan sonra müddeâ aleyhin cevap vermesini ister. Müddeâ aleyhin söylediği söz cevap değilse hakim müddeâ aleyhi cevab vermeye zorlar.²⁹² Mesela müddeâ, bu mal benimdir diye davasına mukabil müddeâ aleyh davada murûr-u zaman vardır bundan dolayı bu dava dinlenilmez dese bu kadarla cevap hasıl olmaz. Çünkü murûr-u zaman kimseye meşru bir hak vermez. Müddeâ aleyh tarafından yapılan açıklamalara gelince açılan davaya karşı cevap olduğu tahakkuk ederse hakim bu cevabın ikrar mı, inkâr mı yoksa def' mi olduğunu araştırır.²⁹³

Eğer cevap ikrar olursa artık başka bir şeye gerek yoktur hakim bununla müddeâ aleyhi susturur. Zira sadece ikrar ile mukarrun bih mukir üzerine lazım gelir. Bu luzûmiyet hakim hâkimine bağlı değildir. Bu durumda dava ikrarın muktezasından çıkmak için ilzamdandır.²⁹⁴

Müellifimizin ifadesine göre beyyine ikrar gibi başlı başına hüccet olmayıp hüccet olma vasfını hakim hâkimine kazanır. Zira şehâdet habere, sıdk ve kizbe muhtemel olmakla birlikte hakim ona hükmünü ekleyince yalan olma ihtimali düşer. Ali Haydar Efendi'ye göre ikrar dahi sıdk ve kizbe muhtemel olduğuna göre ikrarın asla hüccet olmaması gerekirse de mal, tabiatı itibariyle kişinin sevmiş olduğu ve akil olan kimsenin

²⁹¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 41-42.

²⁹² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 43.

²⁹³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 43.

²⁹⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 44.

malına zarar olan bir şeyi yalancılık yaparak ikrar etmeyeceği, kişinin kendi nefesine velayeti bulunduğu, ikrarda töhmet bulunmadığı için kişinin kendi nefsi aleyhine vuku bulan ikrarda mukir kizb ile ma‘ruf olsa dahi sıdk cihetini tercih ederek mukirrin aleyhine hüccet olur.²⁹⁵

Eğer cevap inkâr olursa müddeâ aleyh müddeinin hakkı olduğunu biliyorsa inkâr etmesi caiz değildir. Fakat dört yerde inkâr edebilir.²⁹⁶

1. Müşteri mebî‘ de ayb-ı kadim bulunduğunu iddia ettiğinde iddia edilen şeyi beyyine ile ispat etmek maksadıyla bâyi‘ inkâr edebilir.²⁹⁷
2. Müddeâ’l-istihkakın davasını müşteri inkâr edebilir. Ta ki müstehak beyyine ile isbat ederek hükmü çıkarmalıdır ki müşteri de satıcıya rücu‘ edebilsin.²⁹⁸
3. Vekalet ve vesayeti iddia edenin davasını müddeâ aleyh inkâr edebilir ki bunların beyyine ile isbatı sahih olsun.²⁹⁹
4. Vasî, terekenin deynine vâkîf olsa bile inkâr edebilir.³⁰⁰

Ali Haydar Efendi’ye göre müddeâ aleyh, müddeinin davasını inkâr ederse hakim müddeiden beyyine ister. Sükût etmesi ya da “ikrar da inkâr da etmem” demesi inkâr olduğu gibi müddeâ, mesela “şu müddeâ aleyh filan malımı sattım semenini isterim” diye davasına mukabil müddeâ aleyh, müddeâ o malı bana değil, filana sattı dese bu da inkâr olur. Yoksa def‘ değildir. Bunların tamamında kadı müddeiden beyyine ister.³⁰¹

Eğer def‘-i dava olursa müddeâ aleyh def‘-i dava edeceği beyanıyla hakimden süre istediğinde hakim def‘ini sorar. Beyan ettiği def‘in meşru‘ olduğu anlaşılırsa hakim

²⁹⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 44.

²⁹⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 47.

²⁹⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 47.

²⁹⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 47.

²⁹⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 48.

³⁰⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 48.

³⁰¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 48.

süre verir. Aksi takdirde süre vermede bir fayda olmadığı için hakim muhakemeyi tamamlar ve hükmünü verir. Def'in de türleri vardır, bunlar şunlardır:³⁰²

1. Def-i dava
2. Def-i husumet
3. Tenâkuz suretiyle def-i dava
4. Def-ü'def
5. Hükümden önce def
6. Hükümden sonra def
7. Sahih olmayan def

3.6. Şer'îyye ve Nizamiye³⁰³ Mahkemelerinin Görev ve Yetkileri

Ali Haydar Efendi eserinde şer'îyye ve nizamiye³⁰⁴ mahkemelerinin görev ve yetkileri hakkında çok önemli bilgiler vermekte, ayrıca şer'îyye mahkemelerinin vazife ve yetkilerinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ali Haydar Efendi ilk olarak vazife, ikinci olarak da yetki meselelerinden bahsedilmesi gerektiğini söyleyerek vazifeyi şöyle açıklamaktadır:

Vazife; davaları ayırmak veya davaların hangi kadıya ait olduğunu tetkik etmek ve mevcut kadılar içerisinde davayı hangisinin görüp fasl etmesi gerektiğini belirlemektir. Bu belirleme esnasında müdde aleyhin (davalı) muvafakat veya muhalefetine itibar edilmez. Vazife meselesi öncelikle iki tane şer'îyye mahkemesi kadısının arasında olur. İkinci olarak ise bir şer'îyye mahkemesi hakimiyle nizamiye mahkemesi hakimi arasında olur.³⁰⁵

³⁰² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 51.

³⁰³ Bu mahkemelerin ilk adı Mehâkim-i Cedide yani yeni mahkemelerdir. Daha sonraları Mehâkim-i Nizamiye adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 237.

³⁰⁴ Celaleddin Devvânî nizamiye mahkemeleri hakkında bir risale yazmıştır. Risale için bk. Cevdet Paşa Tezâkir, haz. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), IV, 85.

³⁰⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 91.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin çatısı altında bulunan nizamiye mahkemeleri ve şer'îyye mahkemeleri arasında görevleri noktasında ve uygulamada, birçok sorun ortaya çıkmıştır.³⁰⁶ Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre şer'îyye mahkemeleriyle nizamiye mahkemelerinin arasındaki vazife ayrımı 1333/1915 ve 1336/1917 yıllarında son olarak neşr olunan iki ayrı "Usûl-ü Muhâkeme-i Şer'îyye Kararnamesi"nde yer almaktadır. Buna binaen şer'îyye mahkemeleri kendisine yasak olan davaları görürse verdiği hükümler geçerli olmaz.³⁰⁷

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren yaklaşık bir asır geçene kadar bu devlette sadece şer'îyye mahkemeleri vardı. Gerek hudûd gerek ta'zirât yani ceza davaları şer'îyye mahkemelerinde "Ahkâm-ı Âliyye-i Şer'îyye dairesinde görülürdü."³⁰⁸ Klasik dönem (söz konusu bu dönemden kasıt Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat'ın başlangıcına kadar olan dönem) Osmanlı mahkemelerinde herhangi bir karışıklık, ikilik ve uygulama farklılığı yoktu. Bundan dolayı bazı istisnai durumlar haricinde, klasik dönemdeki Osmanlı mahkemeleri hakkında söz konusu mahkemelerin tamamına şâmil olacak şekilde konuşmak mümkündür.³⁰⁹

Şer'îyye mahkemelerinde görev yapan kadıların ilim, iktidar, iffet ve istikamet gibi gerekli vasıflarının ilk zamanlardaki gibi olmaması ve birtakım ahlakî zaafiyetlerin görülmesi sonucunda şikayetler meydana gelmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Batı ile aramızda ticarî muameleler başlamış ve git gide genişlemiştir. Batı'da da şer'in kabul etmediği birtakım akit ve mukâveleler düzenlenmekte olup bu gibi muamelelerle alakalı davaların kabul olunacağı mahkemelerin Osmanlı devletinde de kurulması gerektiği düşüncesiyle nizamiye mahkemeleri kurulmuş ve 1296/1879 yılında yaygınlaştırılarak hazır

³⁰⁶ Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004), s. 272.

³⁰⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 92.

³⁰⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 92.

³⁰⁹ Mustafa Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1 (2006): 87.

hale getirilmiştir.³¹⁰ 18 Haziran 1879 yılında neşredilen Mehâkim-i Nizamiyyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile nizamiye mahkemelerinin teşkilatı yeniden tanzim edilmiştir. Söz konusu yeni kanuna göre nizamiye mahkemeleri ceza ve hukuk mahkemeleri olarak ikiye, bidayet ve istinaf olarak da iki dereceye ayrılmıştır. Bir de İstanbul'da bunlardan daha üst yetkilere sahip olan bir temyiz mahkemesi kurulmuştur.³¹¹

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre şer'iyeye mahkemelerinin eskiden sahip olduğu yetki, geniş ve sınırsız olduğu için nizamiye mahkemeleri kurulduktan sonra birtakım aksaklıklar meydana gelmiştir. Mesela bazı davaların nizamiye mahkemesinde görülmesi hakkındaki irade, kanunlarda o çeşit davaların şer'iyeye mahkemelerinde görülmesinin yasak olduğuna dair herhangi bir madde olmadığından dolayı bir dava için taraflardan biri şer'iyeye mahkemelerine diğeri de nizamiye mahkemelerine müracaat etse iki mahkemenin de ayrı ayrı verdikleri hükümler tamamen birbirlerine zıt olurdu.³¹²

Bundan başka şer'iyeye ve nizamiye mahkemelerinin vazifeleri kesin bir şekilde tayin edilip birine ait olan davanın diğeri tarafından görülmesinin yasak olduğu açıklanmıştır.³¹³ Mesela bir müddeî tarafından nizamiye mahkemesine arz edilen dava bidayet, istinâf, i'tirâz, temyiz ve tashih gibi birtakım derecelere ve usûle tabi olduğundan bu esnada on beş sene geçtikten sonra temyiz mahkemesi bu davanın şer'iyeye mahkemesine ait olduğuna karar vererek oraya havale ettiği ve bundan sonra müddeî şer'iyeye mahkemesine müracaat ettiğinde davada murûr-u zamanın olması dolayısıyla adem-i istima'na karar verildiği görülmüştür.³¹⁴

Şer'iyeye mahkemelerinde tanzim edilen hüccet ve ilâmların tanziminde sak mecmualarındaki usule riayet edilirken nizamiye mahkemeleri tarafından verilecek olan ilâmlar ve düzenlenecek diğere belgeler için böyle bir durum söz konusu değildi. Bu ihtiyaca binaen Ahmed Cevdet Paşa ilâmların sak ve sebkinin bir düzene sokmak maksadıyla

³¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 93.

³¹¹ M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *DİA*, XXXIII, 188.

³¹² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 93.

³¹³ Bu hususla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Birinci bölüm. Adli Teşkilatta Meydana Gelen Değişimler.

³¹⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 93.

bunları neşr etmek ve yaymak için Ceride-i Mehâkim'i kurmuştur. Bu derginin ilk senesine ait olan nüshalarına müzekkerelerin örnekleri konmuş ve mahkemelerin her derecesinden örnek teşkil edecek şekilde ilâmlar neşredilmiştir. Bu dergi mahkemelere ücretsiz olarak gönderilir ve hakimlerde bu numunelerden faydalanırdı.³¹⁵

Özetle ifade etmek gerekirse, birçok karışıklık meydana geldiği için şer'iyeye ve nizamiye mahkemelerinin vazifeleri net bir şekilde ayrıldı ve yeniden tanzim edildi.

Bununla beraber Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre 1305/1888 yılında çıkarılan bir irade ile mahkemelerin bazı vazifeleri ayrılmıştır. Bu nizamnameye göre talak, nikah, nafaka, hadane, hürriyet, kısas, diyet, erş, gurre, hukümet-i adl, kasâme, gaip, mefkud, vasiyet, miras davaları şer'iyeye mahkemelerinde görülecektir. Ticaret, ceza, zarar ziyan, bedel-i iltizam, kontrat davalarının mutlak olarak şer'iyeye mahkemelerinde görülmemesine, bunların dışında kalan davaların ise taraflar razı olursa şer'iyeye ya da nizamiye mahkemelerinde görüleceğine karar verilmişti. Bu nizamnameye göre normal bir hukuk davası şer'iyeye mahkemelerine arz olunup da taraflardan biri görevli olmadığına dair bir iddiayı ortaya çıkardığı takdirde bu dava şer'iyeye mahkemelerinde görülebilirdi.³¹⁶

İkinci olarak 30 Eylül 1330/1912 tarihinde yayınlanan yeni bir nizamnameyle şer'iyeye mahkemeleriyle nizamiye mahkemelerinin vazifeleri ayrılmış olsa da bu ayırım dahi sorunun ortadan kaldırılmasında yeterli olmamıştır.

Üçüncü olarak 1333/1915 yılında çıkarılan usûl-i muhâkeme-i şer'iyeye kararnamesi neşr olunarak şer'iyeye ve nizamiye mahkemelerinin görevleri birbirinden ayrılmıştır. Bu nizamnameyle birlikte bu zamana kadar görülmemiş bir şekilde birçok davayı görme yetkisi şer'iyeye mahkemelerinden alınmıştır. Ayrıca şer'î hüccetleri düzenleme yetkisi de kaldırılmıştır. Ali Haydar Efendi'ye göre yapılan bu değişiklikler İslâm'ı ve şeriatı yaralayan büyük bir hatadır.³¹⁷

³¹⁵ Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 238.

³¹⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 94.

³¹⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 95.

Dördüncü olarak şer‘iyye mahkemelerinin tekrardan meşihata bağlanması hakkındaki kararnamenin ardından 3 Temmuz 1336/1917 yılında çıkarılan yirmi maddelik diğer bir usûl-i muhâkeme-i şer‘iyye kararnamesi neşr olunmuş ve bu kararnameyle 1333/1915 yılında çıkarılan kararnamenin bazı maddeleri kaldırılmış bazıları da olduğu gibi bırakılmıştır. Şer‘iyye mahkemelerinin ne gibi davaları görebileceği bu iki kararnamede zikredilmiştir.³¹⁸

Son kararnamenin birinci maddesinde şer‘iyye mahkemelerinin bir kanun ve nizam ile sadece belirli davaları görebileceği ifade edilmiştir. Ali Haydar Efendi’nin ifade ettiğine göre bu fıkra Teşkil-i Mehâkim-i Kanûnî’nin bir maddesinde kavânin ve nizâmât ile çözülebilen davaların nizamiye mahkemelerinde görülebileceği hakkındaki açıklamalara uygun bulunmuş olsa da bundan dolayı şer‘iyye mahkemelerine fazla vazife yüklenmemiş olabilir.³¹⁹

Yine bu fıkra ile kısas, gurre, erş, diyet, hukûmet-i adl gibi önceden şer‘iyye mahkemelerinin gördüğü davalar eskisi gibi şer‘iyye mahkemelerinin yetkisine bırakılmış ve önceden getirilen yasak kaldırılmıştır.³²⁰ Çıkarılan birtakım kanunlarla yapılan şer‘iyye ve nizamiye mahkemelerinin vazifelerini belirleme çabasına rağmen söz konusu mahkemeler arasında sık sık yetki ve görev uyuşmazlığı meydana gelmiştir. Hatta zaman zaman hangi kanunların hangi mahkemelerde uygulanması gerektiği hususu yüksek yargı kararlarına mevzu olmuştur. Şer‘iyye ve nizamiye mahkemelerindeki yetki ve görev uyuşmazlıkları yapılan düzenlemelerle giderilmeye çalışılmıştır. Mesela 24 Aralık 1876 tarihli Kanun-ı Esasi’nin 85. maddesindeki “Her dava ait olduğu mahkemede rü’yet olunur” hükmü ile 87. maddesindeki “Deâvî-i şer‘iyye mehâkim-i şer‘iyyede ve deâvî-i nizamiyye mehâkim-i nizamiyyede rü’yet olunur” hükümleri şer‘iyye ve nizamiye mahkemelerinin görev sahalarının birbirinden tefrik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³²¹

³¹⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 96.

³¹⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 96.

³²⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 97.

³²¹ M. Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, XXXIII, 187.

Ali Haydar Efendi'nin Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iyeye Kararnamesi hakkında verdiği bilgilere ek olarak şu bilgileri vermek yerinde olacaktır: Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iyeye Kararnamesi, bir giriş ve dört fasıldan müteşekkil olup altmış beş maddedir. Giriş (Mevadd-ı umumiye) kısmında ilk altı madde yer almakta olup şu konuları içermektedir: Tek hakim usûlü, kadılar, kadı müşavirleri ve nahiye naiblerinin görevleri, şer'iyeye mahkemesi ilâmlarının geçerliliğine dair hükümler. Birinci fasılda ise şer'iyeye mahkemelerinin görev ve yetkileri netleştirilmiştir. İkinci fasılda muhakeme usûlüne dair hükümlere yer verilmiştir. Üçüncü fasılda gıyabî hüküm, yapılan itirazlar ve hükümler yer almaktadır. Dördüncü fasılda ise temyiz ve diğer olağanüstü kanun yolları hakkında hükümler vardır. "Mevadd-ı Müteferrika" başlığı altında ise haciz ve terekeyle ilgili bazı hükümler ve harçlar, mahkeme masrafları, mahkeme tarafından tutulacak defterler, kanunun yürürlük hükümleri gibi hususlara yer verilmiştir. Bu kararname 1921 yılında ta'dil edilmiş, 1924 yılında ise şer'iyeye mahkemelerinin kapatılmasıyla birlikte tamamen kaldırılmıştır.³²²

Zamanında şer'iyeye mahkemeleri tarafından görülen ve daha sonra kadıların başkanlığında katib-i adller tarafından yapılan her türlü sözleşme, günümüzde Medenî Kanun'a göre noterler, tapu işleri, tapu sicil muhafızlıkları tarafından yapılmaktadır. Nikahla ilgili işlemler de belediye evlendirme memurları tarafından yerine getirilmektedir. Bütün bunların yanı sıra tüm hukukî davaların halli ve faslı ise günümüzdeki Asliye Hukuk mahkemelerine devredilmiştir.³²³

3.7. Vesîkaların Yazım Tarzı (Üslûbu)

Ali Haydar Efendi'ye göre her şeyden önce bir davanın şeriata uygun görülmesi ve verilen hükmün de şer'î hükümlere mutabık olması gerekir. Bunun yanı sıra davanın görülmesi ve hükmün verilmesi tamamıyla şer'î hükümlere uygun olsa da bunların yazılması

³²² Mehmet Gayretli, "Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 181.

³²³ Münir Atalar, "Şer'iyeye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe: Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4 (1980): 309.

yani kayda geçirilmesi hatalı ve eksik olabilir. Bu durumda da söz konusu ilâm muhtel (hatalı ve eksik) olduğu için nakz olunur.³²⁴

Şer‘î vesikalarda temyiz usûlü kabul edilmiştir. Mesela eytam ve evkâf aleyhindeki ilâmlar ile talak ve nikahla ilgili hükümlerde temyiz zarureti bulunduğundan dolayı söz konusu vesikalarda kadı huzurunda cereyan eden muamelelerin tüm boyutlarıyla anlatılması gerekir ki, temyiz anında her hususun tetkik edilebilmesi mümkün olsun. Burada Ali Haydar Efendi şu hususa dikkat çekmektedir: “Binaen aleyh vesâik-i mezkurede zikr ve beyanda tasrih hususunda mübalağa edilmek ve icmal ile iktifa olunmamak kaidedir.”³²⁵

Ali Haydar Efendi vesîkaların yazımında dikkat edilmesi gereken ana hususları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Vesîkalarda sübutun beyan edilmesi gerekir. Aksi takdirde vesika gayri muteber olur.³²⁶
2. Şâhidin şehâdet lafzı ilâmda zikr edilmelidir yoksa dava ve şahitliğin sıhhati bozulmuş olur.³²⁷
3. Eğer davada vekil bulunuyorsa vekâletin sübutunun müşafehe yani kadı huzurunda vaki olan tescil yahut resmî evrak ya da beyyine ile olduğunun beyan edilmesi gerektiği gibi müşafehe ve tescil ile olduğu takdirde müvekkilin ve vekilin ismi ve nesebiyle sabit olmuş ise kimin şehadet ettiğini ve şahitlerin gizli ve açık bir şekilde tezkiye edildiklerini açıklamak gerekir.³²⁸
4. Eğer şahitler davaya muvafık bir şekilde şahitlik yapmazlarsa kadının bunu sözlü olarak ifade etmesi yeterli olmayıp belgeye de şehadet lafzını aynen yazması gerekir.³²⁹

³²⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 101.

³²⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 102.

³²⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 105.

³²⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 105.

³²⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 106.

³²⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 107.

5. Şayet kadı yemin suretini ilâmda göstermeyip müddeâ aleyh (davacı) yeminden nükûl etti dese ilâm sahih olmaz.³³⁰
6. Kadının müddeâ aleyhin beyan ettiği def'in meşru olmadığını söylemekle yetinmeyip vaki' olan def'i aynen ilâmda göstermesi gerekir.³³¹

Ali Haydar Efendi ilâmları düzenlerken dikkat edilmesi gereken hususları şu şekilde açıklamıştır.

Kadı ilâmı mefhumu ve manası kolaylıkla anlaşılacak bir şekilde fasih bir ibareyle güzel lafızlarla ve anlaşılır bir yazıyla yazmalıdır.³³² “Hakim ilâmı tanzim edeceği sırada zabt-ı davayı merre bade uhra tetkik ve tatbik etmelidir. Ta ki zabta gayri muvafık olmak gibi bir suretle ilâmında hâlel olmasın.”³³³

İlâmın şu hususları içermesi gerekir.

1. Müddeînin (davalı) davasını içermelidir. Kadı müddeînin ifadelerini yazarken tekrarları yazmaktan kaçınılmalıdır. Davadaki gereksiz ifadeleri çıkarmalı ve bunları ilâmda yazmamalıdır. Zira bu ifadelerin ilâmda yazılması abes olur. Eğer mümkünse kadı müddeînin farklı celselerde dava ile alakalı söylemiş olduğu ifadeleri bir fıkra da toplamalıdır.³³⁴
2. Müddeâ aleyhin (davacı) cevabını içermelidir.³³⁵ Ali Haydar Efendi *Düreri'l-hükkâm*'da bununla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: “Müddeâ aleyh celesât-ı adîdede serd-i ifâdât eylediği takdirde hakim cümlesini tetkik etmeli ve bundan evvela, mükerrerâtı tay etmelidir. Saniyen, hall-i davaya medâr olmayan ifâdâtı ihrac etmelidir. Salisen, müddeâ aleyhin celesât-ı adîdede söylediği davaya taalluku bulunduğu sözleri bir yerde tahrir etmelidir.”³³⁶

³³⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 107.

³³¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 107.

³³² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 108.

³³³ Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 768.

³³⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 108.

³³⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 109.

³³⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 769.

3. Davanın def'ini içermelidir. Müddeâ aleyh tarafından def'-i dava makamında söylenen sözleri dahi yazmak ve meydana gelen olaylardan hasıl olan sonucu açıklamak gerekir. Yoksa müddeâ aleyhin def' makamında söylediği sözler def'-i şer'î değildir demekle yetinilmez.³³⁷
4. Davanın esbâb-ı subûtiyyesini içermelidir. Bu sebepler şunlardır:³³⁸

Eğer sebep ikrâr ise sûret-i ikrar ilâmda aynen yazılmalıdır. Çünkü ikrardan sayılmayan şeyleri hakimin ikrar zannetme ihtimali vardır.³³⁹ Eğer sebep evrak ve senedât ise hakim bunları ilâmda aynen göstermelidir. Fakat bu evrakların davayla alakalı olmayan tarafları varsa bunları yazmak gerekmez. Eğer sebep şهادet ise şahitlerin suret-i şهادetlerinin aynen yazılması gerekir. “Zira caiz ki sureti şهادet davayı müsbit olmadığı halde hakim anı muvafık zanneylemiştir.”³⁴⁰

5. Davanın hüküm tarafıdır. Hakim muhakemeyi tamamladıktan ve hükmü verdikten sonra gereğini taraflara açıklar. Esbâb-ı mucibesıyla birlikte hükmü ve tenbihi içeren bir ilâm düzenler. Bu ilâmın bir nüshasını mahkûm aleyhe tebliğ eder. Aslını da mahkûm lehe verir.³⁴¹

Ali Haydar Efendi *Dürerü'l-hükkâm* adlı eserinde ise ilâmın içermesi gereken unsurları sadece üç başlık altında toplamıştır. Bu unsurların birincisi müddeinin davası, ikincisi müddeâ aleyhin cevabı, üçüncüsü de davanın esbab-ı subutiyyesidir.³⁴² Görüldüğü üzere bu konuyu Ali Haydar Efendi şurût ilmiyle ilgili yazdığı *Kitâbü'l-mebâhis*'te daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ali Haydar Efendi *Kitâbü'l-mebâhis*'te ilâmın yazımıyla ilgili bu hususlara ek olarak şu bilgileri vermektedir:

1. İfadeleri açıkça kullanmak zamirle ifade etmekten daha fasih olduğu için ilâmlarda zamirlerin kullanımından mümkün mertebe kaçınmak gerekir.

³³⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 109.

³³⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 109.

³³⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 109.

³⁴⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 769.

³⁴¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 111.

³⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürer*, IV, 769.

2. İlâm gibi vesikalar kesin delil mahiyetinde oldukları için imla ve yazım hususunda hata yapmaktan ve gereksiz tekrarlardan kaçınmak gerekir.
3. İlâmda tarafların ve babalarının isimleri dava sureti, müdafaa ve şahitlerin babalarının isimleri ve suret-i şehâdetleri yazıldıktan sonra hükmün nasıl verildiği dahi yazılır. Hükmün dayanağının şer'î delillerden hangisi olduğu da açıklanır.
4. İlâmda gereksiz şeylerin yazılmasından kaçınmak gerekir.
5. İlâmın kenarındaki çıkıntılarda ya da içinde hükümler bulunmalıdır. İlâm tamamlandıktan sonra ilâma herhangi bir şey dahil olmaz. Eğer bir hata varsa ve bu hata düzeltilecekse bu durumda ilâmın yeniden temize çekilmesi gerekir.
6. Kadı davaya hüküm verdikten sonra zabt-ı davasından ilâmı tanzim etmeli ve ilâm müsveddesini birkaç kere kontrol ettikten sonra zabt-ı davaya muvafık olduğunu açıkladıktan sonra temize çekmelidir.
7. Kadı ilâmda kendi ismini ve hangi hükümdar tarafından atanmış ise o hükümdarın ismini zikr etmelidir.
8. Davada hesapla alakalı şeyler varsa kadı bunları dikkatli bir şekilde tahkik eder. Birkaç kere kontrol ederek doğru miktarı yazdığından emin olur.
9. Dava mirasla ilgiliyse bunların feraiz ilmine göre çözülmesi ve tanzim edilmesi gerekir. Ayrıca her varisin mirastaki hisse miktarının da beyan edilerek ilâmda gösterilmesi gerekir.
10. Davada iki taraftan veya bir taraftan vekil bulunursa vekaletin esbâb-ı subutiyyesini göstermek gerekir.
11. İlâmda gerek satırlar arasında gerekse kenarda çıkıntı, oyma ve silinti bulunup da bu çıkıntıların alt tarafında kadının imzası ve mührü yoksa bu ilâm nakz olunur.
12. İlâmı fıkralara ayırmak ve her fikranın hamişine o fikranın başlığını koymak uygun olup peş peşe ibarelerle sonlandırmak gerekir.

3.8. Davaların İcrası ve Temyizi

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre ilk zamanlar Osmanlı'da kadılar tarafından ısdar olunan hükümlerin ve davaların ilâmları çoğunlukla taraflara verilmez ve kadı bir

davada hükmünü verdiği anda onu hemen uygulardı.³⁴³ Hatta gereksiz yere masraf olması düşüncesiyle davayı tebliğ için taraflara davetiye de gönderilmezdi. İlerleyen dönemlerde kadılarına duyulan güven azalmaya başladığı için ve dava sahiplerini aldatma ve taraflara haksızlık yapma ihtimaline karşı mahkemelerde kadıların ilâmları düzenleme zarureti doğmuştur. Hatta ilâmların düzenlenmesi için özel memurlar tayin edilmiştir.³⁴⁴ Bu hususlar *Mecelle*'nin 1827. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Hakim muhakemeyi itmam ettikten sonra muktezasını hükm ve tarafeyne tefhim eyler ve esbâb-ı mucibesi ile beraber hükm ve tenbihi havi bir ilâm tanzim edip mahkûmun lehe ve ledel icab bir nüshasını dahi mahkûmun aleyhe i‘tâ eder.”³⁴⁵

Bir ilâm şartlarına uygun bir şekilde düzenlendikten sonra bunların dışındaki hususlar açısından değerlendirilmek üzere Meclis-i Tetkikât-ı Şer‘iyye’ye verilir.³⁴⁶

Şer‘iyye ve nizamiye mahkemelerinin davaları muhakeme usûlü birbirinden farklıdır. Bu farklılardan bazıları şunlardır:

1. Şer‘iyye mahkemelerinde istinaf her halükarda temyizen nakz olunduktan sonra olur. Nizamiye mahkemelerinde ise çoğunlukla temyizden önce olur.
2. Şer‘iyye mahkemelerinde davanın istinaf kabiliyeti hiçbir şekilde sınırlandırılmamıştır. Nizamiye mahkemelerinde bazı hususlarla sınırlandırılmıştır.
3. Şer‘iyye mahkemeleri için İstanbul dışında bir yerde müstakil istinaf mahkemesi yoktur. Nizamiye mahkemeleri için ise vardır.
4. Şer‘î davalarda temyizi zorunlu olan ve temyizen tasdik edilmedikçe icrası kabul edilmeyen hükümler ve davalar vardır. Nizamiye mahkemelerinde görülen davalarda ise bu türden hükümler ve ilâmlar yoktur.³⁴⁷

³⁴³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 111.

³⁴⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 116.

³⁴⁵ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 415.

³⁴⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 117.

³⁴⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 119.

Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre kadı tarafından verilen bir ilâmın tekrardan tetkik edilmesi usûl-i muhakeme kararnamesine göre üç şekilde olur.

1. Hüküm gıyabî ise “itiraz ale'l-hükm” ile olur ki gıyabî hükmün tebliği ilk tarihinden itibaren on günlük bir süreye tabidir.
2. İade-i muhakeme ile olur. Bu da zikredilen kararnamenin 15. ve 16. maddelerinde açıklandığına göre dört sebepten birine dayanarak ve otuz gün içerisinde uygulamakla olur.
3. Temyizen nakz olunduktan sonra istinafen tetkik edilmesiyle olur ki temyiz dahi yirmi günlük süreye tabi tutulmuştur. Bu süreler geçtikten sonra bir ilâmın hatalarla dolu olduğu ve şer'î hükümlere uygun olmadığı tespit edilse dahi tekrar tetkik edilmesi ve düzeltilmesi imkanı kalmamış olur.

3.9. Şer'î Vesikaların Bozuk Olma Sebepleri

Ali Haydar Efendi'ye göre vesikalarda şer'î hükümlere aykırı bir veya birden fazla unsur bulunuyorsa o vesika nakz olunur. Her belgenin içermesi gereken belli başlı unsurlar vardır şayet bunlardan biri eksik veya hatalı olursa bu belge nakz olunur.³⁴⁸ Ali Haydar Efendi belgelerin nakz olma sebeplerini maddeler halinde ve şu şekilde açıklamaktadır:

1. İlâmların sahih olabilmesi için yedi unsuru içermesi gerekir, eğer ilâm bu unsurlardan birini içermezse eksik olur ve nakz olunur.³⁴⁹

Birinci unsur “mahkûm leh”tir. Mahkûm leh'e talip olmadığı sürece vesika verilemez. Bu husus *Mecelle*'nin 1829. maddesinde şu şekilde ifade olunur: “Hükümde sebk-i dava şarttır. Şöyle ki hakimin hukuk-i nasa müteallik bir hususu hükmetmesi evvel emirde ol hususu bir kimesnenin ahar kimesneden dava etmesiyle meşruttur. Dava sebk etmeden vuku bulan hüküm sahih olmaz.”³⁵⁰

³⁴⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 129.

³⁴⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 130.

³⁵⁰ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 416.

İkinci unsur “mahkûm aleyh”tir bu da müddeâ aleyhten ibarettir. Müddeînin davası üzerine müddeâ aleyh usûlüne göre mahkemeye davet olunmadığı sürece bunun aleyhine yüz yüze ya da gıyabında hüküm verilemez. Fakat usûlün, fûrunun ve eşin nafaka davaları bundan müstesnadır.³⁵¹

Üçüncü unsur “mahkûm bih”tir o da müddeâ bihten ibarettir.

Dördüncü unsur hâkimdir. Bu da resmî olarak atanmış kadı ve onun müşavirinden ya da bunların naiplerinden ibarettir. *Mecelle*’nin 1800. maddesinde şöyle açıklanmaktadır: “Hakim tarafı sultanîden icra-yı muhakemeye ve hükme vekildir.”³⁵²

Beşinci unsur tariktir. Yani davanın ve hükmün sebebidir. Bu da beyyine, ikrar ve nükûldan ibarettir.³⁵³

Altıncı unsur hasmın hakimden hükmü talep etmesidir. Talep etmeksizin hüküm vermek sahih olmaz. Zira hak, ancak mukzî lehine talebiyle davaya söz konusu olabilir.³⁵⁴

Yedinci unsur hüküm yani kazadır bu da bazen ilzam ve hükmü ettim gibi sözlü bir şekilde bazen de malların taksimi yetim malının taksimi gibi fiilî olur. Bu durum *Mecelle*’nin 1827. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “Hakim muhakemeyi itmam ettikten sonra muktezasını hükmü ve tarafeyne tefhim eyler ve esbâb-ı mucibesi ile beraber hükmü ve tenbihi havi bir ilâm tanzim edip mahkûmun lehe ve ledel icap bir nüshasını dahi mahkûmun aleyhe i‘ta eder.”³⁵⁵

2. Hakimın hükmü birçok tarafı içerip de bir kısmı muhtel yani eksik ve bozuk ve diğer kısmı sahih olduğunda hükmün imzası tek bir ibare ile olursa bunların tamamı nakz olunur. Zira tek hüküm parçalanamaz.³⁵⁶
3. Hükmü veren hakimın hükmün sebeplerini celp eden hakim olması gerekir. Buna

³⁵¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 130.

³⁵² Ali Himmət Berki, *Mecelle*, s. 409.

³⁵³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 130.

³⁵⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 131.

³⁵⁵ Ali Himmət Berki, *Mecelle*, s. 415.

³⁵⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 131.

binaen bir hakim şahitleri dinledikten sonra o mekandan ayrılrsa ve onun yerine başka bir hakim gelse ve hatta aynı hakim iade olursa iade-i beyyine edilmek lazım gelir.³⁵⁷

4. Hükümü imzalayan kadının naibi olursa naib ilâmda kendisine bu yetkiyi kadının verdiği ve o kadının yerine imza atmaya yetkili olduğunu tarihiyle birlikte belirtmesi gerekir.³⁵⁸
5. Mütevellinin tasarruflarına dair olan vesikalarda o mütevelliyi tayin eden kadıya vakf eden olduğunun beyan edilmesi gerekir. Eğer beyan edilmezse vesika fasid olur. Nitekim filan müteveli icar etti denilip de bunu nasıl yaptığı gösterilmezse vesika fasit olur.³⁵⁹
6. Tarafların babalarının ve dedelerinin isimleri söylenerek tarif edildikleri belgelerde açıklanmalıdır.³⁶⁰
7. Belgelerde tarihin harfle açıklanması ve hükmün verildiği meclisin açıklanması gerektiği gibi şahitlerin isimleri, nesepleri ve adaletleri de söylenmelidir.³⁶¹
8. Müddeâ bih, akarın sınırlarını söylediğinde sınır sahibi ile baba ve dedelerinin isimlerinin söylenmesi gerekir.³⁶²
9. Şahitliğe dayanan davalarda ve bütün şer'î davalarda şehadet lafzının tamamının yazılması gerekir. Ayrıca şahitlerin davaya uygun bir biçimde şahitlik yaptılar demekle de yetinilmesi caiz değildir bunun da yazılması gerekir.³⁶³
10. İlâmda müddeânın davasını ve müddeâ aleyhin def'-i dava ya da müddeâyı inkâr ettiğini açıklamak gerekir ta ki husumet gerçekleşsin. Eğer bunlar yapılmazsa vesikalar fasit olur.³⁶⁴
11. İlâm ve hüccet gibi vesikalarda vesikanın fasit olmasına sebep olacak bir sorun

³⁵⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 131-132.

³⁵⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 132-133.

³⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 133.

³⁶⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 134.

³⁶¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 134.

³⁶² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 134.

³⁶³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 134.

³⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 135.

varken müddeâ, hakim işlemini ve hükmünü sahih bir şekilde vermişti bu şekilde vermemiştir. Katip yanlışlıkla böyle yazdı dese bu dava ve beyyinesi dinlenir.³⁶⁵

12. Dava şehâdet ile sabit olduğunda ilâmda şahitlerin müddeâ aleyhin huzurunda dinlediği ilâm vicahî ise yazmak gerektiği gibi hakim hükmünde dahi şu müddeâ için bu müddeâ aleyh aleyhine şu şekilde hükm olundu diye gösterilmesi gerekir.³⁶⁶

3.9.1. Şahitliğe Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri

Dava şehâdetle sabit olduğunda ilâmda şahitlerin müddeâ aleyhin huzurunda dinlendiği ilâm vicahî (yüz yüze) ise yazılması gerekir. Aynı zamanda hakim hükmünde de şu müddeâ için bu müddeâ aleyh aleyhine şu şekilde hükm olundu şeklinde gösterilmesi gerekir.³⁶⁷ Yoksa belge muhtel olur.

Şehadette hiçbir şekilde butlan olmamalıdır, çünkü şehadetin bir kısmında butlanın olması tamamında butlan olmasını gerektirir. Mesela zevc zevcesi ve kayınbiraderi lehine şehâdet etse tamamı hakkında reddolunur. Yani şehadet bazı meşhûd bihte³⁶⁸ bâtil olunca butlan tamamına sirayet eder.³⁶⁹

Ali Haydar Efendi bir olay örneği vererek bunun muhtel olup olmayacağını sormaktadır. Örnek soru şu şekildedir: Bir davaya üç şahit şehadet etse hakim bu üç şahidin şehadetine hükm bina ettiği halde bunlardan ikisinin şehadeti makbul ve üçüncüsünün şehadeti muhtel olsa geriye kalanlarla şahitlik nisabı mevcut olduğu için hüküm sahih mi olur yoksa birinin şehadeti muhtel bulunduğu ve hükmün bütün şahitlere bakılarak verildiği dikkate alınarak belgenin muhtel (yani bozuk) olduğuna mı hükmedilir? Ali Haydar Efendi bu belgenin muhtel olduğunu söyleyerek sebeplerini de şu şekilde açıklar³⁷⁰:

³⁶⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 135.

³⁶⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 135.

³⁶⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 136.

³⁶⁸ Şahitlikle ispat olunacak hak ve bu hakla ilgili bulunan mal.

³⁶⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 136.

³⁷⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 137.

Mecelle'nin 1730. maddesinde ifade edildiği üzere “şahitlerin ba‘zısı bervech-i bala şehadetinden rücu‘ ettikde eğer bakisi nisab-ı şehâdete baliğ ise rücu‘ edenden zamân lazım gelmez, fakat tazir olunur. Ve eğer bakisi nisab-ı şehadete baliğ değilse mahkumun-bihin nisfi rücu‘ eden bir kişi olduğu takdirde müstakilen ana ve birden ziyade oldukları takdirde bil-iştirak seviyyen anlara tazmin ettirilir.”³⁷¹ Zikredilen madde ve şerhinde açıklandığı şekilde üç şahit bir davaya şehadet edip de hükümden sonra bunlardan yalnız ikisi rücu‘ etse mahkum bihin yarısı bu iki şahide tazmin ettirilir. Yine bu maddenin şerhinde açıklandığı gibi bir adam ile on kadın bir davaya şehadet edip de hüküm verildikten sonra dokuz kadın rücu‘ etse rücu‘ eden dokuz kadın üzerine meşhûd bihin tazmin edilmesi gerekir. Bu üç meseleden anlaşılmaktadır ki nisabtan fazla olan şehadetin dahi hükme tesiri vardır. Eğer olmasaydı yalancı şahitlikte bulundu denilmezdi ve bunlar tazminle sorumlu tutulmazdı.³⁷²

Hakim bir davaya elli kişilik bir tevatür istima‘ edip de buna hüküm bina ettikten sonra bu elliden ikisinin şehadeti şayan-ı kabul olmadığını açıklasa hüküm bâtil olur. Ali Haydar Efendi fetva emaneti vazifesini yaparken bu şekildeki şer‘î bir ilâmın nakz edildiğini söylemektedir.³⁷³

3.9.2. Davaya Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri

Akar davasında akarın müddeâ aleyhin elinde haksız bir şekilde bulunmasını müddeânin zikr eylemesi ve bunu beyyineyle ispat etmesi gerekir. Yani bunların vesikada gösterilmesi gerekir. Eğer gösterilmezse bu vesika muhtel olur. Ali Haydar Efendi'nin ifade ettiğine göre zilyetliğin ispatı için davada husumet-i şer‘iyyenin olması şarttır.³⁷⁴ Buna binâen ayn davasında müddeâ aleyh o ayna el koyan kimsedir. Başka bir kimseden o ayn dava edilemez. Ayn menkul olursa el koyanın beyyine ile ispat edilmesine ihtiyaç yoktur.

³⁷¹ Ali Himmet Berki, *Mecelle*, s. 368.

³⁷² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 137.

³⁷³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 137.

³⁷⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 139.

Fakat ayn akar olursa el koyanın ispat edilmesi gerekliliği hususunda fukahâ ihtilaf etmiştir.³⁷⁵

3.9.3. Vekâlete Dair Belgelerin Bozuk Olma Sebepleri

Ali Haydar Efendi'nin ifadesine göre; vekâlette müvekkilin ve vekilin ismi ve nesebi umumî veya hususî olduğunu zıkr etmek gerektiği gibi vekâlet umumî olursa diğer davalarda husûmatta vekil tayin etti demek gerekir. Yoksa müddeinin yahut da müddeâ aleyhin vekili demek yeterli değildir. Yine vekâletin beyyineyle ya da müşafeheyle yani ya tescille ya da ikrarla sabit olduğu açıklanmalıdır. Bu hususlardan biri eksik olursa bu belge muhtel olur.³⁷⁶

3.10. Vesîkaların Bozukluğu Hakkında Fukahânın Bazı Açıklamaları

Ali Haydar Efendi'nin açıklamalarına göre fakihler bozukluklarını açıkladıkları vesikaların tamamının içeriğini yazmamakta yalnızca bozukluğun olduğu yeri yazmakla yetinmekte ve bazen de vesikayı hiç yazmayarak sadece vesikaların bozukluklarını açıklamaktadırlar.³⁷⁷

Bu bölümde Ali Haydar Efendi birçok ilâm örneği vererek bunların neden muhtel olduklarını sebepleriyle anlatmaktadır. Biz burada bütün örnekleri vermek yerine bir tanesini seçerek özet bilgi vermekle yetineceğiz.

İlâm hulasası: “Müddeâ Ahmed Efendi'nin husumete vekili Zeyd, müddeâ aleyh Hasan Efendi'nin husumete vekili Amr muvacesinde borca atı dava eder: Müddeâ aleyh Hasan Efendi ma'lûm atını müddeî-i merkum Ahmed Efendi'ye bey' ve semen-i mebiî müddeâ aleyh merkum istifa etmiş idi. Bâyi' semen-i mebiî ihzar ederse anı kabz ve bey'i ikale etmek üzere müddeâ aleyh-i merkum, mumâ ileyh Hasan Efendi'yi vekil tayin ve bu müddeâ mezkûr semeni vekili merkuma ifa ve vekili

³⁷⁵ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 140.

³⁷⁶ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 145.

³⁷⁷ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 152.

merkur Recep Efendi ile mean bey'î fesh ettiği halde mezkur at müddeâ aleyh-i merkur yedinde bi gayri hakkın kaldığı beyanıyla mezkur atı talep eyledi. Müddeâ aleyh vekili bade'l-inkâr müddeâ, vekili şuhûd ikamesiyle ispat etmekle mezkur at bu sebepten dolayı müddeinin mülkü ve müddeâ aleyhin yedinde bi gayri hakkın olduğuna mütehasimeyn huzurunda hükm ettim.”³⁷⁸

Bu ilâm şu sebeplerden dolayı muhteldir.

1. Müddeâ davasında bâyi' semeni getirirse atı kabz ettikten sonra bey'î fesh etmediği gibi bâyi' semeni vekili adı geçen Recep Efendi'ye ifa ve iade ettikten sonra vekil, bey'î fesh ettiğini beyan etmeyip ifa ve bey'î fesh etti demiştir. “Vav” mutlak cemi için olduğundan öncelikle semen ifa ve sonra fesh olduğuna delâlet etmez. Vakıen ve örfen tertib kast olunursa da sadece örf yeterli olmayıp ilâmların bu türlü şüphelerden korunması gerekir.³⁷⁹

Açıklama: İkaleye vekil olanın vekâleti müvekkile nafi' bir şart ile mukayyet olduğu takdirde vekil ikaleyle o kayd ve şartla muhalif olarak ikale etmiş olsa ikale nafiz olmaz. Bu surette müvekkil semeni kabz ettikten sonra ikale et demişken kabzdan önce ikale etse bu ikale sahih olmaz. İkaleden sonra semeni kabz etmiş olsa dahi önceki ikale sahih ve nafiz olmaz. Bu takdirde müddeinin mebiî davaya hakkı olmaz. Bu takriri davadan ikaleye vekaletin sureti anlaşılıyor. Fakat davada müşterinin öncelikle mebinin semenini iade ettiğini ve bundan sonra bey'î ikale olduğu zikr edilmiş olsa bu yeterli olup suret-i vekâletin tetkik edilmesi gerekmezdi.³⁸⁰

2. Kadı zikredilen atın müddeâ aleyhin elinde haksız bir şekilde bulunduğunu zikr etmişse mesele öyle değildir. Zira sadece bey'î fesh edilmesiyle yani mebiîn teslimini müddeâ istemiş o da teslimden kaçınmadıkça müddeâ aleyhin elinde haksız bir şekilde bulunmuş olmaz. Zira ilk kabzı haklı olarak yapılmıştır. Yani fesikten sonra dahi müşterinin mebi'e el koyması haksız bir şekilde ve zulmen

³⁷⁸ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 152.

³⁷⁹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 152.

³⁸⁰ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü'l-mebâhis*, s. 152.

değildir. Fakat bey‘, fesh, ikale ve mebiin semeni dahi geri almak ve kabz olunduktan sonra bâyi, mebiin kendisine iade edilmesini müşteriden talep ettiği halde müşteri iadedden kaçınsa bu kaçınmadan itibaren müşterinin mebî‘e el koyması haksız yere ve zülmen olmuş olur.³⁸¹

3. Kadı atın bu sebepten yani ikaleden dolayı müddeinin mülkü olduğuna hükmetmiştir. Halbuki fesh ve ikale mülk sebebi olmayıp kadim mülkün iadesinden ibarettir.³⁸²
4. Kadı tarafların önünde hükmettiğini söylemiş ve kimin aleyhine hükmetmişse onu açıklamamıştır. Bu ise sahih değildir.³⁸³
5. Kadı ilâmında tarafeynin vekili demekle yetinmiştir. Bu vekalet tescil ile mi olmuştur yoksa başka bir kadı tarafından verilmiş hüccet-i şer‘iyye ile mi sabit bulunmuştur. Bu cihet ilâmında gösterilmemiştir.³⁸⁴

4. ALİ HAYDAR EFENDİ’NİN ŞURÛT İLMİNE DAİR ESERLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Ali Haydar Efendi Osmanlı Devleti’nin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir dönemde yetişmiş büyük bir hukukçudur. Ali Haydar Efendi, Osmanlı Devleti’nde üstlendiği önemli vazifeler ve hukukî faaliyetlerinin yanında İslâm hukuku alanında da önemli eserler bırakmıştır. Bıraktığı bu çalışmalar hukuk ilmine birçok katkı sağlamış ve sonradan gelen hukukçular için ilham kaynağı olmuştur. Bunların yanı sıra Ali Haydar Efendi hem medrese kökenli bir âlim hem de Tanzimat sonrası kurulan eğitim kurumlarında yetişmiş bir hukukçudur. Ali Haydar Efendi’nin eserleri bütün bu hususlar dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Onun bu bölümde incelediğimiz şurût ilmine dair yazmış olduğu eserleri bu alanda yazılmış son eserlerdir. Yani Osmanlı döneminde şurût ilmi Ali Haydar

³⁸¹ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 154.

³⁸² Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 154.

³⁸³ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 154.

³⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Kitâbü’l-mebâhis*, s. 155.

Efendi ile sona ermektedir.

Ali Haydar Efendi'nin eseri sistematik bakımından önceki eserlerden farklı olup bu alana dair yeni bilgiler içeren ve Tanzimat'tan sonra şurût ilminde meydana gelen değişiklikleri yansıtan çok önemli bir eserdir.

Ali Haydar Efendi'nin eserini daha önce yazılmış eserlerle kıyaslayacak olursak şunları söyleyebiliriz.

1. Ali Haydar Efendi'nin eserinin tamamı Türkçe'dir. Bu açıdan sadece kendi döneminde yazılmış eserlerle aynı özelliği taşımaktadır. Nitekim 17. yüzyıldan itibaren sak mecmualarının dili Türkçeleşmeye başlamış olsa da mukaddime bölümü gibi bazı kısımları da Arapça yazılmıştır.
2. Ali Haydar Efendi'nin eserinin tasnifi klasik şurût eserleri gibi olmadığı gibi kendisinden birkaç sene önce yazılmış olan Şevkî'nin eserinden de çok farklıdır. Nitekim Şevkî'nin eserinde hiçbir yerde “şurût” kelimesine rastlanmazken Ali Haydar Efendi kitabının bir bölümünde şurût ilmi hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu bölümde şurût ilminin tanımı yapılmış ve müstakil bir ilim dalı olarak nasıl tesis edildiği anlatılmıştır. Daha sonra da şurût ilminin unsurlarına yer verilmiştir.
3. Şevkî'nin *Sakk-ı Adlî-i Hukukî* adlı eserinde ifade ettiğine göre Tanzimat'tan sonraki dönemde “Sakk-ı adlî-i hukukî” ile “tatbikât-ı hukukîyye” aynı anlamı ifade etmektedir. Yani Şevkî'nin eseri de Ali Haydar Efendi'nin eseri gibi Tatbikât-ı Hukukîyye hakkındadır. Fakat Şevkî'nin eseri de dahil olmak üzere söz konusu dönemde Ali Haydar Efendi'nin eserinin dışında tatbikât hakkında bilgi veren, tatbikâtla şurût ilmini bağdaştıran başka bir esere rastlanılmamıştır.
4. Tanzimat'tan önce yazılmış sak mecmualarının birinci bölümlerinde genellikle "الباب الاول في بيان الصكوك" başlığı altında “sak” ve “sukûk” tabirleri açıklanmaktadır. Ali Haydar Efendi'nin eserinin ilk bölümlerinde ise “tatbikât” tarif edilmekte, tatbikâtın gerekliliği anlatılmakta ve tatbikâtın çeşitleri hakkında bilgi verilmektedir. Buradan da ilm-i şurûtun önce ilm-i sukûka ve Ali Haydar Efendi'nin döneminde de tatbikâta dönüştüğünü görmekteyiz.
5. Tanzimat'tan önce yazılmış sak mecmualarında genel olarak birinci bölümde sak

hakkında bilgi verildikten sonra herhangi bir konu hakkında belge örnekleri verilmeye başlanmakta olup bu konuların sıralaması eserlerde birbirinden farklı olabilmektedir. Mesela bir sak mecmuasının konu başlıkları şu şekildedir: 1) Beyanü's-sak 2) Vakıf 3) Nikah, talak ve nafaka 4) Nasb-ı vasi 5) İcare ve hibe 6) İtak, tedbir ve mükateb 7) Bey' ve deyn 8) Sulh, ibra, teslim ve eda 9) Nakl-i şehadet ve şahitlerin şehadetini inkâr eden kimse huzurunda hükmün sabit olması 10) Diyet ve kısas. Sak mecmualarının konu sistematigi genel olarak bu şekilde fûru' fıkıh kitaplarının sistematigine benzemekte olup bu konu başlıklarının altında çeşitli belge türleri yer almaktadır. Ali Haydar Efendi'nin eserinin genel tasnifi ise büyük oranda bu eserlere benzememekte olup belge örnekleri de kitabın son iki bölümünü teşkil etmektedir.

6. Ali Haydar Efendi'nin eserinde diğer eserlerden farklı olarak “vesikalarla ilgili ıstılahlar” adlı bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde anlatılan terimlerden bir kaçına incelediğimiz bazı eserlerde hiç yer verilmemiştir, bazılarında ise bir kısmına yer verilmiştir. Mesela 18. yüzyılda yazılmış sak mecmualarından biri olan Debbağzade Numan Efendi'nin *Tuhfetu's-sukûk* adlı eserinde hüccet çeşitleri, vakfiyeler, ilâm çeşitleri, maruzat çeşitleri, müraselât çeşitleri, imza ve dibace çeşitleri yer almaktadır. Ali Haydar Efendi'nin eserindeki söz konusu bölümde açıklanan terimler şunlardır: Sicil, ilâm, hüccet, mahdar, zabt-ı dava, sak ve senet, vesika, kitab, zikr, kabâle ve mukavelename.
7. Ali Haydar Efendi eserinde şurût ilminin unsurları başlığı altında bu ilmin ana ve tamamlayıcı unsurlarını anlatmaktadır. Günümüze ulaşmış ilk şurût eseri olan Tahavî'nin *eş-Şurûti's-sağîr* adlı eserinde bile şurût ilminin unsurları diye bir başlık bulunmamaktadır. Fakat bizim incelediğimiz eserler arasında 17. yüzyıla ait sak mecmualarından Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî'nin *Bi-daâtü'l-hükkâm fi ihkâmi'l-ahkâm* adlı eserinde de Ali Haydar Efendi'nin eserindeki gibi ilm-i şurût, ilm-i şurûtun farklı adları, ilm-i şurûtun unsurları ve ilm-i şurûta dair temel bilgiler yer almaktadır.
8. Ali Haydar Efendi'nin eserinde davaların muhakeme usulü ve zabtı, şer'îyye ve nizamiye mahkemelerinde davaların nasıl icra ve temyiz edildiği hakkında bilgi

verilmektedir. Ali Haydar Efendi bu bölümde davaların çeşitleri hakkında bilgi vermekte olup daha sonra dava sonucunun nasıl kayda geçirileceğini açıklamaktadır. Başka bir bölümde de şer'îyye ve nizamiye mahkemelerinin davaları nasıl icra ve temyiz ettiklerini anlatmaktadır. Ali Haydar Efendi'nin bu bölümde belirttiğine göre şer'îyye ve nizamiye mahkemelerinin davaları icra ve temyizi birbirinden çok farklıdır çünkü mahkemeler zaman içerisinde davaları icra hususunda birçok değişim yaşamıştır. Bu çalışmada incelediğimiz sak mecmularının hiçbirinde bu konularla ilgili bilgi verildiğine rastlamadık.

9. Ali Haydar Efendi'nin eserini Tanzimat'tan önce yazılan sak mecmualarından ayıran bir diğer fark ise, bu eserde şer'îyye ve nizamiye mahkemeleri hakkında bilgi verilmesidir. Ali Haydar Efendi'ye dönem olarak en yakın olan Şevkî'nin eserinde de mahkemeler hakkında bilgi verilmektedir, fakat iki eserin verdikleri malumatlar birbirlerinden farklıdır. Şevkî'nin eserinde daha çok nizamiye mahkemelerinde tutulan defterler hakkında bilgiler yer almaktadır. Ali Haydar Efendi ise şer'îyye ve nizamiye mahkemelerinin görev ve yetkileri hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde Ali Haydar Efendi şer'îyye mahkemelerinin vazife ve yetkilerinde zamanla birlikte nasıl değişimler meydana geldiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca nizamiye mahkemelerin nasıl ve hangi amaçla kurulduğu vazife ve yetkileri hakkında bilgi vermektedir.
10. Ali Haydar Efendi'nin eserini diğer eserlerden farklı kılan bir diğer unsur ise bu eserde vesikaların nasıl yazılması gerektiği hakkında bilgi veriliyor olmasıdır. Ali Haydar Efendi eserinde vesikaların yazım tarzının ve uslûbunun nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Ali Haydar Efendi, vesikaların yazımı hakkında öncelikle temel hususları anlatıp sonra bir belge türünü verip sadece onun yazım tarzı hakkında bilgi vermektedir. Mesela belgelerin yazımıyla ilgili temel hususları anlattıktan sonra ilâmların düzenlenişi hakkında bilgi vermeye başlamaktadır. Bir ilâm hangi unsurları içermelidir, nasıl düzenlenmelidir hangi unsurları içermese muhtel olur, eserde bunlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.
11. Eserin dikkat çeken bir başka özelliği ise şer'î vesikaların bozuk olma sebeplerine ayrıntılı bir şekilde yer vermesidir. Ali Haydar Efendi'nin eserinde şer'î vesikaları

bozan şeyler anlatılıp bozuk olan belge türlerine örnekler verilmekte ve bunların bozuk olma sebepleri tek tek açıklanmaktadır.

12. Ali Haydar Efendi eserinin son bölümünde Osmanlı Devleti'nin kadıları tarafından verilen mahkeme ilâmlarının sıhhat durumlarını incelemektedir. Ali Haydar Efendi, kadılar tarafından verilmiş olan bazı ilâmların bozuk olduğunu tespit etmektedir ve neden bozuk olduklarını tek tek açıklamaktadır. Bu bölümde ayrıca nizamiye mahkemeleri tarafından verilen bazı ilâmların halelatı (bozukluğu) hakkında da bilgi verilmektedir. Bunun yanı sıra Temyiz mahkemesinin ilâmları "Mahkeme-i Temyiz İlâm-ı Fekerât-ı Hükmiyyesi" başlığı altında incelenmektedir. Ali Haydar Efendi'den önce incelediğimiz eserlerde bu bilgiler yer almamaktadır.

Sonuç olarak Ali Haydar Efendi'nin eserinde hem klasik dönemdeki şurût ilmi hakkında hem de Tanzimat sonrası dönemdeki değişikliklerle birlikte şurût ilminin bu dönemdeki işleyişine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan bu eserde her iki dönemdeki durumu görmek mümkündür. Ayrıca Ali Haydar Efendi'nin eserinin neredeyse yarısı örnek belgelerden oluşmaktadır. Son bölümde de Ali Haydar Efendi, Osmanlı döneminde kadıların verdiği bazı ilâmları tek tek inceleyip bu ilâmları muhtel (bozuk, hatalı, eksik) yapan hususları ortaya koymaktadır.

SONUÇ

İslâm'dan önceki toplumlarda insanların birbirleriyle yaptıkları hukukî muameleleri kayıt altına aldıkları bilinmektedir. Fakat İslâm'ın gelmesiyle birlikte bu muameleleri yazıya geçirme işlemi daha da önem kazanmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de insanlara yaptıkları hukukî işlemlerin yazılması tavsiye edilmiştir. Buna binaen Hz. Peygamber^(s) de gerek kendinin gerekse ashâbının yaptığı hukukî muameleleri, sözleşmeleri ve anlaşmaları yazdırarak kayıt altına aldırılmıştır. Böylece Hz. Peygamber^(s) döneminde şurût ilminin temelleri atılmıştır. Raşid Halifeler ve Emevîler döneminde ise şurût ilmine dair çok fazla gelişme olmamasına rağmen Emevîler döneminde (hicri 120) şurût ilmi müstakil bir ilim olarak tesis edilmiştir. Abbasîler dönemine doğru, belgelerin şekil, uslûp, dil gibi birçok unsurunda değişimler başlamış ve böylece şurût ilmi gelişmeye devam etmiştir. Yine bu dönemde fıkıh alimleri şurût ilminin ilke ve esaslarını anlatan eserler yazmışlardır. Bu alanda ilk eser yazarlar Hanefî fakihleri olmakla birlikte diğer mezhep mensuplarınca da bu ilme dair birçok eser kaleme alınmıştır. Selçuklular döneminde ise şurût ilmiyle ilgili önceki dönemlerde başlayan müesseseseleşme hareketleri hızla devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'ne gelince, bu dönemde şurût ilminin önceki dönemlerdeki gibi olmayıp devletin kuruluşundan yıkılışına kadar sürekli değiştiği görülmektedir. Bu değişimlerin de tek bir hususta değil birçok hususta olduğu tespit edilmiştir. Bu hususlardan bazıları şurût eserlerinde, mahkemelerde, noterlik işlemlerinde meydana gelen değişimlerdir.

Her şeyden önce Osmanlı dönemindeki şurût ilminin Tanzimat öncesinde ve sonrasında birbirinden çok farklı olduğu bilinmelidir. Bunun yanı sıra şurût ilmine dair yazılan eserler Osmanlı'nın ilk dönemlerinde klasik şurût kitapları gibi yazılmış ve bu ilmin adı şurût olarak anılmıştır. İlerleyen dönemlerde şurût eserlerinin adı "sak mecmuaları" ve bu ilmin adı da "sukûk" olmuştur. "İlm-i sukûk" Osmanlı'nın son döneminde "Tatbikât-ı Şer'iyeye" adını almıştır.

Kuruluşundan Tanzimat'a kadarki dönemde şer'iyeye mahkemelerinin ağırlıklı olduğu Osmanlı adliyesinde de Tanzimat'tan sonra birçok değişiklik meydana gelmiştir. Bu dönemde, şurût ilminin kapsamına giren belgelerin düzenlendiği şer'iyeye mahkemelerinin yetkilerinde kısıtlamalar yapılmış ve Osmanlı'da yeni mahkemeler kurulmuştur. Bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'nde mahkemelerin sayısı Şer'iyeye, Nizamiye, Ticaret, Cemaat ve Konsolosluk olmak üzere beşe çıkmıştır.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı mahkemelerinde yaşanan değişikliklerle birlikte mahkeme kayıtlarında da değişimler meydana gelmiştir. Bunların içerisinde şurût ilmiyle alakalı şer'iyeye mahkemelerinin kayıtları olan şer'iyeye sicillerinde meydana gelen değişimlerden bazıları ise şunlardır: Şer'iyeye sicillerinin konu ve muhtevaları değişmiştir, defterlerin türü klasik dönemden farklıdır, Tanzimat dönemi sonrasında tutulan defterler içinde yer alan belgeler klasik dönemde tutulan belgelerden farklıdır, defterlerdeki dil, uslûb ve yazı türü değişmiştir.

Mahkeme kayıtlarının tutulduğu şer'iyeye sicil defterleri Türkçe yazılmaya başlanınca mahkeme kayıtlarına kılavuzluk yapan sak mecmualarının dili de Türkçeleşmeye başlamış ve söz konusu mecmualar Tanzimat'tan sonraki dönemde tamamen Türkçe olmuştur. Sak mecmualarının zaman içerisinde sadece dili değil içerikleri de farklılaşmıştır. Bu farklılıklardan bazıları, sak mecmualarında yer alan konuların tasnifi, sayısı, muhtevası ve bu mecmualarda yer alan belgelerin mecmuadan mecmuaya değişiyor olmasıdır. Ayrıca bu mecmuaların sonuncusu Ali Haydar Efendi'nin yazdığı *Kitâbü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyeye ve'l-hukûkiyye* adlı eserdir.

Şurût ilminin kapsamına giren noterlik işlemleri Osmanlı'nın ilk döneminde kadılar ve naibleri tarafından yürütülmekteyken Tanzimat'tan sonra bu alanda da değişiklikler olmuştur. Fransa örneği alınarak kurulmak istenen noterlik müessesesi, Mukâvelât Muharrirleri Nizamnamesiyle birlikte Osmanlı'ya girmiştir. Bu nizamnameyle birlikte noterlik işlemlerini yapan kişilere "mukâvelât muharriri" adı verilmiş ve bu tabir daha sonra sırasıyla "kâtib-i adl" ve "noter" olarak değiştirilmiştir.

Tanzimat'tan önce şer'iyeye mahkemeleri tarafından görülen ve Tanzimat'tan

sonra kadıların başkanlığında katib-i adller tarafından yapılan her türlü sözleşme, günümüz Medenî Kanununa göre noterler, tapu işleri, tapu sicil muhafızlıkları tarafından yapılmaktadır. Nikahla ilgili işlemler de belediye evlendirme memurları tarafından yerine getirilmektedir. Bütün bunların yanı sıra tüm hukukî davaların halli ve faslı ise günümüzdeki Asliye Hukuk mahkemelerine devredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar sürekli değişime uğrayan şurût ilmine dair literatür Ali Haydar Efendi'nin *Kitâbü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyye ve'l-hukûkiyye* adlı eseriyle son bulmuş, şurût ilminin ana hususlarından biri olan noterlik işlemleri, bu alanla ilgili vazifeleri üstlenen kişiler ve şurut ilmiyle ilgili diğer unsurlar değişmiştir. Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle birlikte gerek tarihî süreç olarak gerekse uygulama bakımından şurût ilmi hayatiyetini kaybetmiştir.

KAYNAKLAR

Abbasov, Azer. "Tahkik "Bidaâtü'l-kadî li'htiyacihi ileyh fi'l müstakbeli ve'l-mazi" el-mensube ila şeyhi'l islâm Ebissuûd Efendi", *İslam Araştırmaları Dergisi*. 35 (2016): 127-183.

Ahıskalı, Recep. "Muhzır", *DİA*. XXXI, 85-86.

Ahmet Lütfî, *Mir'ât-ı Adâlet yahud Tarihçe-i Adliyye-i Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Matbaa-i Nişan Berberiyân Eski Zabtiye. 1304.

Akgündüz, Ahmet. "İ'lâm", *DİA*. XXII, 72-73.

_____, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 14 (2009): 13-48.

_____, *Şer'iyye Sicilleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988. I-II.

Aktan, Ali. *Osmanlı Paleografyası ve Siyasî Yazışmalar*. İstanbul: Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı. 1995.

Akyüz, Vecdi. "İslâm ve Türk Tarihi Âmme Hukuku Müesseselerinden Mezâlim (Divânü'l-Mezâlim)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1984.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul: Hukuk Matbaası. 1330. I-IV.

_____, *Kitâbü'l-mebâhisi'l-mühimme fi't-tatbikâti's-şer'iyye ve'l-hukûkiyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası. 1340.

_____, *Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi*. İstanbul: Matbaa-i Asriyye. 1333.

Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı Düzeninde Kadılık*. İstanbul: Legal Yayıncılık. 2015.

Atalar, Münir. "Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe: Şer'î Mahkeme Sicilleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4 (1980): 303-328.

Atar, Fahrettin. "Şürût ve Sicillât", *DİA*. XXXIX, 270-273.

_____, *İslâm Adliye Teşkilatı*. Ankara: DİB Yayınları. 1999.

_____, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: İFAV. 2013.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler(1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları. 2015.

Aydın, Mehmet Akif. “Ali Haydar Efendi, Küçük”, *DİA*. II, 396-397.

_____, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları. 2014.

Baldırzade Şeyh Mehmed el-Bursevî. *Baldırzade Sukûku*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 933-001.

Bayındır, Abdulaziz. “Şer‘iyye Sicilleri Işığında Osmanlılarda Muhakeme Usûl-leri”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1984.

Belgesay, Mustafa Reşit. “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, *Tanzimat*. İstanbul: MEB Yayınları. 1940. I-II.

Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları. 1982.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları. t.y. I-VIII.

Binark, İsmet. “Arşivlerimizin Değeri ve Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Beyin ‘Evrâk-ı Atıka ve Vesaik i Tarihiyemiz’ Adlı Yazısı”. *Türkiye Kütüphaneciliği* 29/1 (1980): 23-38.

Bingöl, Sedat. *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2004.

Ceyhan, Muhammed. “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer‘iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili”. *OTAM* 29/2 (2011): 49-82.

Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları. 1990. I-II.

Çetin, Osman. *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi. 2010.

Debbâğzade Numan Efendi. *Tuhfetu's-Sukûk*. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3344.

Demir, Abdullah. *Medenî Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları. 2010.

Demirel, Fatmagül. *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2010.

Duman, Ali. “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtvaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”. *Ekev Akademi Dergisi*. 11/33 (2007): 139-156.

Durhan, İbrahim. “Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1999.

Düster II. Tertip, VI, 1334.

Ebul’ula Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2009.

Ebussuud Muhammed el-İskilibî. *Bidaatü’l-kadî li’htiyacihi ileyh fi’l müstakbeli ve’l-mazi*. Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa 444.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri(Tanzimat ve Sonrası)*. İstanbul: 2010.

el-Mevsûatü’l Fıkhiyye. Kuveyt: Vizaretül Evkaf ve’ş-Şuunü’l İslamiyye. 1992. I-XL.

Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları. 1995. I-IX

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu*. İstanbul: Kitabevi. 2010.

_____, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*. Ankara: Hel Yayınları. 2014.

Gayretli, Mehmet. *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı’da Kanunlaştırma Çalışmaları*. İstanbul: Nizamiye Akademi. 2015.

_____, “Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.

Gedikli, Fethi. “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005): 187-213.

_____, *Kâtibiadllere Mahsus Sakk Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri*. Ankara: Türkiye Noterler Birliği Yayınları. 2012.

Gür, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları. 2015.

Hacibzade Mehmed b. Mustafa b. Mahmud el-İstanbulî. *Bidâatü’l-hükkam fi İhkâmi’l-ahkâm*. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 2273.

Hallaf, Abdülvahhab. *İlk Dönem İslâm Hukuku Yasama, Yürütme, Yargı*. Çev. Abdülhadi Timurtaş. İstanbul: Pınar Yayınları. 2016.

Hamza Karahisarî. *Mühimmatü'l-kudât li'htiyacihim ileyh fi külli'l-mühimmat*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 809.

İbn Manzûr. *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Daru'l Maarif. 1119. I-VI.

Kallek, Cengiz. "Sak", *DİA*. XXXV, 586.

Kaşıkçı, Osman. *İslâm-Osmanlı Hukuku*. İstanbul: Ufuk Yayınları. 2015.

Kâtip Çelebi. *Keşfüz'zunûn*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2014. I-V.

Kaya, Süleyman. "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005): 379-416.

_____, "Sak", *DİA*. XXXV, 587.

Kenanoğlu, M. Macit. "Nizamiye Mahkemeleri", *DİA*. XXXIII, 185-188.

Muhammed Abdülhay el-Kettâni. *Nizamü'l-hükümeti'n-nebeviyye (Terâtibü'l-idâriyye)*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. t. y. I-II.

_____, *Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibü'l-idâriyye)*. Çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık. 1990. I-III.

Kılıç, Muharrem. "Muhakeme Hukukunun Biçimsel Rasyonalitesi Bağlamında Osmanlı Hukukunda Belge Tanzimi: Kadı Ebussuûd'un Sak Risalesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 5 (2008): 45-63.

Kontbay, Hacer. "Endülüs'te Şurût İlmi". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.

Koyuncu, Nuran. "Hukuk Mektebinin Doğuşu". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 36/3 (2012): 163-183.

Köse, M. Salih. "İslam Hukukuna Göre Noterlik Müessesesi (İlmü'ş-şurût)". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1995.

Kurt, Yılmaz ve Muhammed Ceyhan. *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2012.

Kütükoğlu, Mübahat. "Diplomatik", *DİA*. IX, 360-366.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

_____, "Buyruldu", *DİA*. VI, 478-480.

Muhammed b. İshâk. *Ravzatü'l-kadîn*. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 51.

Mumcu, Ahmet. "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", *Adalet Kitabı*. ed. Halil İnalçık. Ankara: Kadim Yayıncılık. 2012.

Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *DİA*. XVIII, 446-450.

Narin, İsmail. "Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi. 1994.

Özbilgen, Erol. *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*. İstanbul: Nihal Kitabevi. 1985.

Özkorkut, Nevin Ünal. "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/4 (2003): 147-154.

Öztürk, Sait. "Kassâm", *DİA*. XXIV. 579-582.

Rubin, Avi. *Ottoman Nizamiye Courts*. New York: Palgrave Macmillan. 2011.

Saylan, Şenol. "Celâleddîn el-İmâdî'nin Ğurerü's-Şürût ve Dürerü's-Sümût Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2012.

Sofuoğlu, Hadi. "İlm-i Sak ve Debbağ-zâde Nu'mân Efendi (1224/1809)'nin "Tuhfetü's-Sukûk"ü". *DEÜİFD* 35 (2012): 197-221.

Şentop, Mustafa. "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006): 87-105.

Şevkî, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*. İstanbul: Hüseyin Bey Matbaası. 1328.

_____, *Sakk-ı Adlî-i Hukukî*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası. 1327.

Topçuoğlu, Ali Aslan. "Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi'nin Hayatı ve Hukukçuluğu". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28 (2010): 329-350.

Türk Hukuk Lûgatı. Ankara: Başbakanlık Basımevi. 1991.

Uğur, Yunus. "Şer'iyeye Sicilleri", *DİA*. XXXIX, 8-11.

Ulukapı Ömer. ve Murat Atalı. *Noterlik Hukuku*. Konya: Mimoza Yayınları. 2013.

Ulukapı, Ömer. *Noterlik Mesleği Noterin Hak ve Yükümlülükleri*. Konya: Mimoza Yayınları. 2010.

Uzun, Mustafa. "Münşeât", *DİA*. XXXII, 18-20.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1965.

Üçok, Coşkun. ve Ahmet Mumcu. “Tanzimat Döneminde Türk Hukuku”, *Adalet Kitabı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. 2012.

Ünal, Halit. “Şurût-Sukûk İslâm Hukukunda Belge Tanzimi”, *Diyanet Dergisi*. 22/3 (1986): 24-31.

Veldet, Hıfzı. “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”. *Tanzimat*. İstanbul: MEB Yayınları. 1940. I-II.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2016.

Yiğit, İsmail. “Emevîler”, *DİA*. XI, 96.

Yörük, Ali Adem. “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.

Yusuf Ziyaeddin b. Hac Yakub b. Ali el-İstanbulî. *Camiu envari's-sukuk ve la-miu'z-ziyai li zevi's-şukuk*. İstanbul: Matbaa-i Amire. 1284.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Ayşe	AKTAŞ	
Doğum Yeri ve Yılı	Aydıntepe/Bayburt	1992	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça	İngilizce	
	Çok İyi	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2005	2009	Bayburt Anadolu İHL
Lisans	2009	2014	Marmara Üniversitesi
Yüksek Lisans	2014	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora	2017		Marmara Üniversitesi
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2015		Bayburt Üni. İlahiyat Fak.
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	Eğitim Bir Sen		
Yayımlar:	Kitap Tanıtım Yazısı, Necmettin Kızılkaya, Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, 456 s. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/1, c. 13, sayı: 25 “Kitâb-u İrşâdiyye-Kıyasu’l Enbiyâ” adlı yazma eserin yayın kurulunda yer aldım.		
İletişim (e-posta):	baberti92@gmail.com / ayseaktas@bayburt.edu.tr		
	Tarih	19.06.2017	
	İmza		
	Adı Soyadı	Ayşe AKTAŞ	

